

STIG STRÖMHOLM

TEATER RÄTT

TEATRARNAS
RÄTTSLIGA ANSVAR FÖR
INNEHALLET
I FÖRESTÄLLNINGAR

LH&L

JURIDISKA INSTITUTIONEN
vid Uppsala Universitet

Depå 5922

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv>

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

- Kopiera och vidare distribuera materialet oavsett medium eller format
- Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

- Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.
- Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.
- Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att göra något som licensen tillåter.

Se även information på

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>

Stig Strömholm
Teaterrätt

Teaterrätt

Teatrarnas
rättsliga ansvar
för innehållet
i föreställningar
av
Stig Strömholm

P A Norstedt & Söners förlag
Stockholm

ISBN 91-1-710081-X

© P A Norstedt & Söners förlag 1971
Omslag av Gudmund Nyström
Kungl. Boktryckeriet P A Norstedt & Söner
Stockholm 1971 (712101)

Till Katarina

Förord

Föreliggande arbete tillkom under år 1970 som en utredning på initiativ av Teatrarnas Riksförbund och Svenska Riksteatern. Till dessa organisationer och deras företrädare, som bistått mig med värdefull information, får jag rikta ett varmt tack.

Arbetet har genomgått viss omarbetning och utvidgning— främst med hänsyn till ny lagstiftning och nya domstolsavgöranden — på senhösten 1970. De behandlade rättsfrågorna har bedömts äga tillräckligt allmänt intresse för att utredningen skulle förtjäna att offentliggöras. Främst gäller detta däri behandlade upphovsrättsliga frågor.

Publiceringen har möjliggjorts genom anslag från Statens nämnd för samhällsforskning. För detta vill jag uttala mitt värdsamma tack.

Amanuensen Sten de Geer har varit mig behjälplig med upprättande av register samt kontrollåtgärder. Jag är honom mycket tacksam för ett omdömesgillt och noggrant utfört arbete.

Under arbetets tryckning har de under III.2.3.2. nämnda ändringarna i tryckfrihetsförfordningen genomförts (lag den 12 febr. 1971 nr 29).

Uppsala i mars 1971

STIG STRÖMHOLM

Använda förkortningar

A.a.	anfört arbete
A.st.	anfört ställe
BrB	Brottsbalken
FotoL	Lagen den 30 dec. 1960 om rätt till fotografisk bild
FT	Förvaltningsrättslig tidskrift
HD	Högsta domstolen
JO	Justitieombudsmannen
Ju	Justitiedepartementet
kap.	kapitel
K.prop.	Kunglig proposition
NIR	Nordiskt immateriellt rättsskydd
NJA	Nytt juridiskt arkiv del I
ref.	referat
RA	Regeringsrättens årsbok
SFS	Svensk författningssamling
SOU	Statens offentliga utredningar
st.	stycke
SvJT (rf.)	Svensk juristtidning (rättsfallsavdelningen)
TF	Tryckfrihetsförordningen
TfR	Tidsskrift for Rettsvitenskap
UfR	Ugeskrift for Retsvaesen
URL	Lagen den 30 dec. 1960 om upphovsrätt

Teatrarnas rättsliga ansvar för innehållet i föreställningar

I. Inledning.

Undersökningens omfattning.

1. Från rättslig synpunkt kan teatrarnas verksamhet indelas i två stora huvudavdelningar. I första hand är teatern en förmedlare av intellektuellt gods; hjärtpunkten i verksamheten är föreställningar för allmänheten — vare sig denna är närvarande i salongen eller följer spelet genom tekniska hjälpmedel, i främsta rummet TV. Samtidigt är teatern emellertid i regel också ett "etablissemang": en lokal, där många människor samlas, där talrika anställda som inte direkt framträder i föreställningarna verkar, där ofta servering äger rum, kläder omhändertages o. s. v.

Denna undersökning avser de rättsfrågor som aktualiseras av teaterns verksamhet såsom förmedlare av intellektuellt gods. Dessa frågor hänför sig väsentligen till det straff- och skadeståndsrättsliga ansvaret för vad som yttras eller eljest förekommer inom ramen för offentliga föreställningar (om offentlighetsbegreppet se nedan under III.1. och 3.1.8.), och till nyttjandet av sådant material som är föremål för upphovsrättsligt eller fotorättsligt skydd eller skyddas av de s. k. angränsande rättigheterna, som regleras i 45 och följande §§ upphovsrättslagen av den 30 dec. 1960. Teatern som "etablissemang" har som varje företag av denna typ beröring med en stor och brokig grupp rättsregler: ordnings- och säkerhetsföreskrifter, civilrättsliga regler om t. ex. förhållandet till biljettköpare och ansvaret för inlämnade persedlar, arbetarskydds- och arbetsrättsliga regler avseende de anställdas förhållanden, ev. bolags- och skatterättsliga bestämmelser. De rättsfrågor som verksamheten, sedd från denna synvinkel, ger upphov till kommer inte att beröras i vidare mån än som är erforderligt för belysning av den förstnämnda kategorin av rättsliga spørsmål. Sådana utvecklingar är nödvändiga främst i vad avser teaterns rättsliga uppbyggnad och organisation samt de arbetsrättsliga förhållandena i vad avser personal med "konstnärliga" arbetsuppgifter i vid mening.

De ovan berörda frågorna om ansvar för det talade och bildmässiga innehållet i teaterföreställningar samt om nyttjande av immaterialrättsligt skyddat material har länge varit av betydelse för teatern, men vissa moderna utvecklingstendenser har kommit den juridiska problematiken att skärpas. Den traditionella teatern torde ha kännetecknats dels av att verksamheten, vare sig den bedrevs på en fast scen eller i form av turnéer och vilken juridisk form (aktiebolag eller andra former) som än valts, leddes av en eller ett par personer som bestämde om repertoaren och om föreställningarnas utformning, dels av att man framförde i förväg nedtecknade och av ledningen i alla enskildheter prövade pjäser. På senare tid har denna bild förändrats i flera hänseenden. Verksamheten har decentraliserats, både så att de anställda tillförsäkrat sig ökat inflytande på repertoarvalet och så att föreställningar kommit att förberedas och genomföras på lägre chefers ansvar. I vissa fall — det gäller främst Svenska riksteatern — ”beställes” föreställningar från utomstående, och någon direkt kontroll över förberedelse och genomförande utövas icke. Olika nya verksamheter, som också svårigen kan övervakas i detalj av de högsta ansvariga organen — ”uppsökande” teater, turnéer av små grupper m. m. — kan också noteras. Det har blivit vanligt med ”gruppverk”, där underlaget för föreställningarna inte är fixerat vid repetitionernas början utan arbetas fram i samarbete mellan de agerande. Överhuvudtaget synes improvisation och ett tämligen fritt handhavande av texterna — i synnerhet äldre författares — ha blivit vida vanligare än förut. Härtill kommer slutligen en markerad tendens, kanske främst bland yngre regissörer och skådespelare, att göra teatern till forum för ibland mycket skarp och rentav mot namngivna personer riktad samhällskritik. Den uppmärksammade pjäsen om Norrbottens järnverk, som framförts både på Dramatiska teatern och i TV, må nämnas som exempel på både nya verksamhetsformer och nya tendenser i fråga om föreställningarnas utformning och inriktning.

De berörda rättsfrågorna.

2.1. Bland de handlingar, utförda inom ramen för teaterföreställningar, som kan ge upphov till ansvarsfrågor skall här först uppmärksammas en grupp som i fortsättningen kommer att sammanfattnings-

vis benämnas "yttrandefrihetsbrott". Någon juridisk fackterm med preciserat innehåll är detta icke. I de speciella regler som — enligt vad närmare kommer att utvecklas i det följande — gäller inom pressens, radions och televisionens område och som enligt ett nyligen publicerat kommittébetänkande (SOU 1969: 14) föreslås införda även i fråga om film användes uttrycken "tryckfrihetsbrott" resp. "yttrandefrihetsbrott" i en särskild, legalt definierad betydelse, som är något snävare än vad som här avses. I förevarande sammanhang användes uttrycket för att beteckna en rad sinsemellan tämligen olika i brottsbalken angivna brott, som har gemensamt endast det att de åtminstone teoretiskt kan förekomma inom ramen för en teaterföreställning: ärekränkingsbrott enligt 5 kap. BrB, brott mot allmän ordning (16 kap. BrB) och brott mot rikets säkerhet (19 kap. BrB).

De nu nämnda grupperna av brottsliga gärningar upptages under III.2. härnadan. Avslutningsvis behandlas där också frågan om skadeståndsansvar för icke straffbelagda handlingar.

2.2 Det upphovsrättsliga regelsystemet (jämte fötorätten och reglerna om "droits voisins" enligt 45 och följande §§ URL) är i sin helhet av intresse för teatern såsom förmedlare av intellektuellt gods. Någon fullständig utläggning av dessa regler avses emellertid icke ges i det följande.¹ I stället skall, efter en allmän introduktion, till diskussion upptagas de praktiskt väsentliga problem som hänför sig till otillåtet mångfaldigande av annans skyddade produkt, otillåtet framförande och kränkningar av den s. k. ideella rätten (otillåtna ändringar, undertryckande av upphovsmannabeteckning). Dessa frågor diskuteras under III.3. nedan. Däremot behandlas icke spörsmål angående mönsterskydd jämlikt lagen den 29 juni 1970 (nr 485) om mönsterskydd.

2.3. Som en särskild problemgrupp förtjänar att upptagas de immaterialrättsliga spörsmål som kan uppkomma inom ramen för avtalsförhållanden. Normalt är det ju på grund av ett avtal med upphovsmannen (motsv.) eller med organisation som företräder denne som teatern nyttjar skyddat gods. Avtalet kan ofta ge anledning till tolkningsfrågor angående t. ex. de överlåtna rättigheternas omfattning. En särskild svårighet i fråga om framför allt upphovsrättsliga

¹ Ur den omfattande litteraturen på området kan här hänvisas främst till auktorrättskommitténs betänkande (SOU 1956: 25) samt till Lögdbergs kortfattade framställning, Upphovsrätten och fotografirätten (Sthlm 1967).

avtal är att den ideella rätten — främst rätten att motsätta sig kränkande ändringar — icke kan i obegränsad omfattning eftergivnas. Under våren 1970 fördes i pressen en livlig debatt angående de dramatiska författarnas rätt att motsätta sig ändringar i samband med framförandet av deras verk. Detta spörsmål måste upptagas till särskild behandling. En annan problemgrupp, som fått särskild aktualitet för teaterns del sedan skapandet av dramatiska verk genom s. k. grupparbete av teateranställda blivit vanligare (den ovan under 1. berörda pjäsen om Norrbottens järnverk torde utgöra ett exempel på detta produktionssätt), hänför sig till förhållandet mellan arbetsgivarens-teaterns rätt att ge anvisningar åt de anställda och dessas ideella rätt. Dessa frågor måste behandlas här, ehuru underlaget för lösningar både i svensk och utländsk rätt är ytterst blygsamt.

Spörsmålen om upphovsrättsliga avtal och dessas tolkning och rättsverkningar dryftas under III.4. nedan.

Answarets fördelning.

3. För alla de ansvarsproblem som berörts i det föregående är det anledning att ställa frågan *vem* det straff- eller skadeståndsrättsliga ansvaret drabbar. Försåvitt avser offentliga teaterföreställningar på scenen gäller i detta hänseende svensk rätts allmänna principer; i fråga om skadeståndsansvaret uppkommer därvid framför allt frågan om teaterns s. k. arbetsgivareansvar för rättskränkningar begångna av anställda. Hithörande frågor har såvitt gäller de säregna typer av ansvarsgrundande handlingar som är aktuella för teaterns del endast i ganska ringa omfattning diskuterats i svensk rätt. Särskilt okända marker måste beträdas när det gäller den eventuella inverkan på ansvarsfördelningen av avtal om ”teaterdemokratiska” arbetsformer, som åtminstone till en del rent praktiskt reducerar teaterledningens möjligheter att i sista hand bestämma om föreställningars innehåll eller utformning.

Framställningen behandlar, efter några allmänna synpunkter, straff- och skadeståndsansvaret för ”yttrandefrihetsbrott” samt de upphovsrättsliga sanktionerna. Frågorna om answarets fördelning upptages under IV.

Press- och radiologstiftningen.

4. Som redan antytts gäller en i flera hänseenden speciell ansvarsordning för pressen, radion och televisionen; en likartad ordning har föreslagits för filmens del. Detta system innebär avvikelser från de allmänna, för teatern gällande straff- och skadeståndsrättsliga principerna bl. a. därigenom *att* ansvar och skadestånd kan utkrävas endast för vissa i de särskilda lagarna noga angivna gärningar, *att* talan uteslutande kan riktas mot bestämda, likaledes noga angivna personer samt *att* rättegången är utformad som juryprocess. En kort översikt över denna specialreglering lämnas under V.

Härjämte diskuteras i det avslutande partiet tänkbara åtgärder till undanröjande av problemen dels inom ramen för gällande regler dels med hänsyn till möjliga förändringar av dessa.

II. Teaterverksamheten i Sverige.

Teaterns organisationsformer.

1. Det följande hänför sig i huvudsak till de teatrar som omfattas av kollektivavtalen mellan Teatrarnas riksförbund och Svenska teaterförbundet.¹ Vid sidan av dessa förekommer i de största städerna teaterföretag av olika slag, dels rent kommersiella företag i bolagsform, dels föreningar eller liknande fria sammanslutningar. De frågor som här upptages har givetvis giltighet även för den senare gruppen av teatrar, dock med av den i varje särskilt fall valda organisationsformen föranledda ändringar i vad avser ansvarets fördelning på olika organ.

Karakteristiskt för det dryga tiotal teatrar som här beaktas i första hand är å ena sidan att de i en eller annan form är subventionerade av stat eller kommun, som också tillförsäkrats inflytande på deras

¹ Omfattningen av de olika kollektivavtalen för perioden 1966—1969 varierar något för de olika personalkategorier som avses. Följande teatrar förekommer dock i regel: Kungl. dramatiska teatern AB, Göteborgs stadsteater AB, Göteborgs teater- och konsertaktiebolag, föreningen Malmö stadsteater u.p.a., föreningen Hälsingborgs stadsteater u.p.a., stadsteatern Norrköping-Linköping, Stockholms stadsteater AB, AB Uppsala stadsteater, Folkteatern i Göteborg ek.för., Borås stadsteater, Norrbottens länsteater, Svenska riksteatern. Härjämte beaktas Kungl. Teatern AB.

ledning på den ena eller andra nivån, å andra sidan att verksamheten drives i aktiebolagets eller den ekonomiska föreningens form. Aktiebolag är sålunda Kungl. teatern, Kungl. dramatiska teatern, Göteborgs stadsteater, Göteborgs teater- och konsertaktiebolag samt Stockholms och Uppsala stadsteatrar. Ekonomiska föreningar (jämlikt 1951 års eller äldre lagstiftning) är Folkteatern i Göteborg, stadsteatrarna i Hälsingborg och Malmö. Andra konstruktioner förekommer också, t. ex. direkt kommunal ledning (Borås) eller samverkan mellan kommunala subjekt och föreningar (Norrköping-Linköping). I vissa fall förmedlas aktie- eller andelsinnehavet av stiftelser (t. ex. Göteborgs stadsteater).

En särställning i organisatoriskt hänseende intar Svenska riksteatern, som är en ideell förening med säregen organisation. Medlemmarna är lokala organisationer som har till uppgift att anordna lokala föreställningar av riksteaterns produktion och distribution och som godkänt riksteaterns stadgar. Högsta beslutande organ är den s. k. kongressen, som består av ombud för alla anslutna föreningar. Kongressen håller dock ordinarie sammanträden endast vart tredje år; den utser en centralstyrelse om femton medlemmar, av vilka Kungl. Maj:t tillsätter ordförande jämte fem ledamöter. Den löpande förvaltningen handhaves av ett verkställande utskott om fem personer samt av anställd personal, bland vilka en (utsedd av centralstyrelsen) skall utses till företagets chefstjänsteman.²

Det blir i det följande (under IV.) tillfälle att återkomma till frågan om den juridiska konstruktionens betydelse i ansvarshänseende. I detta sammanhang må det vara tillräckligt att fastslå, att det i första rummet är anledning beakta de — i sak väsentligen överensstämmande — principer som i sådant hänseende gäller för aktiebolag och ekonomiska föreningar.

Däremot saknas anledning att — i fråga om ansvaret för de handlingar som här är av intresse — närmare diskutera de offentlighetsliga ansvarsfrågor som kan ifrågakomma, t. ex. när det gäller kommunala organs eller befattningshavares handlande med avseende på teatrar som direkt eller indirekt äges eller kontrolleras av kommuner-

² Uppgifterna om teaternas organisation är hämtade främst från den stencilade publikationen "Samråd", utarbetad 1969 av en kommitté med representanter för Teaternas riksförbund, Svenska teaterförbundet och Svenska musikerförbundet. Härjämte har vederbörande kollektivavtal för perioden 1966—1969 samt muntliga uppgifter från Teaternas riksförbund använts.

na. De i det övervägande flertalet fall valda associationsrättsliga verksamhetsformerna avskär regelmässigt ansvarskedjan bakåt i förhållande till sådana subjekt försåvitt avser de konkreta kränkningar som behandlas i förevarande sammanhang.

Gällande lagstiftning om aktiebolag och ekonomiska föreningar bygger, försåvitt gäller ansvarsfrågor i förhållande till utomstående eller anställda, på förutsättningen, att de högsta organen, d. v. s. (förutom bolags- och föreningsstämma, som här regelmässigt kan lämnas därhän) styrelsen och den verkställande direktören (motsv.), där sådan finnes utsedd, eller ev. annan av styrelsen förordnad chef, har ensam beslutanderätt och även möjlighet att omsätta denna rätt i handling samt att de högsta organen också har en principiell skyldighet att leda och övervaka verksamhetens bedrivande. Anställd personal förutsättes sålunda vara underkastad skyldighet att åtlyda de högsta organens anvisningar. Man torde sammanfattningsvis kunna påstå, att de associationsrättsliga ansvarsreglerna — som emellertid i första hand avser ekonomiskt ansvar — bygger på en genomförd och fungerande hierarkisk uppbyggnad av företagen. Detsamma gäller också tillämpningen av skadeståndsrättens regler i fråga om företag. I det följande betecknas styrelsen och den högsta verkställande tjänstemannen (verkställande direktör, teaterchef, verkställande styrelseledamot, i förekommande fall ”direktion” av sidoordnade chefstjänstemän) eller — alltefter sammanhanget — endera med uttrycket ”teaterledningen”.

Avtal på det teatterrättsliga området.

2.1. Till den rättsliga ramen kring verksamheten hör de kollektivavtal som är slutna mellan Teatrarnas riksförbund å ena sidan samt Svenska teaterförbundet och Svenska musikerförbundet å den andra. Gällande avtal för olika kategorier (regissörer, koreografer, skådespelare, scendekoratörer, tjänstemän) innehåller inga *generella* bestämmelser av intresse för en bedömning av beslutfattandet (jfr under 2.4. och 2.5. nedan).

Försåvitt avser kollektivavtalsregleringen avviker teatrarna sålunda icke från andra företag i vad gäller den för ansvarsfördelningen ev. relevanta fördelningen av beslutanderätten.

2.2. Som redan antytts har på senare år den faktiska beslutsprocessen inom teaterföretagen undergått vissa förändringar. Redan av ålder torde vid teatrarna ha förekommit åtminstone ansatser till samarbetsformer, som tillät i varje fall den konstnärligt verksamma personalen att framlägga synpunkter på sådana frågor som repertoarval m. m. Det torde emellertid ha varit klart, att den slutliga beslutanderätten tillkom teaterledningen. Motsvarande hierarkiska beslutsmodell torde f. ö. allmänt ha varit förhärskande i fråga om beslutsfattande på lägre nivå, t. ex. i relationen mellan den av teaterledningen med en viss uppgift betrodde regissören och den anställda eller tillfälligt engagerade personal som anvisats att medverka i uppgiften. Att speciella förhållanden, t. ex. framstående skådespelares faktiska inflytande e. d., torde ha gjort och göra teaterverksamheten svårtillgänglig för mekanisk befälsföring torde icke ändra den principiella bilden.

2.3. Under senare år har, delvis i anslutning till den allmänpolitiska och fackliga debatten, krav på s. k. teaterdemokrati framförts allt kraftigare. En utveckling mot större medinflytande för de anställda har också kunnat noteras på arbetsmarknaden i stort. Såvitt bekant har därvid frågorna om överensstämmelse mellan inflytande och rättsligt ansvar beaktats endast i mycket ringa omfattning.

Beträffande debattens konkreta resultat skall de här beröras endast i den mån de kommit till uttryck i avtalsbundna, institutionaliserade samarbetsformer. Att diskussionen härutöver sannolikt utan direkta överenskommelser faktiskt resulterat i en stark "press nedifrån" på de beslutfattande på hierarkins olika nivåer och möjligen lett till att t. ex. "regissörsväldet" vid genomförandet av enskilda föreställningar ersatts av diskussion och samråd — ordergivningen har förvandlats till krigsråd — är något som rent praktiskt knappast kan eller bör beaktas dels emedan förhållandena säkert varierar lokalt och tidsmässigt dels emedan en sådan "klimatförändring" icke kan antagas ha någon betydelse för den rättsliga bedömningen av ansvarsfrågorna.

2.4. På våren 1966 slöt arbetsmarknadens största parter — SAF, LO och TCO — nya avtal om företagsnämnder samt en överenskomst om främjande av samarbetet mellan företagsledning och anställda. Som uppgifter för företagsnämnd angavs (§ 4 i avtalen om företagsnämnder den 29 april 1966) bl. a. att upprätthålla fortlöpande samverkan mellan arbetsgivaren och de anställda, att bereda de anställda insikt i verksamhetens ekonomiska och tekniska betydelser

samt rörelsens resultat samt att verka för goda produktions- och arbetsförhållanden vid företaget. I överenskommelsen om främjande av samarbetet mellan företagsledning och anställda utvecklades närmare — ehuru allttjämt i allmänna ordalag — motiv och medel för samarbete och samråd, varvid bl. a. underströks nödvändigheten i att anpassa samarbetsformerna efter lokala och organisatoriska förhållanden i det enskilda fallet.

Det bör här fastslås, att huvudorganisationernas avtal icke innebär något försök att förändra beslutfattningsprocessen i annan mån än att beslut inom vissa avgränsade områden, t. ex. sociala frågor, kan av arbetsgivaren delegeras till företagsnämnd (§ 4 i avtalet om företagsnämnder).

2.5. Genom överenskommelse den 22 nov. 1967 antog Teatrarnas riksförbund och bl. a. Svenska teaterförbundet huvudorganisationernas avtal om företagsnämnder såsom kollektivavtal fr. o. m. 1 juli 1968. Svenska teaterförbundet representerar, det må här inskjutas, all konstnärlig personal vid teatrarna utom de till Svenska musikerförbundet anslutna. Teaterförbundet företräder sålunda regissörer, koreografer, skådespelare, dekoratörer men även rekvisitapersonal, belysningspersonal, snickare, tapetserare, inspicienter, kostym-, peruk- och scenhantverkare m. fl.

På hösten 1968 tillsattes en kommitté företrädande Teatrarnas riksförbund, Svenska teaterförbundet och Svenska musikerförbundet för att studera former och möjligheter för samverkan mellan teaterns personalkategorier. Arbetet resulterade i ett betänkande, "Samråd", som enhälligt antagits av representanterna. Av intresse för bedömningen av parternas uppfattning av rättsläget i fråga om beslutsprocessen är bl. a. konstaterandet, att alla kollektivavtal inom de berörda förbundens område med upphörande av det tidigare gällande s. k. teaterreglementet den 1 juli 1969 innehåller följande klausul:

"Förhållandet mellan teatern och de engagerade grundar sig på ömsesidig lojalitet och ömsesidigt förtroende. Den engagerade har att vid alla tillfällen noga bevaka och tillvarataga teaterns intressen. Sålunda skall full diskretion såväl inåt som utåt iakttagas rörande teaterns angelägenheter såsom programval, repertoar, engagemangsfrågor, prissättningar, publikfrekvens, teaterns ekonomi, andra affärsangelägenheter och dylikt. Den engagerade är skyldig att väl vårda och iakttaga största sparsamhet med teaterns material.

Engagerad är skyldig att ställa sig till noggrann efterrättelse utfärdade föreskrifter, vilka ej står i strid mot detta avtal.”

I anslutning till denna klausul anför kommittén bl. a. att det med undantag för vissa extrema fall gäller såsom en huvudprincip att ”arbetstagare har en långtgående skyldighet att rätta sig efter givna instruktioner och i tveksamma fall huruvida arbetsgivaren äger befogenhet att ålägga visst arbete är arbetstagaren icke i allmänhet berättigad att vägra utan är hänvisad att i efterhand söka erhålla gottgörelse” (s. 8).

Kommittén diskuterar i övrigt former och kompetensområde för olika samrådsorgan inom teatern och uttalar vissa rekommendationer. Några konkreta förslag innebärande ändring i beslutsmekanismerna förekommer icke. I en bilaga till betänkandet finnes en översikt över befintliga samverkansorgan vid de subventionerade teatrarna. De lokala variationerna är betydande men kan här förbigås. Det är i samtliga fall fråga om större eller mindre församlingar för information och samråd.

2.6. Genomgången av tillgängligt material i de frågor som nu behandlats ger fog för den generella slutsatsen, att det icke föreligger några avtalsmässiga förändringar i den kompetensfördelning med där emot svarande lydnadsförhållanden som enligt vad tidigare anförts utgör den outtalade förutsättningen för de associationsrättsliga och skadeståndsrättsliga ansvarsreglernas utformning och tillämpning.

2.7. Vad hittills sagts avser rättsläget i relationen mellan teaterledning och sådan vid teatern anställd eller tillfälligt engagerad personal som deltar i produktion av föreställningar inom den egna teaterns ram. Det är för den rättsliga bedömningen i huvudsak likgiltigt om dessa föreställningar äger rum på teaterns egen fasta scen, på turnéer eller i form av s. k. ”uppsökande teater”, t. ex. på arbetsplatser. Så länge sådan verksamhet har ett givet teaterföretag såsom organisatorisk och ekonomisk bas och sålunda ingår i dettas av teaterledningens ledda aktiviteter, är platsen och formerna för framträdandet normalt utan intresse.

Ansvarsfördelningsfrågor kan emellertid uppkomma när ett teaterföretag ”köper” föreställningar av ett annat och sålunda utåt framstår såsom organisator. Relationen mellan det ”köpande” företaget och det producerande innefattar icke något över- och underordningsförhållande av det slag som föreligger mellan teaterledningen och

t. ex. en grupp av regissör och skådespelare anställda eller tillfälligt engagerade hos teaterledningen. Särskilt problematisk kan situationen tydligen bli när en föreställning ”köpes” från en samverkande grupp som icke arbetar i någon klar juridisk form. I vissa liknande fall, när t. ex. en organisation eller myndighet utåt framstår som organisatör eller föranstaltare av en teaterföreställning, som ”säljes” av ett teaterföretag — till skillnad från det ovan berörda fallet, att ett teaterföretag utnyttjar annan lokal än den fasta scenen för att i eget namn framföra en föreställning — kan också ansvarsfördelningsspörsmål uppstå. I de fall där ansvar i första hand utkräves av den som gentemot allmänheten framstår såsom föranstaltare kan ifrågakomma regressanspråk av denne mot det teaterföretag eller de enskilda som genomfört föreställningen.

Alla de nu nämnda verksamhetsformerna synes på senare tid ha blivit vanligare än förut. Särskilt vanliga torde de vara inom Svenska riksteaterns verksamhet. Det är icke möjligt att här på samma sätt som i fråga om ansvars- och kompetensfördelningen inom ett slutet företag med en viss juridisk form ange ledande principer. Frågorna kommer att upptagas från fall till fall under IV nedan.

Litteratur på området.

3. Någon specialiserad litteratur på det område som här skisserats föreligger icke i svensk rätt. Arbeten från de stora europeiska länderna — där litteraturen är förhållandevis riklig — kan endast helt undantagsvis användas. Teaterns allmänna rättsfrågor — bortsett från de politirättsliga — är föga beaktade (Här bör nämnas en artikel av Eek i FT 1947, s. 241 f.). Vissa av de berörda problemen är överhuvudtaget i ringa omfattning behandlade i den juridiska litteraturen och har heller ej uppmärksamats i lagstiftning och rättspraxis. Medan avgränsningen av de enskilda ansvarsgrundande handlingarna är någorlunda genomarbetad i vad rör det som här kallats allmänna ”yttrandefrihetsbrott”, ger bedömningen av de immaterialrättsliga frågorna på åtskilliga punkter anledning till tveksamhet, liksom ansvarsfördelningen i vissa hänseenden kan vara problematisk åtminstone i mer komplicerade fall.

III. Handlingar som kan medföra straff- eller skadeståndsansvar.

1. Inledning.

1.1. Skådespelarnas agerande på scenen, med tillhörande tal, sång, ljudeffekter och med omgivande dekor och ljuseffekter "föreställer världen", och teoretiskt kan inom spelets ram äga rum snart sagt varje otillåten handling som kan begås utanför teatern. Praktiskt viktigt är emellertid endast vad som här betecknats som missbruk av yttrandefriheten. Det är självklart att härmed avses icke blott kränkningar begångna genom innehållet i muntligt framförda yttranden. Även scenbilden kan — t. ex. genom text på plakat e. d. — ha ett kränkande innehåll, liksom ett stumt handlande eller t. o. m. en skådespelares maskering i förening med ett visst sammanhang kan innebära angrepp mot något av rättsordningen skyddat intresse.

1.2. En generell distinktion, vars betydelse kommer att diskuteras närmare under IV. nedan, förtjänar att göras redan här, ehuru den är av mindre intresse i förevarande sammanhang. Det kränkande innehållet i en föreställning kan föreligga redan i ett färdigt, av en utomstående upphovsman skapat verk, till vilket teatern endast förvärvat framföranderätten. Å andra sidan kan föreställningen få en kränkande karaktär genom åtgärder från teaterns sida: genom utformningen av en roll, element i scenbilden, kanske rentav ändringar i ett befintligt verk eller genom innehållet i ett av teaterns egen personal skapat "gruppverk".

I anslutning till den gjorda distinktionen bör emellertid upptagas en rättsfråga som ej rönt nämnvärd uppmärksamhet i den tryckfrihetsrättsliga litteraturen, nämligen det förhållandet att det förgräpliga i en teaterföreställning består just av innehållet i en *tryckt skrift*, vilken användes såsom textunderlag för föreställningen. Frågan kan också tänkas uppstå, om t. ex. plakat med förgräpligt innehåll som utgör del av scenbilden är framställt genom tryck, ehuru problemet i sistnämnda fall torde ha mindre praktisk betydelse emedan 1 kap. 6 § tryckfrihetsförordningen inskränker förordningens tillämpningsområde till "utgivna" skrifter. Sprides emellertid plakatet genom utdelning, kringförande e. d. — även i en sluten krets — föreligger förutsättningar för tillämpningen av TF.

Vad som gör det angivna problemet betydelsefullt är att ansvar för

innehållet i tryckt skrift jämlikt tryckfrihetsförordningen icke må göras gällande i andra fall eller i annan ordning än som stadgas i förordningen (1 kap. 3 § TF). Denna princip har emellertid icke kunnat helt upprätthållas i vissa fall. Så straffas t. ex. bedrägeri som begås medelst annons i periodisk skrift på samma sätt som om det begåtts genom muntligt utsaga.³

Frågan om visst nyttjande av tryckt skrift med förgrifligt innehåll har några gånger prövats av domstolarna. I målet *NJA 1915 s. 515* var fråga om en valaffisch, mot vars offentliga anslående lokal myndighet (borgmästare) meddelat förbud — något som ej kunde ifrågakomma jämlikt tryckfrihetsförordningen. Justitieombudsmannens talan mot borgmästaren lämnades utan bifall. Klarare är fallen *NJA 1935 s. 113* och *NJA 1944 s. 702*. I det förra målet hade några personer tilltalats för kringbärande av tryckta plakat med häftiga angrepp mot Adolf Hitler. Högsta domstolen ansåg ej det förhållandet att plakaten var tryckta utgöra hinder mot ansvarstalan enligt vanliga straffrättsliga regler. I avgörandet från 1944 hade en person utan att i övrigt bete sig förargelseväckande på en gata i Stockholm utdelat antisemitiska skrifter vilkas innehåll i och för sig (enligt dåtida lagstiftning) var av förargelseväckande innehåll. Han ådömdes böter oaktat fråga var om tryckta skrifter.

Ehuru materialet är knapphändigt synes det övervägande sannolikt, att om en teater framför en pjäs med användning av tryckta exemplar såsom underlag och pjäsens innehåll omfattar yttrandefrihetsbrott enligt vad i det följande närmare utvecklas, ansvar kan utkrävas i vanlig ordning, d.v. s. vid sidan av den tryckfrihetsrättsliga regleringen. Att så är fallet om föreställningen innefattar brott mot upphovsrättslagstiftningen torde utan vidare stå klart. Mot bakgrunden av befintlig praxis har det också i den rättsvetenskapliga litteraturen antagits, att uppsättandet av plakat eller andra texter med förgrifligt innehåll såsom en del av scenbilden eller i salongen principiellt kan falla utanför den tryckfrihetsrättsliga regleringen även om texterna mångfaldigats genom tryck och även om förfarandet vore att betrakta som ”utgivning” i TF:s mening. Den motsatta uppfattningen — att TF även i sådana fall är exklusivt tillämplig — är emellertid

³ Se Malmgren—Sundberg—Petrén, Sveriges grundlagar (9 uppl. av Malmgren, Sveriges grundlagar) 1966, s. 227 och E. Holmberg, Frihet och ansvar i tryck och radio (1968), s. 29 f.

också företrädd.⁴ En närliggande fråga rörande bedömning av reklam enligt 1970 års lagstiftning om otillbörlig marknadsföring har livligt debatterats i pressen. Vilken ståndpunkt domstolarna skulle intaga är f. n. vanskligt att bedöma.

Det må avslutningsvis framhållas, att tryckta⁵ *program* som försäljes eller utdelas till publiken — även om denna utgöres av t. ex. medlemmarna i en förening eller annan slutna krets utanför teaterföretagets egen personal⁶ — regelmässigt torde falla endast under TF, försovitt omständigheterna vid distributionen icke utformats på förargelseväckande eller eljest kränkande sätt (jfr *NJA* 1944 s. 702). Återger programmet t. ex. del av till sitt innehåll otillåten pjäs eller plakat e. d. med kränkande innehåll, som användes i föreställningen, torde sålunda kunna inträffa att ansvar utkräves dels för programmets innehåll i den för tryckt skrift gällande ordningen dels för överträdelser i samband med föreställningen i vanlig straffrättslig ordning.

Med hänsyn till frågans relativt perifera beskaffenhet och tillgången på aktuella framställningar över tryckfrihetsrättens regler har det ansetts onödigt att här ingå på en närmare analys av det tryckfrihetsrättsliga ansvaret för innehållet i program.

1.3. En fråga som förtjänar att upptagas inledningsvis är huruvida *censur* av teaterföreställningar får förekomma.⁷ Att ingripande i *efterhand* må ske, bl. a. i form av förbud mot förnyande av tillställning som åsyftar eller innebär något som strider mot lag, framgår av 19 och 20 §§ ordningsstadgan. Denna regel beröres icke av de år 1970 (se K. prop. 125, 1970, och Första lagutskottets utlåtande 47, 1970) genomförda lagändringar som inskränker polismyndighets rätt att upplösa eller förbjuda förnyande av *allmän sammankomst* (lag 5 juni 1970, SFS 1970: 226). Fråga är nu endast om förbud kan meddelas på grund av förhandsgranskning. I ordningsstadgan göres skillnad på sådana offentliga tillställningar — bland vilka räknas teaterföreställningar — som kräver *tillståndsansökan* endast om de anord-

⁴ Till den förra uppfattningen, se Malmgren m. fl., a.a., s. 229. Den senare hos H. Strömberg i Statsvetenskaplig tidskrift 1968, s. 212 f.

⁵ Om begreppet "tryck" se Malmgren m. fl., a.a., s. 228, och Holmberg, a.a., s. 35 f. Offset-framställning anses som "tryck", däremot ej stencilering.

⁶ Malmgren m. fl., a.a. s. 229.

⁷ Om ingripande mot *konstutställning*, där vissa verk ansågs sedlighetssårande, se Nelson i Statsvetenskaplig tidskrift 1952 s. 11 f. med hänv. och om politiskt dikterade ingripanden mot teaterföreställningar, se Eek i FT 1947, s. 243 f., Nelson, a.a., s. 11 f. och Holmberg, a.a., s. 40 med hänvisn.

nas på allmän plats⁸ och sådana som alltid kräver tillstånd. Anordnas tillställning av den förra typen annorstädes än på offentlig plats, skall *anmälan* göras till polismyndigheten, försåvitt tillställningen skall äga rum i stad eller köping. Gällande regler om skyldighet att hos polismyndigheten anhålla om *tillstånd* till offentlig föreställning (14 § allmänna ordningsstadgan den 14 dec. 1956) berättigar polismyndigheten att förelägga anordnaren att inkomma med upplysningar eller att själv föranstalta om utredning, ev. genom sakkunnig. Det är dock uttryckligen föreskrivet (14 § andra st. ordningsstadgan; jfr motsv. regel i 5 § andra st. lagen den 14 dec. 1956 om allmänna sammankomster betr. innehållet i föredrag, tal o. d.) att föreläggande ej — försåvitt icke gäller föreställning i vilken barn under femton år avses medverka — må avse skyldighet att tillhandahålla handling angående eller redogörelse för innehållet i dramatisk eller annan muntlig framställning som är avsedd att förekomma vid tillställningen. Motsvarande måste anses gälla i fråga om *anmälan*.

Innebär nu regeln i 14 § andra st. allmänna ordningsstadgan att polismyndighet icke blott är förhindrad att kräva redogörelse för en planerad föreställnings innehåll utan även helt allmänt saknar rättslig möjlighet att förhandsgranska frågan om rättskränkningar kan förväntas förekomma i föreställningen? Förarbetena till den gällande lagstiftningen⁹ lämnar inga klara besked, och frågan har såvitt bekant icke bedömts i praxis. Däremot föreligger ett uttalande av regeringsrätten (*RÅ 1963 ref. 43*) i fråga om förhandsgranskning av banderoller och plakat avsedda att användas vid demonstration. Det var i målet fråga om tillämpning icke av allmänna ordningsstadgan, som avser bl. a. teaterföreställningar, utan av lagen om allmänna sammankomster, vars 5 § andra st. som redan anförts innehåller förbud mot föreläggande att tillhandahålla ”handling angående eller redogörelse för innehållet i föredrag, tal eller annan muntlig framställning som är avsedd att förekomma vid sammankomsten”. Det bör emellertid observeras, att 3 § andra st. lagen om allmänna sammankomster innehåller ett stadgande som saknar motsvarighet i allmänna ordningsstadgan; däri uttalas att ”vid prövning huruvida tillstånd bör meddelas, skall beaktas vikten ur allmän synpunkt av att församlingsfriheten upprätthålles”. Regeringsrätten uttalade — under uttrycklig

⁸ Om ”allmän plats” se K.prop. 143, 1956, s. 47 f.

⁹ K.prop. 143, 1956 och första lagutskottets utlåtande 37, 1956 (höstsessionen).

hänvisning till det citerade stadgandet i 3 § andra st. — att även föreskriften i 5 § borde ses som ett uttryck för principen om församlingsfrihetens primat och att en förhandsgranskning av texten på plakat, banderoller o. d. vore oförenlig med denna princip. Ett regeringsråd, som kom till samma slut som majoriteten, utvecklade något närmare de principer som borde gälla för polismyndighets prövning av tillståndsansökan. Prövningen borde enligt detta yttrande i första hand avse frågan huruvida allmän sammankomst kunde tillåtas från ordnings- och trafiksynpunkter. Om hinder ej mötte i dessa hänseenden borde tillstånd i regel beviljas, och någon förhandsgranskning av vad som i övrigt skulle förekomma vid sammankomsten torde ej vara tillåten. Polismyndigheten skulle sålunda enligt denna ståndpunkt — som i fråga om omfattningen av polisens prövningsrätt torde få tolkas såsom något mer restriktiv än majoritetens uppfattning — sakna rätt att i förväg ingripa mot något som strede mot lag och skulle alltså vara hänvisad till ett ingripande i efterhand.¹

Även om det speciella intresse som kommit till uttryck i 3 § andra st. lagen om allmänna sammankomster icke av lagstiftaren ansetts föreligga i fråga om offentliga tillställningar, synes det sannolikt att polismyndighet ej äger ingå i förhandsprövning av lagligheten i uttalanden eller bilder som avses förekomma i teaterföreställning. Undantag torde emellertid kunna förekomma i extrema fall, t. ex. om en föreställning i landsorten med stor sannolikhet kan förväntas medföra upprepning av lagstridigheter som påtalats när föreställningen tidigare givits på en storstadsscen e. d.

2. Ansvar för allmänna yttrandefrihetsbrott och frågor om skadeståndsansvar för icke straffbelagda handlingar.

2.1. I det följande behandlas översiktligt, försåvitt avser teaterns förhållanden, rekvisiten för förtalsbrott (2.2.), förolämpning (2.3.), brott mot allmän ordning (2.4.) och brott mot rikets säkerhet (2.5.). Härafter upptages till behandling frågan om skadeståndsansvar för

¹ Om förprövning av plakat vid demonstrationer se även JO:s ämbetsberättelse 1966, s. 191 f. och 1968, s. 337 f., där hänvisning göres till regeringsrättens ståndpunkt.

icke straffbelagda handlingar som innefattar kränkning av särskilda intressen (2.6.).

Förtalsbrotten.

2.2. Det centrala förtalsbrottet är "förtal" (5 kap. 1 § BrB), som också förekommer i en aggraverad form, "grovt förtal" (5 kap. 2 § BrB). Vidare bör beaktas förtal av avliden, som behandlas i 5 kap. 4 § BrB. I sammanhanget upptages också det förtalsliknande brottet "beljugande av myndighet" (17 kap. 6 § BrB).

2.2.1. Förtal innebär jämlikt 5 kap. 1 § första st. BrB att utpeka någon såsom brottslig eller klandervärd i sitt levnadssätt eller eljest lämna uppgift som är ägnad att utsätta denne för andras missaktning. Lagstiftningen beaktar emellertid s. k. intressekonflikter. I det angivna lagrummets andra st. stadgas sålunda, att om den som objektivt sett gjort sig skyldig till förtal var skyldig att uttala sig eller om det eljest med hänsyn till omständigheterna var försvarligt att lämna uppgift i saken, straffrihet inträder därest den tilltalade visar att uppgiften var sann eller att han hade skälig grund för den.

Någon nämnvärd överrättspraxis har stadgandet ännu icke givit upphov till, och tolkningen av reglerna försvåras icke minst av att regelns utformning genomgick åtskilliga förändringar under lagstiftningsarbetet, varför förarbetsmaterialet liksom äldre praxis måste nyttjas med viss försiktighet.

Vissa klarlägganden till texten kan lämnas på grundval av förarbetena. Till att börja med skall fastslås, att förtal måste avse en vid tidpunkten för gärningen *levande människa*. I fråga om avlidna gäller som framgått av det föregående 5 kap. 4 §, och beträffande kollektiv av olika slag, t. ex. bolag, föreningar eller stiftelser, föreligger intet ärekränkningsskydd.² Den beskyllning gärningen innefattar skall vara en *uppgift* till skillnad från nedsättande omdömen i allmänhet. Vilken grad av konkretion som skulle erfordras i detta hänseende diskuterades tämligen ingående i förarbetena. Klart torde vara, att ej blott uppgifter om en bestämd gärning eller ett bestämt förhållande faller under straffbudet utan även mer allmänna ärekränkande omdömen, förutsatt att de har åtminstone någon bestämdhet.³ Den närmare

² Se Beckman—Holmberg—Hult—Strahl, Kommentar till brottsbalken I (2 uppl. 1968), s. 182 f.

³ A.a., s. 186.

gränsdragningen kan ej angivas; någon i detta hänseende belysande praxis existerar icke, och äldre rätt låter sig på ifrågavarande punkt svårligen användas.

Lämnad uppgift skall vara *nedsättande*. Det framgår såväl av motivuttalanden som av äldre praxis — som här enligt förarbetena i stor utsträckning kan tjäna till vägledning — att det för straffbarhet icke kan krävas att den förtalade utsättes för *allmän* missaktning i samhället. Som riktpunkt anses i stället böra väljas förhärskande värderingar i den krets målsäganden tillhör (förutsatt, får det antagas, att dessa icke framstår som helt orimliga ur rättsordningens synpunkt).⁴ Som ett från praxis känt exempel torde kunna nämnas att beskyllningar mot en arbetare för att vara strejkbrytare är att anse som ärekränkande. Frågor som flitigt diskuterats under lagstiftningsarbetet utan att nå entydiga lösningar var dels huruvida beskyllning för brott alltid vore ärekränkande — vilket ej torde anses vara fallet om det gäller t. ex. trafikförseelser — dels om beskyllningar som negativt påverkar den angripnes yrke, fortkomst eller näring utan att i övrigt vara nedsättande skulle falla under lagrummet. Sistnämnda fråga torde besvaras med hänsyn till beskyllningens innebörd i det särskilda fallet, varvid principen synes vara att s. k. ”ekonomiskt förtal” är straffbart endast om det tillika utsätter den beskyllde för andras missaktning.⁵

2.2.2. Medan det i fråga om de nu genomgångna rekvisiten kan vara nog med den allmänna översikt som lämnats, synes fyra särskilda spörsmål förtjäna speciellt intresse med hänsyn till teatern. Det första är vilken grad av offentlighet som erfordras för att förtal skall anses föreligga. Det andra är i vilken omfattning en beskyllning måste vara direkt riktad mot en namngiven person för att anses ärekränkande mot denne; det tredje är i vilken mån en insinuation eller annan indirekt beskyllning är tillräcklig för att ge upphov till ansvar; det fjärde — som särskilt aktualiseras av teaterns ambition att öva samhällskritik — är huruvida dylikt syfte kan ursäktas eljest straffbar ärekränkning.

2.2.2.1. Något offentlighetsrekvisit är icke uppställt för förtalsbrottet men däremot kräves — liksom enligt äldre rätt⁶ — att uppgifter

⁴ A.a. s. 186 f.; A. Nelson, Rätt och ära (1950), s. 166 f.; SOU 1953:14, s. 201. Se t. ex. *NJA* 1913 s. 648 och *NJA* 1934 s. 121.

⁵ Jfr a.a., s. 187 f. Den där angivna tolkningen synes knappast ha stöd i motiven till den slutligt antagna texten. Jfr rättsfallet *NJA* 1962 s. 31, som emellertid avser tillämpning av äldre rätt.

⁶ Se Nelson, a.a., s. 150 f., där olika situationer exemplifieras.

lämnas till annan än den förtalade.⁷ I lagförarbetena ägnades — närmast i samband med tolkningen av regeln att straffrihet kan inträda om det med hänsyn till omständigheterna var försvarligt att lämna en sann eller försvarlig uppgift — tämligen ingående diskussion åt frågan om straffbarheten i *förtroliga* meddelanden. De situationer man därvid, med vissa nyanser i de olika instanserna,⁸ fann anledning att privilegiera var emellertid fall som ligger långt från teatermiljön med dess samverkan, redan på förberedelsestadiet, av en regelmässigt ganska omfattande personkrets.

Det torde sålunda kunna antagas, att den privilegiering av förtroligt delgivande av sanna eller försvarliga uppgifter som får anses gälla enligt BrB⁹ icke gäller om uppgift i ett till en teater för antagande ingivet pjäsmanuskript och ej heller om uppgift som t. ex. inom ramen för ett grupparbete lämnas av en deltagare till de andra, i varje fall icke om uppgiften avses komma till uttryck i den planerade föreställningen. På samma sätt torde fullbordat förtalsbrott föreligga redan om en agerande, t. ex. i form av improviserat inlägg eller fritt bidrag till en pjäs, på repetitionsstadiet lämnar uppgift (ev. i form av insinuation) som objektivt sett är ärekränkande.

2.2.2.2. Frågan huruvida en beskyllning måste rikta sig mot en bestämd namngiven person för att utgöra förtal i lagens mening är tydligen av stort intresse när det gäller "samhällskritisk" teater. Att någon under eget namn framställs på scenen torde höra till undantagen; däremot förekommer — liksom i s. k. nyckelromaner — av ålder mer eller mindre maskerade porträtt av levande personer. Märkligt nog är frågan i vad avser skönlitterära och dramatiska framställningar föga diskuterad i svensk juridisk litteratur och har i ringa mån beaktats i praxis.¹ Till en del får den tydligen anses löst genom principen att endast människor, ej kollektiv, skyddas av förtalsreglerna. Ett minimum av identifierbarhet måste erfordras. Att beskyllningen formellt riktas mot t. ex. en yrkeskår, utesluter däremot ej ansvar om det av omständigheterna framgår att viss person eller en starkt begränsad personkrets åsyftas. Det torde icke vara nödvändigt att den förtalande ens känner namnet på den beskyllningen avser, om blott

⁷ Beckman—Holmberg—Hult—Strahl, a.a., s. 184.

⁸ K.prop. 10, 1962, s. B 128, 144 f., 424 f.

⁹ Beckman m. fl., a.a., s. 195 f.

¹ Nelson, a.a., s. 222 f. Se även hovrätten i *SvJT* 1970 rf. s. 2 (å s. 7).

förutsättningar för identifiering föreligger.²

Praktiskt viktig är tydligen frågan *för vem* identifikation skall vara möjlig. Det är sällan framställningar av "nyckelkaraktär" är dechiffrerbara för den stora allmänheten; för det mesta är det faktiska underlag som utnyttjas hämtat från upphovsmannens upplevelser i föga kända miljöer (jfr t. ex. den omstridda romanen "Märit"). De fåtaliga domstolsavgöranden som existerar på området har såvitt bekant regelmässigt varit tryckfrihetsmål med jury, varför de saknar nämnvärt intresse som prejudikat.

I brist på konkret vägledning (jfr dock "Märit"-målet i *SvJT* 1970 rf. s. 2) synes mig följande kunna uttalas i identifieringsfrågan. På samma sätt som det för en uppgifts ärekränkande beskaffenhet är tillräckligt att den nedsätter den förtalade i hans egen, måhända ganska trånga miljö, synes det tillräckligt för att identifierbarhet skall anses föreligga att de vägledande omständigheterna för åtminstone *någon* grupp av människor — som inte nödvändigtvis behöver vara företrädd i teaterpubliken — medger identifikation av den utpekade eller av en så fåtalig personkrets att var och en i denna kan anses personligen ärekränkt (t. ex. domarna i en hovrättsavdelning). Till stöd för denna uppfattning kan vidare andragas, att förtalsbrottet som ovan anförts icke kräver offentlighet. Det skulle m. a. o. strängt taget vara tillräckligt att åtminstone någon enstaka person med ledning av de omständigheter som knyter en nedsättande uppgift till en bestämd levande människa eller begränsad krets av sådana kan identifiera den förtalade (jfr hovrätten i det ovannämnda målet, å s. 8).

2.2.2.3. Vad härnäst gäller den tredje frågan — huruvida en insinuation är tillräcklig eller ett direkt påstående erfordras för att förtal skall anses föreligga — är den tydligen också av särskild betydelse för teatern, eftersom dennas uttrycksmedel ännu sällan är utsagor som framställs med uttryckliga anspråk på att direkt återge verkliga förlopp. Att repliker, handlingar på scenen eller andra moment i en föreställning icke desto mindre kan innefatta påståenden eller åtminstone insinuationer om en identifierbar person är emellertid uppenbart. Lika klart torde vara, att förtal kan vara för handen även om det varken påstås, i samband med en föreställning, att vad däri förekommer är sant, eller anspelas på konkreta historiska förlopp.

² Jfr Beckman m. fl., a.a., s. 238. Se K.prop. 10, 1962, s. B 147 (departementschefen).

Att t. ex. en identifierbar ämbetsman framställs såsom fal för mutor, så alkoholiserad att han inte sköter sin tjänst e. d. måste — med hänsyn till den ganska vidsträckt tolkning som framför allt departementschefen i BrB:s förarbeten givit åt uttrycket ”uppgift”³ — anses falla under lagrummet. Ytterligare ett förarbetsuttalande förtjänar att beaktas. ”Kränkande och skadebringande uttalanden”, säger departementschefen, ”har ofta skenet av fakta men visar sig vid en närmare analys till övervägande delen bestå av suggestiva värderingsord, omdömen och slutledningar . . . En annan form av kränkande uttalande består i det skeva urvalet av fakta. Vissa i och för sig riktiga uppgifter lämnas, medan andra som skulle ställa dessa i deras rätta belysning förtiges”.⁴

2.2.2.4. Slutligen är att behandla frågan i vilka fall ett eljest såsom förtal straffbart uttalande kan undgå ansvar jämlikt 5 kap. 1 § andra st. BrB. Straffrihet inträder enligt detta lagrum om den tilltalade var skyldig att uttala sig eller det eljest med hänsyn till omständigheterna var försvarligt att lämna uppgift i saken, förutsatt att uppgiften visas vara sann eller lämnad på skälig grund. De fall där skyldighet att lämna uppgift kan medföra straffrihet torde sakna intresse här, då teatern knappast någonsin kan åberopa sådan skyldighet. Likaså saknas anledning att ytterligare beröra frågan om privilegium för förtroliga yttranden. För teaterns del torde det först och främst vara fråga om huruvida den kan göra anspråk på någon särställning såsom *debattforum*. Departementschefen understryker yttrandefrihetens krav: ”det måste finnas utrymme”, säger han, ”för den politiska debatten, liksom också andra samhällseliga, kulturella och vetenskapliga frågor måste få ventileras, även om därigenom enskilda personer skulle i viss mån angripas”.⁵ Samtidigt understrykes emellertid, att i de situationer då anspråket på skydd mot kränkande uttalanden måste vika för yttrandefriheten, sanningsfrågan får större betydelse för avgränsningen av brottsområdet än eljest. Legitima yttrandefrihetsintressen kan nämligen ej gärna åberopas för andra än sanna eller skäliga uppgifter.⁶ Man skulle med ledning av det sagda kunna sammanfattningsvis säga, att det finns ett ”normalt debattprivilegium” för

³ K.prop. 10, 1962, s. B 143.

⁴ A.a., s. B 142.

⁵ A.a., s. B 144.

⁶ A.a., s. B 145.

envar som deltagar i offentlig diskussion men att detta ej kan göras gällande om lämnade uppgifter ej var sanna eller skäligen grundade. Frågan blir då närmast om samhällskritiska ambitioner *härutöver* generellt eller för vissa media kan skapa ett ”speciellt debattprivilegium”, som skulle bestå däri att det ställes lägre anspråk på uppgifternas sanning eller skälighet.

När det gäller den närmare utformningen av de s. k. intressekollisioner som kan medföra straffrihet hänvisas i BrB:s förarbeten till tidigare praxis.⁷ Denna lämnar emellertid föga ledning just för de situationer som här är av intresse, emedan de fall där åberopande av debattens frihet kunnat ske regelmässigt varit tryckfrihetsmål och avgjorts i den för sådana stadgade ordningen.

Här må emellertid anföras ett under BrB:s giltighetstid avgjort mål, *NJA 1966 s. 565*, som avsåg förtal av Förenta Nationernas generalsekreterare Dag Hammarskjöld efter dennes död och som handlades i den för tryckfrihetsmål föreskrivna ordningen. Ärekränkningen var också här av ”insinuationstyp”. Det hävdades nämligen, i en tidningsartikel som återgav presskriverier i en tysk tidskrift — utdrag ur en intervju från vilken den i intervjun tillfrågade tagit avstånd — att orsaken till att det plan i vilket Hammarskjöld färdats vid sin död hade störtat skulle ha varit att generalsekreteraren placerat sprängmedel ombord och sålunda vållat ej blott sin egen utan även sina medresenärers död. Den åtalade tidningen hade i en ledare dagen efter artikelns publicering bestämt tagit avstånd från detta rykte. Ansvarige utgivaren fälldes emellertid av samtliga instanser till ansvar och förpliktades betala skadestånd. Det förtjänar tilläggas, att pressens samarbetsnämnd, som av HD beretts tillfälle inkomma med yttrande i målet, påtalade svårigheten i att fastslå vilket uppsåt som måste föreligga för att den som enligt BrB 5 kap. 1 § ”eljest lämnar uppgift” skall kunna sakfällas för förtal. Problemet sammanhänger tydligen med de speciella tryckfrihetsrättsliga ansvarsreglerna, som gör frågan om uppsåtet särskilt svårbedömd, när talan riktas mot ansvarig utgivare. I sin fällande dom uppehåller sig HD-majoriteten (två justitieråd var eniga om domskälen) vid frågan om det aldrig skulle kunna anses försvarligt att lämna osann eller ogrundad uppgift och anför i detta sammanhang, att straffrihet i sådant fall endast undantagsvis torde kunna förekomma. — Såväl i hovrättens som i en HD-ledamots

⁷ Första lagutskottets utlåtande nr 42, 1962, s. 37.

domskäl understrykes, att informationsintresset kan medföra en särskild bedömning av yttranden som skulle kunna falla under ordalydelsen i 5 kap. 1 § BrB, om det gäller personer i framskjuten ställning. I Hammarskjöld-målet framskymtar tanken, att särskilda kriterier skulle kunna komma till användning när det gäller den offentliga debatten och särskilt då när fråga är om personer i framträdande ställning. I sådant fall skulle det möjligen kunna anses försvarligt att lämna uppgifter redan för att tillgodose allmänhetens intresse av information och det skulle vidare i någon omfattning vara anledning till mildare bedömning av frågan huruvida uppgiften är sann eller välgrundad. I äldre praxis har ofta ställts frågan huruvida det verkligen fanns fog för att lämna viss uppgift (se domskäl och särskilda yttranden i *NJA* 1900 s. 116, 1905 s. 121, 1921 s. 100, 1933 s. 250 och 1933 s. 542). Frågan har vidare ställts om det — vid det förhållandet att uppgiftens lämnande verkligen var i och för sig befogat — varit nödvändigt att ge uppgiften viss *kränkande form*. Det synes under alla förhållanden klart, att praxis i mycket ringa omfattning kan erbjuda någon ledning vid bedömningen av frågan om en eventuell rätt för pressen att i större utsträckning än andra lämna menliga uppgifter som är sanna.

Det är vanskligt att med bestämdhet uttala sig om den bedömning en domstol skulle nå fram till i ett mål där en — objektivt sett välgrundad — ärekränkningstalan mot en teater skulle mötas av invändningen, att det vore ”med hänsyn till omständigheterna försvarligt” att lämna uppgift av den påtalade typen. Först och främst upptages då generellt frågan om försvarligheten.⁸ Det förefaller sannolikt att denna bedömes olika allteftersom fråga är om en privatman eller underordnad tjänsteman eller om en politiker eller högt uppsatt ämbetsman. Stöd för en sådan åtskillnad synes kunna påträffas i det nyss berörda fallet *NJA* 1966 s. 565. Det torde vidare vara av betydelse om förtalet hänför sig till den beskyldes offentliga gärning eller till hans privatliv; beträffande det senare kan det knappast anses föreligga något skäl varför teaterns agerande skulle vara ”försvarligt”. Det är slutligen kanske av viss betydelse om en chikanös och onödigt kränkande form valts; detta är dock tveksamt.⁹

Först om yttrandet befinnes ”försvarligt”, uppkommer frågan om

⁸ Beckman m. fl., a.a., s. 198.

⁹ Jfr dock hänvisningarna till praxis ovan.

det var sant eller välgrundat. De antydningar som förekom i *NJA* 1966 s. 565 — låt vara i mycket försiktig form¹ — om att pressen undantagsvis skulle kunna bedömas särskilt lindrigt i fråga om kraven på sanningsbevisning kan med största sannolikhet icke åberopas av teatern, som varken arbetar under samma tidspress eller enligt förhärskande uppfattning har de uppgifter som ankommer på pressen.

Sammanfattningsvis är det anledning förmoda, att något "speciellt debattprivilegium" i härovan angiven och av det nyss berörda målet illustrerad mening endast helt undantagsvis och då inom mycket snäva ramar skulle kunna göras gällande av teatern.

2.2.3. Det förtjänar avslutningsvis understrykas, att straffbarhet jämlikt allmänna principer förutsätter *uppsåt* — vari dock inkluderas den form av medvetet risktagande som kallas eventuellt uppsåt — hos den handlande. Uppsåtet skall omfatta själva lämnandet av uppgiften samt dennas kränkande beskaffenhet. Att den talande *trodde* uppgiften vara sann, är ingen ursäkt om den icke var "försvarlig" och om icke bevisning om att den faktiskt var riktig eller åtminstone välgrundad härutöver kan föras.²

2.2.4. *Grovt förtal*, som medger strängare straff, regleras i 5 kap. 2 § BrB. Enligt lagrummets andra stycke skall vid bedömande huruvida brottet är grovt särskilt beaktas, om uppgiften genom sitt innehåll eller den omfattning i vilken den blivit spridd eller eljest var ägnad att medföra allvarlig skada.

Straffrättskommittén framhöll i motiven, att de angivna aggraverande omständigheterna torde föranleda till att gärningen anses såsom grov särskilt i de fall då gärningsmannen var medveten om uppgiftens falskhet. Det hävdades vidare, att den stora spridningen torde medföra att förtal genom tryckt skrift ofta bleve att bedöma såsom grovt.³ Mot denna uppfattning vände sig svenska tidningsutgivareföreningen i sitt remissyttrande; där framhölls bl. a. pressens arbetsvillkor.⁴

En totalbedömning av föreliggande fakta torde företagas i alla de fall där det hävdas att förtal är att betrakta som grovt.⁵ En teaterföreställning får anses ge tämligen stor spridning åt ett kränkande yttrande, och den tidsnöd pressen pekar på kan icke åberopas. Kan å

¹ Jfr Beckman m. fl., a.a., s. 197.

² A.a., s. 201 f.

³ SOU 1953:14, s. 203. Jfr departementschefen i K.prop. 10, 1962, s. B 146.

⁴ A. prop., s. B 136 f.

⁵ Beckman m. fl., a.a., s. 206.

andra sidan den kränkte identifieras endast av en ringa krets, torde publikens storlek i sig sällan kunna göra förtälet grovt (se *SvJT* 1970 rf. s. 2, å s. 8). Är fråga om medvetet osanna eller helt okontrollerade uppgifter av någorlunda allvarlig natur torde det ligga nära till hands att finna den grövre brottsarten vara förhanden i fråga om ärekränkning på teatern.

2.2.5. I 5 kap. 4 § BrB stadgas, att *förtal av avlidne* skall medföra ansvar enligt 1 eller 2 § samma kapitel, om gärningen är sårande för de efterlevande eller den eljest, med beaktande av den tid som förflutit sedan den avlidne var i livet samt omständigheterna i övrigt, kan anses kränka den frid, som bör tillkomma den avlidne.

Rörande bestämmelsens tillämpning kan hänvisas till vad som anförts ovan under 2.2.2. och särskilt till målet *NJA* 1966 s. 565. Straffrättskommittén avböjde att föreslå någon tidsbegränsning för brottet men framhöll samtidigt, att det endast i undantagsfall torde vara från allmän synpunkt påkallat att väcka åtal sedan ett eller annat decennium förflutit efter den förtalades död och att bestämningen av närstående med talerätt enligt kommitténs förslag också innefattade en praktisk begränsning.⁶ Sistnämnda lösning avvisades emellertid av departementschefen, som ansåg ansvarets begränsning böra framgå av själva gärningsbeskrivningen. Avgörande skulle enligt departementschefens förslag vara dels huruvida gärningen var kränkande för efterlevande make och barn men i undantagsfall även för senare generationer dels huruvida den avlidnes minne ännu var levande. Därmed skulle historieskrivning och kritik ej obehörigt hämmas.⁷

2.2.6. I samband med förtalsbrotten må även nämnas den gärning som avses i 17 kap. 6 § BrB och benämnes *beljugande av myndighet*. Som framhållits i fråga om förtal kan sistnämnda brott endast riktas mot en levande människa. Bestämmelsen i 17 kap. 6 § ger ett visst men mycket snävt skydd åt myndigheterna som sådana. Brottet innebär att någon bland allmänheten sprider falskt rykte eller annat osant påstående, ägnat att undergräva aktningen för myndighet eller annat organ som äger besluta i allmänna angelägenheter. Till skillnad från vad fallet är i fråga om förtal erfordras för straffbarhet att den talandes uppsåt omfattar jämväl beskyllningens osannfärdighet. Däremot

⁶ SOU 1953: 14, s. 225.

⁷ K.prop. 10, 1962, s. B 152.

torde gärningsmannens subjektiva bedömning av de faror yttrandet medför ej tillerkännas betydelse.⁸

Förolämpningsbrotten.

2.3.1. Den andra huvudvarianten av ärekränkning enligt BrB är *förolämpning* (5 kap. 3 §). I förhållande till förtalsbrottet är förolämpning — d. v. s. att smäda annan genom kränkande tillmäle eller beskyllning eller genom annat skymfligt beteende mot honom — subsidiärt; ansvar för förolämpning inträder m. a. o. endast om gärningen ej faller under rubriken förtal. Brottet har också en grov variant.

Från teaterns synpunkt är förolämpning knappast något särskilt väsentligt brott. Till skillnad från förhållandet i äldre rätt och i straffrättskommitténs förslag av 1953⁹ avser 5 kap. 3 § endast yttranden som är direkt riktade till den kränkte, något som knappast torde vara aktuellt för teaterns del.¹ Skulle den förolämpade undantagsvis vara tillstädes i lokalen, blir gärningen tydligen på grund av andras närvaro förtalsbrott utom i de fall då tillmälena är så oprecisa att de ej kan anses utgöra "lämnande av uppgift" eller förtalsansvaret bortfaller emedan uppgifterna var sanna eller skäligen grundade; sistnämnda straffrihetsgrund gäller ju inte för förolämpningsbrottet, där kränkningen ligger i formen och situationen. Utrymmet för intressekollisioner som skulle kunna rättfärdiga en förolämpning har i lagmotiven ansetts ringa.²

2.3.2. I anslutning till reglerna om förolämpning är det anledning beakta ett par besläktade gärningstyper. Intill våren 1970 innehöll BrB bestämmelser om skymfande av rikssymbol (16 kap. 7 §) och om brott mot trosfrid (16 kap. 9 §) samt om skymfande av utländsk rikssymbol (19 kap. 10 §). Dessutom stadgades i 19 kap. 11 § att straffskärpning skulle inträda om bl. a. gärning som avses i 5 kap. riktade sig mot främmande makts statsöverhuvud. Som erfarenheten visar, torde ingen av dessa brottsrubriceringar ha varit utan intresse för den avancerade teatern. De tre förstnämnda lagrummen har numera upphävts, och i 19 kap. 11 § har hänvisningen till 5 kap. utgått.

⁸ Jfr Beckman m. fl., a.a., s. 193 om motsv. rekvisit vid samhällsfarlig ryktesspridning. Om stadgandets förhistoria, se SOU 1953: 14, s. 304 f., K.prop. 10, 1962, s. B 243 f., Första lagutskottets utlåtande nr 42, 1962, s. 62 f.

⁹ Se SOU 1953: 14, s. 213.

¹ Se K.prop. 10, 1962, s. B 143 och 148 samt C 184. Jfr lagrådet å s. B 430.

² K.prop. 10, 1962, s. B 149.

Ändringen (genom lag 5 juni 1970, SFS 1970: 225) träder emellertid i kraft först när motsvarande justeringar av tryckfrihetsförordningen — som av riksdagen antagits såsom vilande — slutligt antagits och erhållit kraft av grundlag, d. v. s. tidigast år 1971. Det förefaller dock icke nödvändigt att här närmare beröra de ifrågavarande, tämligen speciella brotten.

De år 1970 gjorda ändringarna bygger på flera olika utredningar.³ Dåvarande statssekreteraren Ingvar Carlsson har i en särskild promemoria om den s. k. demonstrationsrätten, avgiven år 1968, bl. a. förordat slopande av de särskilda brotten skymfande av rikssymbol och skymfande av utländsk rikssymbol samt därvid uttalat, att reglerna om förargelseväckande beteende och skadegörelse här ev. kunde tillämpas.⁴ En kommitté under ledning av justitierådet Sven Romanus hade i betänkandet "Yttrandefrihetens gränser" (SOU 1969: 38) föreslagit vissa ändringar av 16 kap. 9 § BrB angående brott mot trosfrid. Ett par särskilt progressiva kommittéledamöter ville dock helt slopa skyddet mot sådana kränkningar, och trots att flertalet remissinstanser ville behålla någon form av skydd,⁵ fann departementschefen under hänvisning till demokrati m. m. samt till den utvidgning av skyddet gentemot hets mot folkgrupp (16 kap. 8 § BrB — se vidare nedan) som likaledes genomförts 1970 och till reglerna om ärekränkning och förargelseväckande beteende att straffskyddet borde avskaffas.⁶ Här intog däremot första lagutskottet en annan hållning, varom mera nedan. Beträffande skymfande av rikssymbol anslöt sig departementschefen till uppfattningen, att reglerna om förargelseväckande beteende och skadegörelse är tillräckliga.⁷

Efter dessa lagändringar är de hämningar teatern behöver ålägga sig i fråga om respekten för rikssymboler inskränkta endast i så måtto att sådant som innebär förtal eller förolämpning av person eller utgör förargelseväckande beteende är straffbelagt. Från reglerna om skadegörelse torde kunna bortses, då teatrarna kan skaffa sig egna flaggor att riva sönder.

Förarbetena till 1970 års ändringar i nu angivna hänseenden lämnar icke någon vägledning till bestämningen av brottet "förargelse-

³ Se härom K.prop. 125, 1970, s. 11 f.

⁴ A.a., s. 30 f.

⁵ A.a., s. 46 f.

⁶ A.a., s. 64 f.

⁷ A.a., s. 58.

väckande beteende” utöver vad tidigare förarbeten och praxis kan upplysa om. Överrättspraxis — som omfattar en del fall där fråga varit om politiska meningsyttringars förargelseväckande karaktär (jfr ovan under III.1.2.) — är genomgående av äldre datum, vilket vid den snabba utveckling som uppfattningarna i samhället om vad som är förargelseväckande får anses genomgå torde reducera fallens intresse. Det från andra synpunkter märkliga målet *SvJT 1964 rf. s. 19*, som avsåg rätten att inom ramen för en demonstration uttrycka en från de demonstrerandes avvikande mening, är likaledes föga vägledande. Generellt torde få antagas, att det vill till mycket extrema åtgärder för att en teaterföreställning skall lyckas göra sig skyldig till förargelseväckande beteende. Det brukar om detta brott framhållas, att det icke är en åsiktsförbrytelse;⁸ gärningens förargelseväckande beskaffenhet skall ligga i det sätt på vilket en åsikt framföres offentligt, och där detta framförande sker under ordnade former inom ramen för en föreställning torde det fordras ett exceptionellt ackompanjemang av chockerande omständigheter för att en ansvarstalan skall vinna bifall.

2.3.3. Ett särskilt brott av förolämpningstyp måste här beröras, nämligen *missfirmelse av tjänsteman* (17 kap. 5 § BrB). Brottet är numera konstruerat som ett specialfall av förolämpning enligt 5 kap. 3 § BrB och förutsätter sålunda att förolämpningen riktas direkt till den kränkte. Det torde sålunda endast helt undantagsvis vara av intresse från teaterns synpunkt.

Brott mot allmän ordning.

2.4.1. De ovan under 2.3.2. berörda lagändringarna av år 1970 har även medfört ändringar i BrB:s regler om *brott mot allmän ordning*. Ett sådant, uppvigling, har modifierats i mildrande riktning, och på samma sätt har brottet sårande av tukt och sedlighet förändrats (SFS 1970: 225). Däremot har man vidgat innebörden i brottet hets mot folkgrupp (16 kap. 8 § BrB samt ny 8 a §, SFS 1970: 224). Av de brott mot allmän ordning i 16 kap. BrB som överhuvudtaget kan ha aktualitet för teaterns del kvarstår oförändrat endast förledande av ungdom (16 kap. 12 §), som emellertid synes vara alltför perifert för att här förtjäna beaktande.⁹ Brott mot religionsfriheten (tidigare

⁸ Beckman m. fl., a.a. del II, s. 218.

⁹ Se därom Beckman m. fl., a.a. del II, s. 206 f.

16 kap. 9 §) behandlas däremot i det följande.

2.4.2.1. *Uppvigling* (16 kap. 5 § BrB) begår den som muntligen inför menighet eller folksamling, i skrift som sprides eller utlämnas för spridning eller i annat meddelande till allmänheten uppmanar eller eljest söker förleda till brottslig gärning, svikande av medborgerlig skyldighet eller ohörsamhet mot myndighet. Brottet har en grov variant (numera 5 § tredje st.), bl. a. omfattande fall då gärningsmannen sökt förleda till allvarligt brott. Den år 1970 (SFS 1970: 225) införda ändringen (numera 5 § andra st.), innebär, att ansvar ej skall ådömas i ringa fall. Vid bedömande huruvida ringa fall föreligger skall särskilt beaktas om det förelegat endast obetydlig fara för att uppmaningen eller försöket skulle leda till efterföljd.

2.4.2.2. I sitt ändrade skick är bestämmelsen icke helt lättolkad. Frågan om risken för efterföljd beror ju icke minst på vilken allmänhet som apostroferas med uppviglande tal. En premiärpublik och ett auditorium av ungdom kan tydligen i detta hänseende representera högst olika risknivåer. I förarbetena framhålles även, att där ett brott till vilket den skyldige uppmanar är så bagatellartat att benämningen uppvigling, som tyder på ett allvarligt brott, framstår såsom inadekvat eller där risken för efterföljd är ringa, förfarandet kan straffas som förgelseväckande beteende.¹ Den kommitté som utarbetat förslag till lagändring ville också såsom ringa fall, i vilka ansvar ej borde utkrävas — och därmed ej heller polisundersökning och åtal äga rum — betrakta sådana situationer, av kommittén exemplifierade med uppmaning till värnpliktsvägran, där ”gärningsmannen inte direkt har uppsåt att förmå en obestämd allmänhet att begå brott eller därmed jämställd handling utan där han i huvudsakligt syfte att ge uttryck för en åsikt använder sig av uttryck och formuleringar som objektivt sett uppfyller rekvisiten för uppvigling”.² Här skulle föreligga ett slags intressekollision av liknande slag som de vilka kan föranleda strafffrihet för ärekränkning. Föredragande departementschefen anslöt sig till bedömningen av de fall där risken för efterföljd är ringa och av de fall där föranledandet avser bagatellföreseelser; i sistnämnda hänseende framhöll han dock att om en uppmaning avser t. ex. åsidosättande av parkeringsregler, konsekvenserna om den efterföljs av ett stort antal människor kunde bli så allvarliga att gärningen

¹ K.prop. 125, 1970, s. 27 f. och s. 56.

² A.a., s. 29.

ej kan anses som ringa. Departementschefen anslöt sig också till det — från den praktiska tillämpningens synpunkt ytterst problematiska — resonemanget att vissa uppmaningar till brott borde vara straffria såsom åsiktsyttringar. Han tillade emellertid, att detta ej innebure att alla fall av uppmaning till värnpliktsvägran borde vara straffria.³ I specialmotiveringen till det nya andra st. i 16 kap. 5 § BrB framhåller departementschefen, att frågan huruvida uppvigling skall lämnas straffri måste besvaras för varje särskilt fall under beaktande av risken för att uppmaningen till brott eller ohörsamhet skall leda till efterföljd.⁴ Första lagutskottet hade inga invändningar mot förslaget.⁵

2.4.2.3. Hur dunkelt tänkta, praktiskt svårtillämpade och ofullständiga reglerna än må vara, är de nu gällande rätt, och man måste göra det bästa av dem. De rekvisit i 16 kap. 5 § BrB som bör uppmärksammas i förevarande sammanhang är offentlighetskravet, och bestämningen av de handlingar förledandet skall avse.

Offentlighet i lagrummets mening torde regelmässigt föreligga icke blott vid föreställningar öppna för allmänheten utan även när endast särskilda grupper äger tillträde, blott dessa ej är små och slutna.⁶

Uppmaningen skall avse *brott*, svikande av *medborgerlig skyldighet* — t. ex. värnplikt eller civilförsvarsplikt, deklarationsskyldighet eller skyldighet att betala skatt — eller *ohörsamhet* mot myndighet. Uppmaningar att ej uppfylla privaträttsliga förpliktelser, t. ex. uppmaningar till strejk, s. k. hyresstrejk eller liknande, faller sålunda inte under lagrummet.⁷

De nya straffrihetsreglerna torde ej sällan kunna åberopas av teatern. Redan den yttre ramen kring och situationen vid en föreställning torde medföra att även en — som det får förmodas, mer undantagsvis framställd — direkt uppmaning till brott, ohörsamhet eller svikande av medborgerlig skyldighet mindre ofta torde anses innefatta risker för efterföljd. Om t. ex. under en specialföreställning för äldre skolungdom eller värnpliktiga en talkör eller en enskild skådespelare framställer direkta uppmaningar till svikande av försvarsplikten torde ansvar dock rimligtvis ännu inträda. På samma sätt torde uppmä-

³ A.a., s. 56 f.

⁴ A.a., s. 78 f.

⁵ Första lagutskottets utlåtande nr 47, 1970, s. 49 f.

⁶ Beckman m. fl., a.a. del II, s. 189.

⁷ A.a., s. 89 f.

ningar till olagliga demonstrationer eller skadegörelse vara att bedöma, om publikens sammansättning gör risken för förledande någorlunda avsevärd.

2.4.2.4. Det må avslutningsvis anmärkas, att särskilda regler (21 kap. 10 § BrB) gäller för föreställningar inför militär personal genomförda av skådespelare som själva är krigsmän.

2.4.3.1. *Sårande av tukt och sedlighet* var i BrB före 1970 års ändringar (som dock i denna del icke kan träda i kraft före 1971; i det följande avses dock de nya reglerna) ett brott som jämlikt 16 kap. 11 § BrB kunde begås genom framställning i skrift eller bild, spridning av skrift eller bild eller sedlighetssårande ord eller handlingar i offentligheten. Efter förarbeten som redovisas i SOU 1969: 38, K.prop. 125, 1970, och Första lagutskottets utlåtande nr 47, 1970, har en väsentlig inskränkning av det straffbara området skett. Brotsrubriceringen är jämlikt den nya bestämmelsen (SFS 1970: 225) "otillåtet förfarande med pornografisk bild".

2.4.3.2. För förståelsen av de nya reglerna erfordras en översikt över lagstiftningsärendets gång. Kommittén för lagstiftningen om yttrande- och tryckfrihet redogör i sitt betänkande (SOU 1969: 38) tämligen ingående för tillämpningen av BrB:s regler, genomförda sociologiska undersökningar rörande skadeverkningarna av pornografiska och våldsförhärlikande alster samt för förhållandena i utländsk rätt. Principiellt föreslår kommittén att den gräns för yttrandefriheten som bestäms av 16 kap. 11 § BrB "flyttas så långt att den i fråga om pornografiska alster endast kommer att drabba sådant, som uppenbarligen icke hör hemma i ett välordnat samhälle". En liknande gräns ville kommittén föreslå för framställningar med våldsinslag. Utlagsgivande skulle enligt kommittén vara "ett allmänt medborgerligt bedömande", och man måste därför räkna med att bedömningarna kan variera från tid till annan.⁸ Samtidigt som det straffbara området enligt kommitténs förslag skulle inskränkas väsentligt, skulle en viss utvidgning av straffbarheten äga rum såtillvida som man föreslog att 16 kap. 11 § BrB (liksom 16 kap. 12 §, om förledande av ungdom) skulle göras tillämplig ej blott på framställning i skrift eller bild utan även på bl. a. teaterföreställningar. En särskild brottsbeskrivning, "olaga spridning", likaledes avseende bl. a. teaterföreställning, fastslogs också. Reglerna om tukt- och sedlighetssårande handlingar (16

⁸ SOU 1969: 38, s. 71 f.

kap. 11 § andra st. BrB i dess ursprungliga lydelse) föreslogs kvarstå väsentligen oförändrade.

Departementschefen intog en annan ståndpunkt. Kommittén hade tillmätt viss betydelse åt det förhållandet att vissa samhälleliga kontrollmöjligheter behövdes för filmen; filmfrågorna kunde emellertid enligt departementschefen lösas separat, liksom kontroll över radio och TV kunde utövas genom det s. k. radioavtalet. På samma sätt kunde sedlighetssårande handlingar straffas såsom förargelseväckande beteende och genom straffbudet i 6 kap. 6 § BrB mot sedlighetssårande beröring, exhibitionism och dylikt sedlighetssårande beteende mot annan. Departementschefen föreslog därför, efter vissa utläggningar om den moderna utvecklingen m. m., att 16 kap. 11 § BrB skulle i sin helhet upphävas. Vad som borde behållas vore ett förbud mot skyltning eller annat förevisande av pornografiska bilder samt mot sändande av sådana bilder utan föregående beställning.⁹ Med hänsyn till teatern krävdes enligt departementschefen inga specialregler, eftersom publiken där hade möjlighet att själv bestämma, om han ville ta del av en pornografisk framställning eller ej.¹ Någon utvidgning av reglerna om förledande av ungdom ansåg departementschefen heller ej behövlig.² Lagrådet, som på flera punkter kritiserade departementschefens ståndpunkt, ansåg det med hänsyn till risken för att varietéer och andra nöjesföretag skulle anordna förevisningar av grova sexuella perversiteter och våldshandlingar böra övervägas om icke ett förbud mot sådant skulle intagas i 21 § allmänna ordningsstadgan,³ men departementschefen avvisade detta förslag.⁴

Första lagutskottet delade departementschefens iver att bringa lagbestämmelserna i "överensstämmelse med de nya etiska värderingarna" och instämde i allt väsentligt i hans bedömningar.⁵ En icke o betydlig minoritet ville behålla en del av det ursprungliga kommittéförslaget.

2.4.3.3. Som framgår av det föregående berör 16 kap. 11 § BrB i den lydelse lagrummet kan förväntas komma att erhålla efter genomförandet av därmed sammanhängande grundlagsändringar (san-

⁹ K.prop. 125, 1970, s. 66 f.

¹ A.a., s. 71.

² A.a., s. 74 f.

³ A.a., s. 101 f.

⁴ A.a., s. 104 f.

⁵ Första lagutskottets utlåtande nr 47, 1970, s. 52 f.

nolikt 1971) ej längre teatern i vidare mån än att t. ex. skyltning med avancerade sexuella plakat eller spridning av program med sådant innehåll utanför teatern eller eljest i situationer där allmänheten på grund av den utannonserade föreställningens beskaffenhet saknar anledning förvänta sig sådant torde kunna falla inom straffbudet.

Viss vägledning vid bedömningen av vad som är "pornografi" — termen upptogs trots lagrådets avrådande i lagtexten — lämnas av departementschefen i hans utläggningar av de föreslagna reglerna. Det uttalas, att praxis skulle ha kommit till den ståndpunkten att en framställning "anses som sedlighetssårande, om den är sadistisk eller förråande",⁶ men på annat ställe hänvisas till en annan måttstock, nämligen "sådana pornografiska framställningar som enligt en mer utbredd opinion kan uppfattas som sedlighetssårande eller stötande för anständighetskänslan".⁷ I specialmotiveringen till det föreslagna nya stadgandet förklaras, att med pornografisk bild förstås "bild, som utan att besitta några vetenskapliga eller konstnärliga värden, på ett ohöljt och utmanande sätt återger ett sexuellt motiv. Detta betyder, att förbudet kommer att omfatta även andra bilder som skildrar sexuella förhållanden än sådana som enligt nuvarande praxis i fråga om tillämpning av 16 kap. 11 § BrB anses sära tukt och sedlighet".⁸

2.4.3.4. I vilken omfattning avancerade erotiska eller våldsscener inom ramen för en föreställning kan vara att bedöma som förargelseväckande beteende⁹ är icke helt lätt att avgöra, eftersom sedlighets-sårande gärningar tidigare i regel ej bedömts med ledning av 16 kap. 16 § BrB, där sådant beteende definieras. Endast vissa lindrigare fall av oanständiga handlingar — av föga intresse för teatern — föll enligt tidigare rätt under sistnämnda stadgande.¹ Fråga är nu om avskaffandet av straffet för sedlighetssårande gärningar kommer att medföra någon utvidgning av tillämpningsområdet för 16 kap. 16 § BrB. Av stadgandets utformning och placering liksom av straffskalan framgår att sistnämnda lagrum är en "uppsamlingsplats" för olika bagatellföreteelser som icke passar in under de mer kvalificerade brottsbeskrivningarna i 16 kap.

Vad man vågar antaga om tillämpningen av 16 kap. 16 § BrB i

⁶ K.prop. 125, 1970, s. 66.

⁷ A.a., s. 71.

⁸ A.a., s. 79 f.

⁹ Ansvar enligt 6 kap. 6 § BrB torde sakna praktiskt intresse.

¹ Beckman m. fl., a.a., s. 205.

fråga om sexuell utmanande inslag i föreställningar — under den i och för sig icke helt självklara förutsättningen att förfaranden på scenen, inför en publik som vet vad den har att vänta, överhuvudtaget kan kvalificeras som förargelseväckande — torde vara *dels* att de förseelser som tidigare straffats jämlikt detta lagrum — sådana som är förargelseväckande och i fråga om vilka det sedlighetssårande momentet inte var tillräckligt grovt eller framträdande för att föranleda tillämpning av 16 kap. 11 § — även framgent faller under bestämmelsen, *dels* att extrema fall av oanständighet, såsom förevisningar av perversiteter, sadism e. d., i brist på annat lagrum torde komma att hänföras under den ifrågavarande bestämmelsen. Ingendera gruppen torde emellertid vara av särskilt intresse för teatern. Kvar står en mellangrupp av fall, som innefattar tillräckligt starka sedlighetssårande inslag för att tidigare ha hänförts under 16 kap. 11 § men som *samtidigt* kunde betecknas som förargelseväckande utan att detta särskilt behövde framhållas; 16 kap. 16 § framstod ju såsom sekundärt stadgande i förhållande till det grövre brottet sårande av tukt och sedlighet. Problemet är tydligen att i det läge som den nya lagstiftningen skapat finna kriterier för det ”förargelseväckande” oberoende av den större eller mindre graden av sedlighetssårande innehåll. Att därvid dra gränsen efter vad som i tidigare rätt ansågs motivera tillämpning av 16 kap. 11 § BrB — en gränsdragning som f. ö. ter sig mycket svår när det gäller teatern, där någon upplysande praxis ej finns, ehuru det är bekant att grova eller åtminstone från smaklighetssynpunkt diskutabla uppvisningar passerat opåtalda — vore knappast förenligt med den nya lagstiftningens syfte; det vore ju att s. a. s. bakvägen konservera de regler man velat upphäva. Man torde vidare kunna räkna med att betydande hänsyn tages till ev. konstnärliga syften och ambitioner, som kan åtminstone påstås kräva en hög grad av frihet i framställningen av sexuella o. d. förlopp på scenen.

Det förefaller allt som allt troligt, att ansvar framgent kommer att kunna utkrävas endast i de fall där ett förlopp är förargelseväckande *bortsett från* det sedlighetssårande innehållet som sådant eller där det senare är *markerat grovt*.

Det är emellertid beklagligt att frågan om gränserna kring det ”förargelseväckande” i nu angivna hänseenden icke upptagits i den nya lagstiftningens förarbeten, som eljest inte utmärker sig för ordknapphet. I avvaktan på praxis är det vanskligt att med bestämdhet

uttala sig om rättsläget.

2.4.3.5. Som framgått av det föregående kom 1970 års lagstiftning i sitt slutliga skick ej att innefatta någon ändring av 16 kap. 12 § BrB, som handlar om förledande av ungdom, d. v. s. spridande bland barn eller ungdom av skrift eller bild, som genom sitt innehåll kan verka förråande eller eljest medföra allvarlig fara för de ungas sedliga fostran. Det torde vara endast undantagsvis, t. ex. genom systematisk spridning av program med sådant innehåll som nu sagts i skolor eller i samband med skolföreläsningar som teatern kan komma i konflikt med denna bestämmelse. "Förråande" torde i första hand hänföra sig till våldsframställningar; den "sedliga fostran" åter torde närmast syfta på inställningen till sexualia. Det kan ifrågasättas, om sloandet av brottet sårande av tukt och sedlighet — en lagstiftningsåtgärd som innebär att samhället på annat sätt än tidigare ställer sig "neutralt" till sedlighetsfrågor i traditionell mening — kan ha återverkningar på begreppet "sedlig fostran" i rättstillämpningen. Vilken "fostran" som här avses är icke lätt att fastställa. Det kan tilläggas, att studenter och värnpliktiga enligt ett departementschefsuttalande i BrB:s förarbeten anses ha fått tillräcklig sedlig fostran; spridning inom dessa grupper torde ej falla under 16 kap. 12 § BrB.²

2.4.4.1. En utvidgning av det straffbara området genomfördes 1970 (SFS 1970: 224) med avseende på brottet "hets mot folkgrupp" (16 kap. 8 § BrB). Lagrummet har numera följande lydelse (ändringen träder i kraft efter grundlagsändring avseende tryckfrihetsförordningen sannolikt år 1971) :

Den som offentligen eller eljest i uttalande eller annat meddelande som sprides bland allmänheten hotar eller uttrycker missaktning för folkgrupp av viss ras, med viss hudfärg, av visst nationellt eller etniskt ursprung eller med viss trosbekännelse, dömes för *hets mot folkgrupp* till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter.

Brottet "hets mot folkgrupp" tillkom vid 1948 års strafflagreform och upptogs i sak oförändrat i BrB. På grundval av en FN-konvention mot rasdiskriminering av år 1965 igångsattes utredning, som resulterade i kommittébetänkandet "Lagstiftning mot rasdiskriminering" (SOU 1968 : 68; övriga förarbeten är K.prop. 87, 1970, samt Första lagutskottets utlåtande nr 41, 1970). Förutom ändring av den redan

² K.prop. 10, 1962, s. B 237.

befintliga regeln om hets mot folkgrupp föreslogs och infördes en ny bestämmelse (16 kap. 8 a §) om "olaga diskriminering", vilken riktar sig mot diskriminerande behandling i näringsverksamhet. Sistnämnda lagrum innehåller bl. a. ett tredje stycke; enligt detta skall för olaga diskriminering bestraffas anordnare av allmän sammankomst eller offentlig tillställning ävensom medhjälpare till sådan anordnare, om han diskriminerar någon på grund av hans ras, hudfärg, nationella eller etniska ursprung eller trosbekännelse genom att vägra honom tillträde till sammankomsten eller tillställningen på de villkor som gäller för andra. Bestämmelsen torde icke föranleda närmare kommentarer.

2.4.4.2. Av rekvisiten för brottet "hets mot folkgrupp" i dess nya utformning torde *offentlighetskravet* — som numera innebär, att det räcker om de otillbörliga åsiktsyttringarna t. ex. genom upprepade hänvändelser till enskilda som icke kan anses höra till den egna bekantskapskretsen (föreligger ej uppsåt att nå en vidare krets än denna är gärningen ej straffbar)³ sprids bland allmänheten⁴ — icke vålla några problem i vad avser teatern. Vad som förekommer under en föreställning, även inför en sluten grupp som icke är mycket liten och avgränsad, torde undantagslöst uppfylla brottsbeskrivningens offentlighetsrekvisit.

2.4.4.3. I fråga om *skyddsobjektens* bestämning kan hänvisas till den tämligen uttömmande uppräknigen i lagtexten. Det är på där angivet sätt avgränsade grupper eller delar av dessa⁵ som skyddas. Exempel är zigenare, samer, katoliker, baptister. Någon begränsning till grupper inom Sveriges befolkning är ej avsedd. Däremot avses uppenbarligen icke att skapa skydd mot uttryck för klasshat eller missaktning för t. ex. yrkesgrupper.

2.4.4.4. Den brottsliga gärningen är att "hota eller uttrycka missaktning för" viss folkgrupp. Det senare verbet är tydligen tämligen obestämt. Därmed avses enligt departementschefen att fälla "andra kränkande omdömen än sådana som kan bedömas som förtal och smädelser... För straffbarhet bör det räcka med att ett uttalande om t. ex. en viss folkgrupp är nedsättande för gruppens anseende".⁶

³ Första lagutskottets utlåtande nr 41, 1970, s. 34.

⁴ A.a., s. 34.

⁵ A.a., s. 36.

⁶ A.a., s. 35.

Som exempel nämner departementschefen särskilt *förlöjligande* av viss grupp.⁷ Samtidigt betonas, att saklig kritik av viss ras eller folkgrupp ej faller inom det straffbara området.⁸ Lagrådet uttalade betänkligheter över det obestämda uttrycket ”missaktning” och framhöll, att man lätt kunde komma i den situationen att man måste taga ställning till svåra gränsdragningar mellan uttryck för missaktning av medborgare i en viss nation — ej ovanliga i den politiska debatten — och saklig kritik av förhållandena i det ifrågavarande landet.⁹ Departementschefen ansåg emellertid att uttalanden som hade sin egentliga udd mot regeringen i en viss stat men formellt kunde uppfattas som angrepp mot statens medborgare borde bli straffria redan därför att uppsåt hos gärningsmannen att uttrycka missaktning för folkgruppen som sådan icke förelåge.¹

Det är svårt att icke se departementschefens uttalanden — här liksom i fråga om den välvilliga tolkningen av uppviglande tal, där man också i vissa fall skulle bortse från ”det formella” — i belysning av en alldeles bestämd politisk situation och speciella dagsproblem. Man kan åtminstone allvarligt ifrågasätta om dessa uttalanden är helt ägnade att tjäna till vägledning för en framtida rättstillämpning som i första hand söker lösningarna i själva lagtexten.

Första lagutskottet anslöt sig i allt väsentligt till departementschefens bedömningar men framhöll, att uttrycket ”missaktning” borde tolkas med en viss försiktighet, så att icke alla uttalanden av nedsättande eller förnedrande natur utan endast sådant som fullt klart överskrider gränsen för en saklig och vederhäftig diskussion borde drabbas.²

I anledning av ett par motioner i riksdagen, i vilka påpekades förslagens konsekvenser på de litterära och konstnärliga områdena, uttalade utskottet, att politiska värderingar får en allt större plats i konstnärliga framställningar av vitt skiftande slag och att detta i sin tur ofta får till följd att man angriper och förlöjligar olika grupper som man ogillar. Här söker utskottet uppdraga en skillnad som torde kunna vålla stora svårigheter att iakttaga i praktiken. Då förlöjligheten har sin grund uteslutande i folkgruppens ras, hudfärg, nationella

⁷ A. st.

⁸ A. st.

⁹ A.a., s. 40.

¹ A.a., s. 43.

² A.a., s. 50.

eller etniska ursprung eller trosbekännelse, heter det, kan det inte råda någon tvekan om bedömningen. I sådana fall, där det av utredningen framgår att det främst är åsikterna hos de personer, som ingår i folkgruppen, som förlöjligas, torde det ofta finnas fog för antagandet att det inte föreligger uppsåt att missakta gruppen som sådan.³ Skulle man draga konsekvenserna ur resonemanget, skulle det innebära att man icke får förlöjliga t. ex. Ghanas invånare emedan de är svarta till hudfärgen — något som torde vara både svårt att genomföra och föga frestande utanför den allra torftigaste lågkomiken — men att det skulle vara lovligt att driva med ett naturfolk därför att det hyser tabuföreställningar.

Man får rimligtvis antaga, att straffbudet inte hindrar att t. ex. ett sällskap amerikanska turister på scenen framställles såsom naivt och skrytsamt eller en sovjetisk partidelegation som lögnaktig och servil. Enstaka företrädare för skyddade grupper kan inte omfattas av skyddet.

2.4.5. Det återstår att bland brotten mot allmän ordning behandla *brott mot religionsfriheten*.

2.4.5.1. I sin ursprungliga lydelse innehöll 16 kap. 9 § BrB en bestämmelse om ”brott mot trosfrid”, varmed förstods offentligt skymfande av sådant som av svenska kyrkan eller annat här i riket verksamt trossamfund hålles heligt. Med skymfande avsågs användandet av en skymflig form, icke saklig kritik eller ens ironi.⁴

Stadgandet bedömdes emellertid oförenligt med en yttrandefrihet, som uppenbarligen ansågs kräva fri tillgång till skymfliga beteenden, och kommittén för lagstiftningen om yttrande- och tryckfrihet fick i uppdrag att överse även 16 kap. 9 §. Kommittén föreslog efter ingående motivering en författningsändring, som skulle innebära en inskränkning i det straffbara området i visst hänseende. Liksom enligt den gällande rätten skulle brottet bestå i skymfande och ske offentligt, d. v. s. ”muntligen inför menighet eller folksamling” eller i skrift som sprides eller i annat meddelande till allmänheten. Härutöver skulle emellertid enligt kommittén fordras, att gärningen skulle strida mot rätten till religionsfrihet, d. v. s. ”vara så nedsättande eller ske under sådana omständigheter att det är ägnat att utgöra ett obehörigt tryck

³ A. st.

⁴ Beckman m. fl., a.a., s. 200 f.; SOU 1969: 38, s. 36.

på den enskilde att inte öppet bekänna sin tro".⁵ Två socialdemokratiska kommittéledamöter reserverade sig, under hänvisning till funderingar om det "öppna samhället", det onödiga i skydd för "metafysiska idéer" och liknande samt yrkade upphävande av 16 kap. 9 § BrB.⁶ Departementschefen nådde efter en genomgång av olika stadganden som enligt hans uppfattning innebar skydd för religiösa värden och olika religionsutövare fram till slutsatsen att något skydd för trosfriden ej erfordrades.⁷ Första lagutskottet fann emellertid, att behovet alltså förelåg, och föreslog den formulering kommittén på sin tid förordat.⁸ Utskottets socialdemokrater reserverade sig och följde departementschefens linje. I kamrarna segrade också regeringsförslaget. Reglerna om brott mot trosfrid upphävdes sålunda i sin helhet (SFS 1970: 225).

2.4.5.2. För framtiden uppstår i fråga om handlingar som kan anses kränka trosfriden principiellt samma problem som redan diskuterats beträffande sedlighetssårande gärningar, och det kan i sammanhanget vara nog att hänvisa till denna framställning (under 2.4.3.4. ovan). Kanske vågar man emellertid helt generellt tillägga, att i fråga om sådana angrepp på religiösa föreställningar, kultföremål m. m. som icke drabbas av annat straffbud (t. ex. reglerna om hets mot folkgrupp) och därför principiellt hamnar i restbeståndet "förargelseväckande beteende", yttrandefrihetens gränser är ännu vidsträcktare än i fråga om sedlighetssårande handlingar och uttalanden. Det är icke uteslutet att domstolarna överhuvudtaget skulle avböja att såsom förargelseväckande beteckna även en ytterst långtgående smädlig och smaklös attack på sådant som av trossamfund hålles heligt om angreppet sker under en teaterföreställning. Å andra sidan kan tänkas speciella situationer, där ansvar sannolikt torde kunna ifrågakomma även framgent, t. ex. när en antireligiös scen av starkt smädlig karaktär improviseras inom ramen för ett skådespel där sådana inslag ej var att förvänta eller när publiken består av skolungdom eller liknande grupper, som beredes tillfälle att åse en föreställning utan att vara orienterade om dess innehåll eller kanske utan att ens ha tillfrågats om sitt intresse för saken (t. ex. vid s. k. uppsökande teater i skolorna).

⁵ SOU 1969: 38, s. 80 f.

⁶ A.a., s. 87 f.

⁷ K.prop. 125, 1970, s. 63 f.

⁸ Första lagutskottets utlåtande nr 47, 1970, s. 51 f.

Brott mot rikets säkerhet m. m.

2.5.1. Vid sidan av de brott som nu diskuterats torde kategorien *brott mot rikets säkerhet* vara väsentligt mindre praktiskt betydelsefulla från teaterns synpunkt. Det är två typer av gärningar som emellertid åtminstone förtjänar att omnämnas: obehörig befattning med hemlig uppgift och ryktesspridning till fara för rikets säkerhet. Vid sidan härav bör slutligen nämnas brott mot tystnadsplikt.

2.5.2.1. *Obehörig befattning med hemlig uppgift och vårdslöshet med hemlig uppgift* (19 kap. 7 § BrB) är sekundära brott i förhållande till spioneri. Sistnämnda gärning kännetecknas av att någon med uppsåt att gå främmande makt tillhanda obehörigen anskaffar, befordrar, lämnar eller eljest röjer uppgift rörande försvarsverk, vapen, förråd, import, export eller förhållande i övrigt, vars uppenbarande för främmande makt kan medföra men för rikets försvar eller för folkförsörjningen vid krig eller av krig föranledda utomordentliga förhållanden eller eljest för rikets säkerhet. Regeln gäller vare sig uppgiften var riktig eller ej, och straffbarhet föreligger även för envar som med uppsåt att tjäna främmande makt obehörigen framställer eller tager befattning med skrift, teckning eller annat föremål som innefattar sådan uppgift (19 kap. 5 § BrB). Då spioneri av lätt insedda skäl knappast torde tjänligen kunna bedrivas genom teaterföreställningar, är det det subsidiära brottet, obehörig befattning eller vårdslöshet med hemlig uppgift, som här närmast är av intresse. Gärningsbeskrivningen för obehörig befattning skiljer sig från spionerireglerna på två punkter: det måste röra sig om ”uppgift som rör förhållande av hemlig natur” och subjektivt erfordras icke avsikt att gå främmande makt tillhanda. Vårdslöshetsbrottet beskrives som handlingen att av grov oaktsamhet befordra, lämna eller eljest röja uppgift som avses i 5 § samma kapitel och som rör förhållande av hemlig natur.

2.5.2.2. Kravet på att det skall vara fråga om ”uppgift av hemlig natur” medför att icke varje röjande av uppgift om t. ex. krigsmaktens förhållanden är straffbart. Men om t. ex. en skådespelare efter genomgången repetitionsövning inom ramen för ett antimilitaristiskt stycke lägger in angivelser om sitt krigsförbands gruppering, uppgifter, sammansättning eller beväpning torde ansvar för röjande inträda. Oaktsamhetsbrottet torde vara av mindre intresse i detta sammanhang.

2.5.3. *Ryktesspridning till fara för rikets säkerhet* (19 kap. 8 § BrB), d. v. s. spridande bland allmänheten eller till främmande makt av falskt rykte eller annat osant påstående som är ägnat att framkalla fara för rikets säkerhet, torde endast undantagsvis kunna begås inom ramen för teaterföreställningar. För straffbarhet erfordras uppsåt såväl beträffande påståendets osanning som om dess farlighet för rikets säkerhet.⁹

2.5.4. Slutligen bör nämnas *brott mot tystnadsplikt* (20 kap. 3 § BrB). Den som skaffar sig hemliga uppgifter med hjälp av ämbetsman, som genom uppgifternas lämnande kränker sin tystnadsplikt, kan därigenom göra sig förfallen till ansvar för medverkan till brottet även om han själv ej är "ämbetsman" (20 kap. 11 § BrB). Jämlikt 20 kap. 12 § andra st. är kretsen av personer som är underkastade ämbetsansvar jämlikt 20 kap. 3 § mycket vid; särskilt bör här nämnas värnpliktiga. Även på en annan punkt bör det framhållas, att det brottsliga området är vidsträckt. Jämlikt 7 kap. 3 § andra st. TF må meddelande av hemlig uppgift, som sker för offentliggörande *i tryckt skrift*, åtalas och straffas endast försåvitt uppgiftens röjande skulle innefatta brott mot rikets säkerhet eller uppgiften är sådan varom meddelaren — som skall ha fått kännedom om förhållandet genom allmän befattning eller i och för utövande av allmän tjänsteplikt (t. ex. värnplikt) — *enligt lag* har att iakttaga tystnad. Gäller det meddelande avsett att nyttjas *i teaterföreställning*, inträder straffbarhet även om vederbörande på annan grund än en lagregel, t. ex. förmans order, har att iakttaga tystnad om uppgiften.

Skadestånd för icke straffbelagd kränkning.

2.6.1. Ekonomisk ersättning, *skadestånd*, kan utgå icke blott i samband med ansvar för brott, där någon tillfogats skada, utan även i ett stort antal fall där någon straffbestämmelse icke är aktuell. De fåtaliga allmänna regler i ämnet som existerar återfinnes numera jämlikt BrB:s promulgationslag den 20 mars 1964 i de ännu gällande reglerna i 6 kap. 1—7 §§ strafflagen. Principen att envar, som tillfogar annan skada, skall ersätta denna, gäller i svensk rätt nästan uteslutande i fråga om materiell skada å sak eller person. Vid kroppsskada skall härutöver ersättas sveda och värk. För de gärningar som här är

⁹ Beckman m. fl., a.a., s. 315 f.

av intresse, d. v. s. yttranden, åtbörder eller bilder som förekommer inom ramen för en teaterföreställning, är nu nämnda skador av underordnat intresse. Huvudfrågan blir i stället i vilken omfattning skadeståndsansvar kan ifrågakomma för sådana former av s. k. ideell skada, som innefattar kränkning av väsentligen icke-ekonomiska intressen utan att sammanfalla med eller bero på fysiska skadeverkningar. I detta hänseende är svensk rätt — bortsett från det immaterialrättsliga området, som upptages till specialbehandling i det följande — ytterst återhållsam.¹

Till frågan om skadestånd för de brottsliga gärningar som redan berörts återkommer vi under V.3. nedan. Det må emellertid förutskickas, att inte ens vid *brott* någon ekonomisk ersättning för ideell skada alltid utgår. Sådan ersättning skall jämlikt 6 kap. 3 § första stycket strafflagen gäldas vid ärekränkning, bortsett från s. k. intressekollisioner, samt för brott mot den personliga friheten. Principiellt utgår däremot ej skadestånd för psykiskt lidande o. d. vid andra brott mot enskild målsägande.² I avtalsförhållanden är det likaledes regel att endast ersättning för ekonomisk skada utdömes (jfr *NJA* 1960 s. 63).

2.6.2. Principiellt torde kunna fastslås, att någon ersättning för t. ex. psykiskt lidande utan samband med kroppsskada enligt svensk rätt icke utgår utanför det straffbelagda området.³ I flera utländska rättssystem tillerkännes enskilda skadestånd för t. ex. olovligt nyttjande av deras bild och namn och även för sådana avslöjanden om deras privatliv som icke är ärekränkande. Man talar i tysk och fransk rätt om en individens "personlighetsrätt"; i U.S.A. användes termen "right of privacy", d. v. s. rätt till privatlivets skydd.⁴ I en uppmärksamman norsk dom från år 1952⁵ förbjöds visning av en film som återgav händelser ur en sedermera resocialiserad brottslings liv. För närvarande pågår på flera håll — bl. a. i FN, UNESCO och Europarådet — arbete på att precisera och utveckla reglerna om rättsskydd för personligheten. Frågan har också upptagits i Nordiska rådet, och

¹ Se Karlgren, Skadeståndsrätt (4 uppl. 1968), s. 112 f.

² Jfr betr. hemfridsbrott *SvJT* 1962 rf. s. 63 (där skadestånd utgick med fordrade 60 kronor) och *NJA* 1968 s. 211 (där ersättning ej gavs för ofredande).

³ Jfr det nyss nämnda fallet *NJA* 1960 s. 63, som ev. hade avtalsrättsliga (arbetsrättsliga) inslag.

⁴ Se härom Strömholm, Right of Privacy and Rights of the Personality, 1967.

⁵ *Norsk Rettstidende* 1952 s. 1217.

i de övriga nordiska länderna finns vissa ansatser till lagstiftning. I Sverige tillsattes år 1966 en utredning, ”integritetsskyddskommittén”, som under år 1970 framlagt ett betänkande, vilket emellertid behandlar endast frågor om skydd mot obehörig avlyssning (SOU 1970: 47).⁶

Det pågående reformarbetet på skadeståndsrättens område synes icke komma att leda till någon utvidgning av ersättningsskyldigheten utanför det straffbelagda området.⁷

2.6.3. Problemet huruvida skadestånd kan tillerkännas någon för icke-ekonomisk skada genom otillåten framställning inom ramen för ett konstverk har ingående diskuterats i mål mellan producenten av filmen ”Jag är nyfiken-gul” och en person, som intervjuats i filmen och därvid ansett sig framstå i ogynnsam dager. Den intervjuade yrkade — bl. a. — skadestånd av filmföretaget. I rådhusrättens dom (Stockholms rådhusrätt, adertonde avd., dom nr DT 242/1968, den 1 nov. 1968; hittills opublicerad) fastslås att fråga ej var om straffbart förtal; det tillägges, att i Sverige ”möjlighet nu saknas att medelst sanktioner upprätthålla allmänna principer för ett skydd för personligheten” och att domstol då heller ej kan söka närmare uttrycka den rättsuppfattning som må råda i fråga om sådant skydd. Däremot tillerkändes käranden ersättning för förlust på grund av *sjukskrivning*, som ansågs vållad av filmens visande. Svea hovrätt (dom nr 5: DT 7, den 6 mars 1970) dit båda parterna väddat, fann filmbolagets åtgärd att i filmen intaga och offentligt visa intervjun utgöra *förtal* i BrB:s mening; här saknas anledning att närmare precisera hovrättens uttalanden om förtalsbrottets karaktär, då direkt intervju med utomstående på teatern ej torde förekomma. Hovrätten kunde på denna bedömning utdöma ideellt skadestånd.

3. Ansvar för kränkning av upphovsrätt, fotorätt och angränsande rättigheter.

3.1.1. Som förmedlare av intellektuellt material kommer teatern i daglig kontakt med upphovsrätten, fotorätten och de i 45 och följande §§ upphovsrättslagen reglerade s. k. angränsande rättigheterna

⁶ Om direktiven, se Post- och Inrikes Tidningar 14 juni 1966 samt riksdagsberättelsen, redogörelsen för kommittéen 1967 Ju:62.

⁷ Se SOU 1963: 33, 10 § i skadeståndskommitténs förslag samt s. 40 f.

(*droits voisins*). I det följande användes för att beteckna inbegreppet av dessa regler termen "immaterialrätten". Som framhållits i inledningen har mönsterskyddslagens regler ansetts kunna lämnas åsido i framställningen.

Innehållet i de immaterialrättsliga reglerna måste i denna framställning anses i huvudsak bekant; som bakgrund till diskussionen av vissa som det visat sig särskilt svåra problem och av ansvarsfrågorna skulle eljest krävas en fullständig genomgång av hela detaljrika regelkomplex. Inledningsvis skall emellertid orienteras om några huvudpunkter, varvid praktiskt viktiga frågor upptages till diskussion.

Upphovsrätten. Verksbegreppet.

3.1.2.1. Upphovsrättslagstiftningen hänför sig enligt 1 § första st. lagen den 30 dec. 1960 i dess lydelse jämlikt lag den 29 juni 1970 (SFS 1970: 488) till "litterärt eller konstnärligt verk, . . . vare sig det utgör skönlitterär eller beskrivande framställning i skrift eller tal, musikaliskt eller sceniskt verk, filmverk eller alster av bildkonst, byggnadskonst eller brukskonst eller kommit till uttryck på annat sätt". Till "litterära verk" hänföres i 1 § andra st. "karta, så ock annat i teckning eller grafik eller i plastisk form utfört verk av beskrivande art".

Generellt torde kunna sägas, att kravet på "skaparhöjd", på graden av självständig eller originell insats, är något olika i fråga om "litterära" och "konstnärliga" verk. Till den förra kategorien hänföres även ganska enkla beskrivande framställningar utan varje "litterär" ambition i vardagsspråkets mening; för att tillhöra den senare gruppen måste ett arbete enligt gängse uppfattning åtminstone i någon mån ha en "konstnärlig" prägel. Innebörden i detta krav är emellertid icke oomstridd, och den magra praxis som förekommer i svenska domstolar tyder på att det försåvitt gäller brukskonst representerar en tämligen låg nivå. I ett känt mål har Högsta domstolen ansett den s. k. "String-bokhyllan" utgöra konstnärligt verk i lagstiftningens mening (*NJA* 1962 s. 750). Införandet av en särskild mönsterlagstiftning (SFS 1970: 485) och de ändringar i upphovsrättslagen som i samband därmed vidtagits avses medföra en viss skärpning av kraven, som dock icke behöver närmare beröras här.

En princip av praktisk betydelse förtjänar särskilt framhållas. Lagstiftningen uppställer intet krav på att ett verk skall vara fixerat för

att åtnjuta skydd. En improviserad dikt, en komposition som aldrig någonsin nedlagts i notskrift, en "live"-sändning i TV, en balett skyddas likaväl som en roman eller ett på duk eller pannå målat konstverk.

Begreppet "sceniska verk".

3.1.2.2. Auktorrättskommittén, som förberedde 1960 års lagstiftning, har i sina motiv angivit några inslag i en föreställning som utgör skyddade eller åtminstone principiellt skyddsvärda verk. Med "sceniska verk" är enligt denna beskrivning att förstå "alla slags skådespel i vidsträckt bemärkelse", varvid vissa — talpjäser med inslag av annan konstnärlig uttrycksform — i regel är "litterära", medan balett, pantomim och marionetteater regelmässigt hör hemma inom gruppen "konstnärliga verk". För denna framställnings syften är gränsdragningen av mindre intresse. Som "rättsligt självständiga" verk av tonkonst, bildkonst och konsthantverk betraktar utredningen till en föreställning hörande musik, scenbilder, dekorationer och dräkter.⁸ Den "rättsliga självständigheten" har betydande praktiska konsekvenser. Den innebär bl. a. att reglerna i 6 § om verk av "två eller flera upphovsmän, vilkas bidrag icke utgöra självständiga verk" ej är tillämpliga på de olika elementen i en föreställning.⁹

De olika elementen i en föreställning.

3.1.2.3. En fråga som naturligen har stor betydelse på teaterns område är i vilken omfattning andra än pjäsförfattare, kompositörer och de olika konstnärligt verksamma yrkesmän vilkas bidrag resulterar i konkreta produkter — scenbild, dräkter m. m. — kan göra anspråk på upphovsrättsligt skydd för sina prestationer bortsett från det skydd som tillkommer s. k. angränsande rättigheter, varom mera nedan. Spörsmålet är förhållandevis föga diskuterat när det gäller teatern; så mycket mer har det dryftats i fråga om film (och TV).¹

Situationen ställer sig mycket olika allteftersom en föreställning helt eller väsentligen på traditionellt sätt bygger på en fixerad text, t. ex. ett redan i tryck föreliggande drama, ev. med musikaliska och

⁸ SOU 1956: 25, s. 71 f.

⁹ Se betr. text och musik i operor, operetter o. d. SOU 1956: 25, s. 142.

¹ Den senaste framställningen på området, som ingående redogör för tidigare diskussion, är Karnell, Rätten till programinnehållet i TV (Stockholm 1970), s. 274 f.

andra inslag som likaledes åtminstone principiellt färdigställts innan de utnyttjas för föreställningen, eller denna tillkommer genom improvisationer eller grupparbete av de i pjäsen deltagande (regissör, skådespelare, ev. andra). I det förra fallet blir spørgsmålet framför allt om de insatser som ligger emellan den använda texten (motsv.) och den framförda föreställningen är av sådan art att de berättigar till upphovsrättsligt skydd såsom "bearbetning" av grundmaterialet. I det senare fallet uppstår tydligen från början en självständig upphovsrätt, och fråga blir närmast vilka som äger göra den gällande.

Den första frågan ger anledning till vissa synpunkter på begreppet "bearbetning", den andra aktualiserar främst spørgsmål rörande flera upphovsmäns inbördes rättsställning.

Bearbetning. Regissörens insats.

3.1.2.4. Jämlikt 4 § första st. URL har den som "översatt eller bearbetat ett verk eller överfört det till annan litteratur- eller konst . . . upphovsrätt till verket i denna gestalt, men han äger icke förfoga däröver i strid mot upphovsrätten till originalverket". *Bearbetning* i lagens mening skall avgränsas åt två håll: dels mot sådana smärre förändringar i ett verk som icke skapar någon, ens beroende, upphovsrätt för den som verkställt ändringarna, dels mot det fall som avses i 4 § andra st.: "Har någon i fri anslutning till ett verk åstadkommit ett nytt och självständigt verk, är hans upphovsrätt ej beroende av rätten till originalverket". Det skall tillfogas, för det första att inom ramen för avtal om överlåtelse av upphovsrätt — t. ex. avtal om offentlig framförande — varje ändring av verket är otillåten enligt 28 § URL, för det andra att även principiellt tillåtna ändringar eller bearbetningar kan innebära kränkning av upphovsmannens ideella rätt jämlikt 3 § URL. Till ändringsreglerna och den ideella rätten blir det tillfälle att återkomma i det följande. Slutligen må framhållas i detta sammanhang, att *utförandet av en bearbetning* som sådant icke anses kräva upphovsmannens tillstånd; det är först när bearbetningen skall mångfaldigas eller offentliggöras som detta *erfordras*.² Principen kan förefalla att stå i strid mot regeln om totalt ändringsförbud vid överlåtelse i 28 §. Förhållandet torde emellertid vara det, att den som ingår *avtal* om mångfaldigande eller framförande därmed också för-

² Se SOU 1956: 25, s. 135.

pliktar sig att respektera verkets form i alla enskildheter. Friheten att utföra bearbetning gäller endast den som icke iklätt sig någon sådan förpliktelse. Det torde ytterligare fordras, för att utförandet av en bearbetning ej skall utgöra *upphovsrättskränkning* (till skillnad från det *avtalsbrott* som åsidosättande av regeln i 28 § URL utgör, försåvitt ändring som där avses icke går så långt att den också utgör kränkning av den ideella rätten enligt 3 § URL) att bearbetningen, innan tillstånd till dess nyttjande inhämtats, endast användes på sådant sätt att reglerna om "enskilt bruk" — varom mera nedan — respekteras. Praktiskt sett torde detta innebära, att en teater icke kan rättsenligt utföra och förbereda framförande av en bearbetning av skyddat verk för att först inför premiären inhämta upphovsmannens tillstånd; redan de åtgärder med verket som erfordras för en uppsättning torde strida mot bestämmelserna om enskilt bruk. Även reglerna i 3 § URL — som sannolikt träder i tillämpning redan när ändringar i verket vidtages, icke först när det ändrade alstret utnyttjas (se härom nedan) — utgör i vissa fall hinder mot ett sådant förfarande.

Vad härnäst gäller gränsdragningen mellan bearbetning och fritt nyskapande i anslutning till äldre verk, karakteriseras sistnämnda form av verksskapande av auktorrättskommittén såsom sådana fall där det "äldre verket" helt träder i bakgrunden ehuru det tjänat som inspirationskälla. Kommittén nämner i sammanhanget Shakespeare's nyttjande av italienska noveller, Dantes användning av förebilder hos Vergilius och Tegnér's beroende av den isländska sagan.³

Det är i samband med gränsdragningen "nedåt" — alltså frågan om beroende upphovsrätt överhuvudtaget kan ifrågakomma — som man i URL:s förarbeten diskuterat *regissörens* ev. egenskap av bearbetare. Auktorrättskommittén anför härom följande: "Vad angår iscensättning av skådespel må till en början framhållas, att där regissören för iscensättningen företager ändringar i verkets text, scenföljd, rollista o. s. v., sådana ändringar — liksom andra omarbetningar av verket — kunna åtnjuta särskilt bearbetningsskydd. Det göres emellertid ofta gällande, att regissör bör åtnjuta dylikt skydd för själva iscensättningen som sådan; praktiskt behov härav föreligger, eftersom en iscensättning kan tillgodogöras även av andra regissörer. Frågan har varit uppe i svensk rättspraxis i ett fall (*NJA 1943 s. 411*)

³ A.a., s. 136.

angående iscensättning av operett, varvid domstolarna enhälligt funno, att den ifrågavarande iscensättningen icke utgjorde sådan bearbetning av verket, som medförde författarrätt. Enligt kommitténs mening bör det emellertid icke vara uteslutet, att en iscensättning utgör sådan originell prestation, att den bör anses som en skyddad bearbetning av skådespel. Som exempel ur teaterhistorien, vilka förtjäna beaktande i sådant hänseende, må från 1920-talet nämnas några internationellt uppmärksammade iscensättningar av Max Reinhardt och från senare tid Olof Molanders märkliga iscensättningar av August Strindbergs skådespel. En regi, som utan egentliga originella insatser endast utför författarens intentioner, kan däremot ej — även om den i sitt slag är av hög klass och utgör resultatet av lång erfarenhet och mycket arbete — anses som en bearbetning av verket. Framhållas må även att isolerade detaljer i en iscensättning, såsom grupperingar, placering av rekvisita o. dyl., lika litet skyddas som isolerade idéer på andra områden av litterär och konstnärlig verksamhet.”⁴

Under remissbehandlingen framhöll Teatrarnas riksförbund, att varje föreställning i hög grad bar prägeln av regissörens arbete, att detta också vore lätt att utskilja, då det i regel vore nedtecknat i regiexemplaret, och att praxis (mot slutet av 1950-talet) vore att regissörens rätt till sitt verk kunde överlätas mot betalning.⁵ Dramatikerförbundet å sin sida pekade på det angelägna i att betingelserna för regiskydd utformades så att regissören icke lockas frångå författarens intentioner.⁶

Departementschefen gav i viss omfattning rätt åt kritiken av kommitténs förhållandervis snäva gränsdragning kring skyddade regiinsatser. ”Det är visserligen givet”, uttalade han,⁷ ”att icke vilken rutinmässig iscensättning som helst går in under stadgandet. Å andra sidan kan för skydd knappast fordras att regissören företagit en egentlig omarbetning av det dramatiska verket. Så snart regin tillfört verket något nytt som resultat av regissörens personligt skapande insats, bör den kunna anses som skyddad enligt stadgandet.”

Någon svensk praxis som är ägnad att belysa frågan föreligger icke; ett danskt avgörande från 1965 (*UfR* 1965.394) ger ej mycken hjälp.

⁴ A.a., s. 134 f.

⁵ K.prop. 17, 1960, s. 75.

⁶ A. st.

⁷ A.a., s. 76.

De nordiska upphovsrättslagarnas förarbeten präglas av en snarast något mer restriktiv inställning till regissörens anspråk på upphovsrättsligt skydd.⁸ I litteraturen har framför allt danska författare diskuterat problemet.⁹ I svensk rätt har likartade problem avseende TV-regissörers rättsställning — som emellertid i åtskilliga hänseenden avviker från teaterregissörens — nyligen diskuterats i Karnells avhandling *Rätten till programinnehållet i TV*.

Detta är inte platsen för någon teoretisk diskussion av problemet. Med upphovsrättens konstruktion — och med tillkomsten av särskilda s. k. angränsande rättigheter till förmån för ”utövande konstnärer”, till vilka auktorrättskommittén synbarligen också hänfört regissörerna¹ — utgör regissörens insatser otvivelaktigt en prestation som är vanskelig att inplacera i systemet, försåvitt den icke omfattar sådana konkreta ingrepp i ett förutbestående skådespels *text*, att man utan vidare kan tala om en bearbetning av samma slag som den en för ändamålet tillkallad dramatiker skulle kunna genomföra. Sannolikt har den danske juristen Weincke rätt när han hävdar, att den snäva inställningen till regissörernas anspråk kan bero såväl på dennas svårgripbara karaktär — i synnerhet när den icke kommit till uttryck i skrift — som på föreställningen att regissören skulle vara en utövande konstnär, låt vara som auktorrättskommittén säger ”i vidaste mening”. I fråga om sistnämnda idé synes kritiken hos Weincke² berättigad: angränsande rättigheter bör förbehållas dem som ”med sin person” direkt framför ett skyddat verk. Problemet med regiinsatsen är att den i så hög grad utgör en *idégivning*, som styr och formar delinsatser vilka i sin konkreta utformning skapar upphovsrätt, t. ex. för scenkonstnärer eller koreografer, eller angränsande rättigheter, t. ex. för skådespelarna. Man skulle från denna synpunkt snarast kunna jämföra regissören med den som ordnat och redigerat ett *samlingsverk* och som åtnjuter skydd för denna prestation jämlikt 5 § URL. Det kriterium som regelmässigt föreslås i lagförarbetena i de olika nordiska länderna och som helt bygger på den traditionella frågeställningen huruvida regi

⁸ Finskt betänkande nr 5 — 1953, s. 40; norsk Odelstingsproposition nr 26, 1959—60, s. 13; danskt regeringsförslag 1959—60, s. 20.

⁹ Rothe i TfR 1957, s. 184 f.; Weincke i NIR 1962, s. 259 f., i sht s. 263 f.; Trolle i UfR 1966 B, s. 247 f.; K. Ry Andersen i Juristen 1970, s. 288 f. I svensk doktrin se Lögberg, *Upphovsrätt och film* (1957), s. 115 f.

¹ SOU 1956: 25, s. 134.

² NIR 1962, s. 265; i samma riktning Rothe i TfR 1957, s. 297.

utgör en "bearbetning" — nämligen att regiskydd kräver "nyhet" i förhållande till dramatikernas skådespel — ter sig i själva verket mycket problematiskt. Det kan ifrågasättas om detta kriterium icke riskerar att få den effekt som Dramatikerförbundet befarade och ville undvika, nämligen att locka regissören till direkta ingrepp i författarens text. Endast så kan ju med bibehållande av de båda jämförelseled som resonemanget i förarbetena implicerar föreställningen framstå som "ny" i förhållande till texten. Fråga är om icke hela detta resonemang bygger på en missuppfattning av de föreliggande sakförhållandena. "Ny" är *varje föreställning* — d. v. s. varje realisation genom talade ord, rörelse, ett mer eller mindre illusoriskt dekorerat scenrum, ev. musik, sång, ljud- och ljuseffekter — i förhållande till *varje text* såtillvida som en stor del av de sceniska uttrycksmedlen överhuvudtaget icke förekommer i texten (däremot kan en inscenering naturligtvis helt sakna nyhet i förhållande till en tidigare *mise-en-scène*, vars element led för led övertagits i den senare). Däremot är iscensättningen icke nödvändigtvis "ny" i förhållande till pjäsen i den meningen att sådana element som faktiskt förekommer i det skrivna skådespelet uppträder i *förändrad* gestalt på scenen. De anvisningar förarbetena ger tyder närmast på att det är tillräckligt stora olikheter vid denna senare jämförelse som kan ge fog för upphovsrättsligt regiskydd. Riktigare torde vara att betrakta regin icke som en *bearbetande* utan antingen som en självständig *kompletterande* insats, utan vilken textens användning på scenen överhuvudtaget icke är möjlig, eller som en bearbetning i betydelsen "överförande till annan konst". Man kan då göra en totalbedömning av regiinsatsen utan att snegla på de ev. förändringar i det bakomliggande litterära verket som denna innefattar. Vid ett sådant betraktelsesätt torde regiinsatser kunna bli föremål för den tämligen liberala upphovsrättsliga bedömning som gäller till förmån för t. ex. redaktörer av samlingsverk eller översättare. Att regissörens rätt på samma sätt som samlingsredaktörens icke innefattar någon rätt till de i insceneringen ingående enskilda elementen, t. ex. en dekor, ett musikstycke, eller att regiskyddet som fallet kan vara vid delprestationer vilka framkommit i samverkan mellan regissör och enskild "fackman" endast utgör en medupphovsmannarätt synes ej berättiga till invändningar mot erkännandet i princip av en mer vittgående regiupphovsrätt än som synes ha förutsatts i URL:s och de övriga nordiska lagarnas förarbeten. Med hänsyn till de liberala kri-

terierna för skydd i fråga om beskrivande framställningar eller — numera — konsthantverk, framstår en mycket sträng bedömning av regissörs insats som en anomali.

Den argumentation som här förts är i och för sig sådan att den kan åberopas inför domstol. Från rent praktisk synpunkt förtjänar dock framhållas, att de härovan berörda förarbetsuttalandena kan förväntas få stor betydelse vid domstols prövning av mål där regiskydd göres gällande. I så fall kommer sannolikt bedömningen att inriktas på huruvida regissören åstadkommit något ”nytt” i förhållande till pjäsen och icke — på sätt här föreslås — på en prövning av regiinsatsen i dess helhet, under beaktande av den särskilda ”redigerande” insats som ligger i att samordna olika individuella skyddade element som överhuvudtaget icke förekommer i texten.

Det kan troligen vara en praktiskt värdefull åtgärd om regissören så fullständigt som möjligt och med användning av skisser, schemata o. d. nedtecknar sina regianvisningar i regibok. En sådan torde regelmässigt åtnjuta skydd mot *mångfaldigande*, varigenom åtminstone vissa efterapningar torde förhindras.

Parodi och travesti.

3.1.2.5. I anslutning till vad ovan sagts om gränsen mellan bearbetning och ”fritt skapande” (4 § andra st. URL) må nämnas, att auktorrättskommittén särskilt nämnt *parodier* och *travestier* såsom exempel på den senare kategorien även i de fall då parodi eller travesti mycket nära ansluter sig till det verk som utnyttjas. Avgörande för denna bedömning skulle enligt kommittén vara att en travesti ”har ett helt annat syfte än bearbetningen, icke vill som denna begagna förebilden för att nå en effekt av liknande slag utan fullföljer ett för förebilden helt främmande syfte”.³

Olika fall av samverkan vid ett verks tillkomst.

3.1.2.6. Det framhölls härovan, att om en föreställning icke bygger på en förutbestående text utan vuxit fram som ”gruppverk” varvid insatser i fråga om såväl komposition som dialog, rörelseschema o. d. lämnats av samtliga deltagande eller åtminstone flera ibland dem, föreställningen i den mån den överhuvudtaget är skyddat verk utgör

³ SOU 1956: 25, s. 137. Om parodi, se även Delin i NIR 1959, s. 234 f.

föremål för en upphovsrätt som alltefter förhållandena i det enskilda fallet antingen tillkommer de deltagande gemensamt med avseende på verket i dess helhet eller tillhör enskilda deltagare var för sig med avseende på olika avsnitt.

Att här redogöra för tänkbara variationer av sådana fall ter sig icke praktiskt möjligt. Det bör f. ö. erinras om att även *bearbetande* insatser kan äga rum under sådana former att flera i förening äger upphovsrätt till arbetsresultatet.

Upphovsrättslagen känner tre former av på nu angivet sätt sammankopplade rättspositioner. Den första är förhållandet mellan originalverk och bearbetning, som redan berörts (4 § URL). Förhållandet de berättigade emellan är här, att bearbetaren icke får utnyttja det bearbetade verket utan originalupphovsmannens lov; grundverkets upphovsman är givetvis helt fri att använda sin egen prestation hur han vill och även — om han ej genom avtal tillerkänt bearbetaren en exklusiv rätt — att tillåta annan att verkställa en ny bearbetning. Däremot får originalupphovsmannen icke använda sitt verk i en av annan utförd bearbetning utan bearbetarens tillstånd. Insatserna inom ramen för ett ”gruppverk” kan mycket väl i förhållande till varandra ha karaktären av originalverk och bearbetning: en eller flera gruppmedlemmar författar ett utkast, som sedan underställes en eller flera av de övriga, vilka företar ändringar i förslaget.

Den andra i URL reglerade formen av ”sammankopplade” rättspositioner återfinnes i 5 §, där det stadgas att den som genom att sammanställa verk eller delar av verk åstadkommit ett litterärt eller konstnärligt samlingsverk har upphovsrätt till detta, men hans rätt inskränker icke rätten till de särskilda verken. Rättsläget är här det att upphovsmännen till de sammanställda verken eller verksdelarna har full frihet att nyttja dessa (om ej avtal av motsatt innehåll träffats); den som gjort sammanställningen har ensamrätt endast till sin redigerande och sammanställande insats och kan sålunda ej motsätta sig att de i samlingen ingående elementen nyttjas t. ex. i andra samlingar, blott dessa ej utgör efterhärmmningar av hans egen. För mångfaldigande, spridning och framförande av en samling bestående av skyddade verk eller verksdelar måste samlingsredaktören f. ö. — bortsett från vissa i förevarande sammanhang föga praktiska fall (16 § URL) — ha tillstånd av de utnyttjade delarnas upphovsmän. Ett ”gruppverk” kan ha prägeln av samlingsverk, om t. ex. ett antal gruppdeltagare författat

enskilda scener, kupletter e. d., och en deltagare svarar för sammanställningen av dessa. Fallet torde emellertid vara föga praktiskt.

Den samarbetsform som oftast torde komma i fråga vid "gruppverk" — ev. i förening med en arbetsfördelning mellan originalupphovsmän och bearbetare — är den som regleras i 6 § URL: "Har ett verk två eller flera upphovsmän, vilkas bidrag icke utgöra självständiga verk, tillkommer upphovsrätten dem gemensamt. De äga dock var för sig beivra intrång i rätten." Skillnaden mellan detta fall och bearbetningssituationer torde enklast kunna angivas så att verk enligt 6 § förutsätter ett *samarbete*, d. v. s. ett åtminstone i princip samtidigt och samordnat skapande, medan vid bearbetning originalprestationens upphovsman icke förutsättes vara verksam vid bearbetningens tillkomst, liksom bearbetaren ej deltagit i skapandet av originalverket. Å andra sidan betonas i URL:s förarbeten, att det för tillämpning av 6 § är tillräckligt att bidragen icke vart för sig utgör självständigt verk. Det är inte nödvändigt att de individuella prestationerna är så sammanflätade att de inte låter sig urskiljas. Samarbete enligt 6 § föreligger sålunda även om tre författare skrivit var sin akt av ett skådespel e. d.⁴ Möjligheten eller omöjligheten att separat utnyttja det enskilda bidraget på det sätt för vilket verket är avsett kan måhända angivas som det avgörande kriteriet. Text och musik i opera eller operett, bilder och text i ett illustrerat verk anses icke ingå i sådan förening att 6 § blir tillämplig.⁵ Det skall tillfogas, att den enskilde bidragsgivaren anses äga förfoga över sin *andel* utan att tillfråga de andra; med andel förstås här icke avsnitt e. d. i det gemensamma verket utan kvotdel i den gemensamma rätten över hela verket.⁶

Trots de klara regler URL innehåller kan "gruppverk" på teatern sannolikt vålla vissa svårigheter vid den upphovsrättsliga bedömningen. Delvis har dessa skymtat i diskussionen av regissörens rättsställning härovan. Det är åtminstone mycket tveksamt om "föreställningen" som sådan enligt gällande regler kan uppfattas som "ett verk", även om den moderna typen av grupparbete på teatern torde kunna på ett annat sätt än vid traditionell "uppsättning" av en viss förutbestående pjäs sägas utgöra ett samarbete i syfte att skapa en med

⁴ A.a., s. 142 f.

⁵ A.a., s. 142.

⁶ A.a., s. 143.

flera olika medel verkande enhet.⁷ Att sådana av en eller ett par medverkande personer egenhändigt skapade bidrag som dekor och musikinslag är föremål för självständig rätt — både i den meningen att de ej är underkastade gemensam rätt enligt 6 § och att deras upphovsmän icke på grundval av dessa bidrag kan kräva andel i rätten till skådespelet i övrigt — förefaller övervägande sannolikt. Rätten enligt 6 § skulle därmed vara inskränkt till tal och ev. koreografiska inslag, varvid det är tveksamt i vilken mån t. ex. den som utan att medverka vid dialogens utformning deltagit i skapandet av ett rörelseschema som inte har karaktären av koreografiskt verk kan betraktas som medupphovsman till det framförda verket.

De svårigheter som här påpekats låter sig endast i begränsad omfattning lösas genom *avtal*. Upphovsrätt kan icke genom överenskomelse tillerkännas den som ej faktiskt bidragit med en i lagens mening rättsgrundande insats. Vid ovisshet om vilken av två pretenderer som har sådan rätt till ett verk tillerkännes rätten jämlikt 7 § första st. URL den vars namn på sedvanligt sätt utsättes på exemplar av verket eller angives då detta göres tillgängligt för allmänheten (se hovrättens för övre Norrland dom den 17 febr. 1970, *NIR* 1970 s. 423). Däremot kan de medverkande otvivelaktigt genom inbördes avtal förplikta sig att icke nyttja sina bidrag eller hela verket utan medgivande av sådana andra medverkande som icke i kraft av lagens regler har någon upphovsrätt; de kan också genom avtal avstå från hela sin andel i verket eller del därav till förmån för andra. Sådana avtal kan slutas även innan verket tillkommit förutsatt att avtalets föremål är rimligt preciserat.⁸

Droits voisins.

3.1.3.1. En nyhet i URL är reglerna i 45—49 §§ om ”vissa upphovsrätten närstående rättigheter”. Vad som avses är utövande konstnärs rätt till sin prestation, visst skydd för framställare av grammo-fonskiva o. d., skydd mot återutsändning och upptagning av radio-

⁷ Frågan ställer sig tydligen annorlunda i fråga om film, där alla prestationer fixeras — under ledning av en ”metteur en scène” eller regissör — på filmremsan, vilken framstår som det slutliga resultatet. Större likheter föreligger med s. k. live-program i TV. G. Karnells ovan nämnda avhandling, *Rätten till program-innehållet i TV* (Sthlm 1970) utgår från ”programinnehållet” och söker dess upphovsmän. En liknande metod kan sannolikt användas i fråga om ”föreställningen”.

⁸ Se SOU 1956: 25, s. 277 f.

och televisionsutsändning samt skydd mot eftergörande av kataloger, tabeller o. d. Av intresse är här väsentligen reglerna om utövande konstnårs rätt. De innebär huvudsakligen (45 § URL) att en sådan konstnårs framförande av ett litterärt eller konstnärligt verk icke må utan hans samtycke upptagas på grammofonskiva, film eller annan anordning, genom vilken det kan återgivas, och ej heller utsändas i ljudradio eller television eller genom direkt överföring göras tillgängligt för allmänheten. Har upptagning skett, må framförandet ej överföras från upptagningsanordningen till en annan sådan, förrän tjugufem år förflutit efter det år då den ursprungliga upptagningen ägde rum. Fixeringar, sändningar och överföringar av utövande konstnårs framträdande skyddas bl. a. av reglerna i 3 § om ideell rätt samt är underkastade vissa av de undantag från ensamrätten som gäller för upphovsmän; beträffande avtal om sådana upptagningar m. m. samt beträffande rättens övergång genom dödsfall och utmätning gäller enahanda regler som i fråga om upphovsrätt.

Har utövande konstnårs framförande upptagits på grammofonskiva e. d. och användes upptagningen i radio eller television inom tjugufem år från det den ägde rum, skall den utövande konstnären uppbära ersättning tillika med grammofonfabrikanten (47 § URL).

3.1.3.2. Begreppet "utövande konstnär" omfattar enligt auktor-rättskommittén "den som tolkar och levandegör verket"; som exempel nämnes musiker, sångare, skådespelare, dirigenter, recitatörer och andra. Som redan nämnts hänför kommittén också regissörer till denna kategori, ehuru det samtidigt framhålls att upphovsrättsligt skydd kan ifrågakomma för dessa. Däremot avses icke statister och teknisk personal. Några hållpunkter för den närmare avgränsningen av personalgrupperna lämnar icke förarbetena.

3.1.3.3. I det följande upptages frågor som rör innehållet i och utövningen av utövande konstnårs rätt icke till särskild behandling, där de icke aktualiserar avvikelser från de upphovsrättsliga principerna. Det bör tillfogas, att intet hindrar att en och samma person har såväl upphovsrätt som utövande konstnårs rätt, t. ex. till en kuplett som han författat och själv framför. Där de båda rättigheterna tillkommer olika personer, kan tydligen uppkomma konflikter beträffande vilka principiellt kan hänvisas till vad ovan sagts om relationen mellan originalupphovsman och bearbetare. Artists medgivande till exempelvis en upptagning eller utsändning gäller givetvis endast för hans egen

prestation och befriar icke från skyldigheten att inhämta upphovsmannens tillstånd; på motsvarande sätt kan en författare icke ensam medge t. ex. inspelning av sitt verk i visst framförande utan att den utövande konstnären tillfrågas.

De spørsmål som aktualiseras av att ett framförande utgör resultatet av *flera* utövande konstnärers prestationer har auktoritetskommitén ej närmare berört; man har hänvisat till den lösning som ligger i att organisationer tillvaratager sina medlemmars intressen.⁹

Där några organisationer icke verkar torde t. ex. de medverkande i grupparbete, om de vill tillförsäkra sig själva och varandra kontroll över det gemensamma arbetets utnyttjande i de hänseenden som avses i 45 och 46 §§ URL genom inbördes avtal kunna reglera utövningen av där fastslagna rättigheter. Sådana avtal kan slutas före den planerade föreställningens genomförande.

Fotografirätten.

3.1.4.1. Innan vi återvänder till upphovsrätten, må i korthet beröras rätten till fotografisk bild, som är utformad i huvudsaklig anslutning till det upphovsrättsliga regelsystemet och liksom *droits voisins* icke kommer att närmare beröras i det följande där icke förekomsten av viktigare specialbestämmelser gör det erforderligt.

3.1.4.2. Enligt lagen den 30 dec. 1960 om rätt till fotografisk bild har den som framställt sådan bild ensamrätt att genom fotografiskt eller annat förfarande framställa exemplar av bilden och att visa den offentligt. Med fotografisk bild jämställs vad som framställts genom ett med fotografi jämförbart förfarande (1 § FotoL). Det bör observeras att skyddet omfattar även de enskilda bilderna på en filmremsa liksom på t. ex. elektromagnetiska band, som användes inom televisionen.¹ Något kvalitetskrav eller något originalitetskrav motsvarande det som gäller för konstnärliga produkter finns icke uppställt. Det är sålunda att märka, att en fotografisk återgivning av ett konstverk är underkastad såväl konstnärens som fotografens ensamrätt, och att ett mångfaldigande av sådan återgivning alltså kräver bådas tillstånd.²

Det framgår av lagtexten, att skyddet är utformat som en ensamrätt till den ifrågavarande bilden och icke mer. Intet hindrar sålunda

⁹ A.a., s. 382.

¹ K.prop. nr 17, 1960, s. 329.

² SOU 1956: 25, s. 471.

en person att medelst fotografering avbilda exakt samma motiv som gjorts till föremål för skyddad bild. Däremot skyddas icke den som mångfaldigar en redan befintlig fotografisk bild medelst fotografiska metoder; genom förfarandet, säger auktorrättskommittén, "har icke framställts någon ny bild". På samma sätt inträder icke skydd vid kopiering i originalstorlek av affärshandlingar, ritningar o. d. men väl vid mikrofotografering av handlingar.³

Fotograf åtnjuter i huvudsak samma ideella rätt som upphovsman (2 § FotoL), men de inskränkningar i möjligheten att med bindande verkan eftergiva denna rätt som — enligt vad närmare kommer att utvecklas i det följande — gäller för upphovsmän har ingen motsvarighet i fotografilagstiftningen.

Undantag från ensamrätten gäller i ungefärligen samma omfattning som beträffande konstnärs upphovsrätt (5—12 §§ FotoL); skillnaderna torde icke vara av intresse i förevarande sammanhang.

3.1.4.3. En väsentlig skillnad i förhållande till upphovsrättslagstiftningen ligger däri att rätten till fotografisk bild, som utförts på beställning, i brist på uttrycklig överenskommelse i motsatt riktning tillkommer beställaren, dock att fotografen äger på sedvanligt sätt utställa bilden i reklamsyfte om detta ej förbjudits av beställaren (14 § första st. FotoL). Denna reglering har närmast tillkommit med hänsyn till beställare av porträtt men gäller alla på beställning tillkomna bilder; förbehåll från fotografens sida om att fotografirätten skall stanna hos honom torde ofta göras genom påstämpling av de kopior som utlämnas till beställaren.⁴ I 14 § andra st. FotoL finnes en ännu längre gående inskränkning i fotografens rätt, som avser beställda porträtt. Även om fotografen i fråga om dylika bilder förbehållit sig fotorätten, har beställaren rätt att låta intaga bilden i tidning, tidskrift eller skrift med biografiskt innehåll; endast genom särskilt förbehåll kan fotografen förbjuda sådan användning av porträttet.

3.1.4.4. Bland olikheter mellan fotorätt och upphovsrätt må slutligen nämnas skyddstiden. Normalt består fotografens ensamrätt intill utgången av det tjugufemte året efter det år då bilden togs (15 § första st. FotoL). Emellertid infördes under riksdagsbehandlingen⁵ en

³ A. st. Jfr Lögdberg, Upphovsrätten och fotografirätten (första uppl. 1964), s. 94 f.

⁴ K.prop. nr 17, 1960, s. 344.

⁵ Första lagutskottets utlåtande nr 41, 1960, s. 89 f. Jfr a.a., s. 47 f.

förlängd skyddstid för "fotografisk bild som äger konstnärligt eller vetenskapligt värde" (15 § andra st. FotoL). Enligt första lagutskottet bör i dessa bestämmingar ligga "ett kvalitetskrav, som är avsett att nära överensstämma med det som ligger till grund för det upphovsrättsliga begreppet verk. Vad särskilt angår kravet på vetenskapligt värde må framhållas, att fotografiet i och för sig skall äga sådant värde. Den längre skyddstiden åtnjutes alltså icke för vanliga fotografier, även om dessa på grund av det sammanhang i vilket de infogas får vetenskapligt intresse, t. ex. då äldre amatörbilder användes för att belysa en historisk utredning".⁶ Vad sålunda sagts om vetenskapliga fotografier torde också gälla om "konstnärliga": det förhållandet att en anspråkslös amatörbild blivit "camp" eller eljest lämpar sig för användning i konstnärligt sammanhang utan att därför ge uttryck åt konstnärlig ambition eller konstnärlig fulländning skapar ej grund för den längre skyddstiden. Denna uppgår till femtio år efter fotografens död.

Närmare om vissa upphovsrättsliga regler. Förfoganderätten.

3.1.5. Här skall *upphovsrättens* utformning ej närmare analyseras. Endast några huvuddrag kommer att beröras.

Principiellt är denna rättighet uppbyggd som en ensamrätt för upphovsmannen att "förfoga över" sitt verk (vartill kommer den s. k. ideella rätten, se 3.1.6. nedan), men denna allmänna bestämmelse hänför sig till tre grupper av konkreta befogenheter: ensamrätt att mångfaldiga verket i vilken form det vara må — det bör märkas, att en gramfon- eller bandupptagning utgör mångfaldigande av ett litterärt verk, liksom ett fotografi av ett konstverk utgör ett mångfaldigande av detta — ensamrätt att sprida verket till allmänheten, varvid även offentlig visning liksom uthyrning och utlåning anses som spridande, samt ensamrätt att framföra verket offentligt. Som redan påpekats, utgör teaterföreställningen i detta begreppssystem ett framförande. Det har också framhållits, att ett "förfogande" i nu angiven mening av något som anses vara en bearbetning av ett originalverk kräver tillstånd av originalverkets upphovsman för att icke innebära kränkning av hans ensamrätt.

Vissa av de begrepp som ingår i förfoganderätten skall kortfattat

⁶ A.a., s. 90.

kommenteras, innan undantagen från ensamrätten beröres och de konflikter som har särskilt intresse för teatern diskuteras närmare.

Den ideella rätten.

3.1.6. Den *ideella rätten*, som i huvudsak regleras i 3 § URL, omfattar två huvudelement. Vid framställning av exemplar såväl som när ett verk göres tillgängligt för allmänheten (sistnämnda uttryck användes sammanfattningsvis för att beteckna spridning, visning och framförande), skall upphovsmannen angivas i den omfattning och på det sätt god sed kräver. Denna rätt kallas ofta med sitt franska namn *droit à la paternité* — faderskapsrätt. Härtill kommer vad som ofta benämnes *droit au respect*, d. v. s. ett förbud mot sådana ändringar i ett verk som kränker upphovsmannens ”anseende eller egenart” och mot varje åtgärd som gör verket tillgängligt för allmänheten ”i sådan form eller i sådant sammanhang som är på angivet sätt kränkande för upphovsmannen”.

Reglerna i 3 § URL utgör, kan man säga, upphovsmannens innersta försvarslinje mot angrepp som berör hans personliga och ideella intressen. Hur stor vikt lagstiftaren — i harmoni med kontinental rätt och i enlighet med de folkrättsliga förpliktelser Sverige iklätt sig genom sitt medlemskap i den s. k. Bernunionen till skydd för litterära och konstnärliga verk — fäster vid dessa skyddsregler framgår bl. a. av bestämmelsen i 3 § tredje st. URL, där det stadgas, att upphovsmannen kan med bindande verkan eftergiva sin ideella rätt endast såvitt angår en till art och omfattning begränsad användning av verket.

Utöver den ”innersta försvarslinjen” skyddar emellertid även andra regler upphovsmannens personliga intresse av att utåt framstå som skapare av verket liksom hans intresse av att ej behöva se detta tillgängliggjort för allmänheten i ändrad form.

Vid normalt nyttjande av verket, d. v. s. ett nyttjande på grund av avtal, gäller enligt 28 § URL att den till vilken upphovsrätt överlåtits — t. ex. en teater som förvärvat rätten att framföra en pjäs eller att mångfaldiga en studie i ett program — icke äger ändra verket överhuvudtaget, om ej motsatsen överenskommits. Bestämmelsen bör särskällas från regeln i 3 § om *droit au respect*, från vilken den skiljer sig i två hänseenden. Sålunda är ändringsförbudet i 28 § principiellt absolut; det vänder sig icke blott mot kränkande ändringar utan mot

varje ändring. Å andra sidan kan överenskommelse träffas om rätt för upphovsrättsförvärvaren att vidtaga ändringar; regeln i 3 § tredje st. träder här in som en sista säkerhetsanordning. Regeln i 28 § kan sägas vara ett utanverk i förhållande till 3 §.

Som framgår av det följande (3.1.12.) kan ett verk under vissa omständigheter få nyttjas utan upphovsmannens tillstånd. Även för dessa fall, där något avtal sålunda aldrig kommer till stånd mellan upphovsmannen och verksnyttjaren, innehåller URL skyddsregler. I 26 § första st. stadgas, att reglerna om fritt nyttjande ("låneregler-na") ej medför någon inskränkning i upphovsmannens rätt jämlikt 3 §; i 26 § andra st. tillägges, att då ett verk (eller del av ett verk) i kraft av lånereglerna återgives offentligt, källan skall nämnas i den omfattning och på det sätt god sed kräver. Verket må icke utan upphovsmannens samtycke ändras i vidare mån än som kräves för den medgivna användningen.

I ändringsskyddet gör 13 § URL ett undantag. Byggnad eller bruksföremål må av ägaren ändras utan upphovsmannens lov.

Den ideella rätten består lika länge som förfoganderätten (se 3.1.9. nedan). Efter omfattande internationell diskussion, föranledd av vissa smaklösa eller våldsamma omarbetningar av äldre, oskyddade verk, har flera länders lagstiftning, däribland den svenska, infört ett särskilt skydd för klassiska verk, vars effektivitet emellertid är ringa. Jämlikt 51 § URL äger domstol på talan av myndighet som Konungen bestämmer vid vite meddela förbud mot att litterärt eller konstnärligt verk återgives på ett sätt som "kränker den andliga odlingens intresen". Bestämmelsen har veterligen aldrig tillämpats. I 16 § kungl. kungörelsen den 2 juni 1961 med tillämpningsbestämmelser till URL och FotoL stadgas, att "behörighet . . . att föra talan" i de fall som avses i 51 § URL skall tillkomma svenska akademien, musikaliska akademien och akademien för de fria konsterna, var och en för dess område. Detta stadgande ger upphov till flera frågor, som diskuterades livligt i dagspressen under våren 1970. Det är för det första åtminstone tveksamt, om de nämnda akademierna utgör "myndigheter", som förutsattes i 51 § URL. Spörsmålet är inte enbart terminologiskt. Kungörelsen av 1961 *ålägger* inte de tre samfunden att föra talan mot kränkningar enligt 51 § URL utan tillerkänner dem endast *behörighet*. Då denna behörighet emellertid är exklusiv — inget annat organ kan påkalla tillämpning av 51 § URL — kunde det i fråga om

myndigheter sannolikt göras gällande, att dessa också skulle vara *skyldiga* att utöva den behörighet som tillagts dem. Till denna förvaltningsrättsliga fråga kan här inte tagas ställning. Om en sådan princip gäller även för vittra eller konstnärliga samfund som varken organisatoriskt eller i fråga om resurser är skickade att utöva någon övervakning kan allvarligt ifrågasättas. Svenska akademiens ständige sekreterare har i den ovannämnda pressdebatten bestämt hävdat, att akademien icke anser sig förpliktad att föra talan enligt 51 § URL. Enligt pressnotiser torde det åtminstone någon gång ha förekommit, att enskilda fäst akademiens uppmärksamhet på olämpliga återgivanden — slarviga eller starkt kondenserade utgåvor — av äldre verk, men någon rättslig åtgärd har som redan påpekats ej förekommit. Musikaliska akademien har i ett fall på begäran av den norska Grieg-fonden uttalat, att Duke Ellingtons jazzversion av Griegs Peer Gynt-svit utgjorde kränkning som avses i 51 § URL. Då grammofonskivorna med bearbetningen frivilligt indrogs av generalagenten, vidtogs emellertid ingen åtgärd.

Från praktisk synpunkt torde under alla förhållanden det skydd 51 § URL bereder sakna betydelse. Bristen på exempel gör det också mycket vanskligt att med någon säkerhet uttala sig om vad som kan anses utgöra "kränkningar av den andliga odlingens intressen".⁷ Ett försök till precisering göres emellertid i det följande (under 3.4.5.).

Det bör erinras om att ehuru det — kanske illusoriska — skyddet enligt 51 § URL inträder redan vid upphovsmannens död, de ovannämnda reglerna i 3, 26 och 28 §§ som redan påpekats gäller under hela skyddstiden, d. v. s. normalt intill utgången av 50 år från upphovsmannens dödsår. Det skydd 51 § avsågs ge skulle under denna mellantid ha den kompletterande funktionen att möjliggöra ingripan- den även mot förfaranden som t. ex. enbart ekonomiskt intresserade arvtagare, vilka kan åberopa 3, 26 och 28 §§, skulle ha godkänt till förfång för allmänna kulturintressen.

⁷ Se härom auktorrättskommittén i SOU 1956: 25, s. 409 f., departementschefen i K.prop. 17, 1960, s. 278 och första lagutskottet i utlåtande nr 41, 1960, s. 82. Konkreta exempel ur dansk rätt — där en liknande bestämmelse länge gällt — lämnas i Lund, Om Forringelse af Litteratur-, Musik- og Kunstvaerker, Kbhvn 1944. Se även nordiska rättsfall återgivna i *NIR* 1965 s. 355 och 356, 1966 s. 134 och 1967 s. 329. Det ovan berörda exemplet från Musikaliska akademien behandlas i en stencilerad uppsats vid Stockholms universitet (Christine Ingvarsson, Något om skydd mot kränkande återgivande av äldre verk enligt 5:5 URL, Stockholm 1970, s. 25).

”Klassikerskydd” saknas i fråga om utövande konstnärs rätt och fotografirätt. För sistnämnda rättighetstyp gäller däremot 3 och 28 §§ UTL. Fotograf åtnjuter samma ideella rätt som upphovsman (2 § FotoL); den inskränkning i avtalsfriheten som 3 § tredje st. URL inför till upphovsmäns skydd har emellertid som redan påpekats ingen motsvarighet i FotoL. Jämlikt 13 § sistnämnda lag skall källan anges vid fritt nyttjande av fotografisk bild.

Anonyma och pseudonyma verk.

3.1.7. I flertalet fall låter sig upphovsmannen identifieras. URL innehåller emellertid vissa hjälpregler som förtjänar att nämnas. Som upphovsman anses den vars namn eller allmänt kända pseudonym eller signatur på sedvanligt sätt utsättes på exemplar av verket eller anges då detta göres tillgängligt för allmänheten. Med denne kan således avtal om verkets nyttjande slutas, dock att presumptionen (som gäller även för fotografier) alltid kan brytas genom bevisning om att annan är den faktiske upphovsmannen. Utgives ett verk anonymt eller under pseudonym eller signatur som inte är allmänt känt, äger utgivaren, om sådan är nämnd, och eljest förläggaren företräda upphovsmannen (7 § URL). Anonym eller under täcknamn uppträdande författare kan ge sig till känna icke blott genom att ange sitt namn på t. ex. ny upplaga av verket utan även genom anmälan till justitiedepartementet. Genom sådan åtgärd förlorar utgivare eller förläggare sin rätt att företräda upphovsmannen gentemot andra. Anledning att kontrollera om sistnämnda rätt alljämt är för handen torde föreligga framför allt om avtal rörande nyttjande av ett verk innefattar eftergift av ideell rätt e. d.

Offentliggörande, utgivning och offentlighet.

3.1.8. Viktiga begrepp vid tillämpningen av de upphovsrättsliga reglerna är offentliggörande, utgivning och offentlighet.

Enligt 8 § första st. URL anses ett verk offentliggjort, då det lovligt gjorts tillgängligt för allmänheten. En viktig rättsverkan av offentliggörandet är att vissa s. k. låneregler (regler om fritt nyttjande) då blir tillämpliga (11, 14, 15, 16, 17 §§ URL); en annan är att skyddstiden för anonyma och pseudonyma verk börjar löpa från offentliggörandet. Som ”utgivet” anses ett verk enligt 8 § andra st. URL, ”då exemplar därav lovligt förts i handeln eller eljest blivit

spridda till allmänheten”.⁸ Utgivningen är avgörande för vissa låne-reglers tillämpning (16, 18, 19, 20 §§ URL) och bestämmer även verkets nationella anknytning (60 § URL). Utgivningen medför också en väsentlig inskränkning i upphovsmannens ensamrätt, i det att exemplar av litterära eller musikaliska verk som omfattas av ut-givningen sedermera får fritt spridas vidare och även visas offentligt (23 § URL; dock att noter till musikaliskt verk jämlikt samma lagrum ej får uthyras till allmänheten utan upphovsmannens samtycke). Det-samma gäller enligt 25 § första st. URL konstverk; samma verkan som utgivning får i fråga om sådana verk också *överlåtelse* av exem-plar.

Av särskilt intresse för teaterns del torde vara offentlighetsbegreppet inom upphovsrätten. Frågan om visst förfarande sker ”offentligt” eller innebär ”tillgängliggörande för allmänheten” har betydelse icke blott i nyss angivna hänseenden. Den avgör också om visst nyttjande av ett verk kräver upphovsmannens lov (2 § första st. URL) och den är av betydelse vid tillämpningen av reglerna om ideell rätt (3 § URL) och om bearbetning (4 § första st. URL).

Om det upphovsrättsliga offentlighetsbegreppet kan sägas för det första att det är självständigt i förhållande till motsvarande begrepp på andra rättsområden (t. ex. ordningsregler, skatteregler o. d.)⁹ och för det andra att man praktiskt bör skilja mellan ”offentligt framfö-rande” och ”offentlighet” i fråga om spridningsåtgärder med exem-plar. Generellt är upphovsrätten offentlighetsbegrepp strängare — d. v. s. för upphovsmännen gynnsammare — än motsvarande begrepp på andra områden. Detta kommer till uttryck bl. a. i 2 § tredje st. URL, där det heter att ”lika med offentligt framförande anses fram-förande som i förvärvsverksamhet anordnas inför en större sluten krets”. Vad man närmast ville komma åt med denna bestämmelse var den s. k. industrimusiken, som vållat besvärliga problem i rätts-

⁸ En utredning har nyligen (i stencilerad departementspromemoria Ju 1970:1, s. 39 f.) föreslagit att ordet ”lovligen” skall utbytas mot ”med upphovsmannens samtycke”. Någon saklig ändring för den interna svenska rättens del torde ej vara avsedd. Den nämnda utredningen har även på vissa andra punkter (11, 15, 19, 21, 24, 25 och 60 §§ URL samt vissa bestämmelser i FotoL) framlagt ändrings-förslag. Sedan frågan om en revision av URL på våren 1970 kommit i ett nytt läge genom inledandet av förberedande nordiska förhandlingar om en gemensam mer omfattande översyn av lagstiftningen, kan ändringsförslagen emellertid här lämnas därhän. Se Bergström i NIR 1970, s. 256 f.

⁹ Se framför allt första lagutskottets utlåtande nr 41, 1960, s. 37 f.

tillämpningen.¹ Ett annat exempel som nämndes av departementschefen var att en restauratör i sin festvåning ordnar musik för ett större sällskap. Några bestämda kvantitativa riktmärken angavs icke i förarbetena. Auktorrättskommittén ansåg emellertid för sin del, beträffande "större slutna kretsar", att om antalet möjliga åhörare överstiger 50, bestämmelsen normalt bör tillämpas, medan ett antal understigande 20 i regel icke utgör en "större krets".² Är sällskapet icke effektivt "slutet", blir bedömningen strängare. "Det är exempelvis alldeles uppenbart", säger auktorrättskommittén, "att såsom offentligt framträdande i upphovsmannarättslig mening anses utförande av skådespel eller musik i sådana föreningar för sådant ändamål, som nu äro vanliga i vårt land: teaterklubbar, konsertföreningar, föreläsningföreningar, och detta även om av utrymmesskäl endast medlemmar äga tillträde och även om av samma skäl tillträdet för nya medlemmar är begränsat".³ Vad som åsyftas är tydligen sammanslutningar som principiellt står öppna för envar som vill betala en större eller mindre avgift. En annan gränsdragning med hjälp av exempel må citeras: "Uppenbart är", säger återigen auktorrättskommittén, "att om några tiotal fasta gäster — och inga 'utomstående' — på ett pensionat eller ett turisthotell samlas kring radion i dagligrummet eller dansa till grammofonmusik, detta icke bör hänföras under upphovsmannens ensamrätt".⁴

Sammanfattningsvis kan man söka karakterisera offentlighetsbegreppet i fråga om framföranden på följande sätt. Ett framförande till vilket vem som helst mot eller utan avgift har tillträde är offentligt, även om mycket få personer verkligen kommer tillstädes. Det samma gäller ett framförande, som är formellt slutet i den meningen att endast medlemmar av en bestämd krets har tillträde, försåvitt medlemskap i kretsen kan vinnas antingen av vem som helst, som betalar en avgift eller uppfyller något liknande villkor, vilket ej reellt innefattar någon samhörighet med de övriga, eller av vem som helst inom en stor, av lösa band sammanhållen grupp (t. ex. invånarna i en kommun eller ett någorlunda stort område). När det gäller framföranden ordnade av föreningar, som icke uppfyller kraven på slu-

¹ Se SOU 1956: 25, s. 101 f., K.prop. 17, 1960, s. 62 f., ovan a. st. i lagutskottets utlåtande samt — det under äldre rätt avgjorda — målet *NJA 1958 s. 80*.

² SOU 1956: 25, s. 105.

³ A.a., s. 102.

⁴ A.a., s. 106.

tenhet, torde det vara likgiltigt om medlemskap kan vinnas endast genom anmälan i förväg e. d. eller om medlemskort kan lösas vid lokalens dörr i samband med föreställningen. Gränsfall kan förekomma, t. ex. sällskapliga föreningar där inträde vinnes efter förslag av medlem e. d. Här torde få prövas, om inträdeskraven verkligen innebär ett visst personval med hänsyn till föreningens verksamhet och syften eller saknar praktisk betydelse. Vid framföranden inför kretsar som verkligen är slutna — t. ex. de anställda vid ett visst företag, eleverna vid en skola, en persons privata vänkrets, medlemmarna i en förening för idkande av viss verksamhet e. d., vilken tillämpar klara och begränsande inträdesbestämmelser eller kräver aktivitet av de anslutna — är offentlighet för handen om kretsen är av större omfattning (auktorrättskommitténs antydda siffror torde kunna tjäna som riktmärken) och om framförandet sker i förvärvsverksamhet, d. v. s. som ett led i anordnarens ekonomiskt syftande aktivitet. Att de uppträdande får ersättning för sitt deltagande medför givetvis icke att framförandet skall anses ske i näringsverksamhet. Även här kan gränsfall inställa sig. Om ett företag, som i övrigt inte vidtar sådana personalvårdande åtgärder, undantagsvis — t. ex. vid ett jubileum — ordnar en föreställning för sina anställda, synes sambandet med näringsverksamheten ibland kunna vara svagt. Det är vanskligt att uttala sig om t. ex. den skattemässiga bedömningen av en sådan föranstaltning skulle kunna tjäna till någon ledning. Stor försiktighet torde med hänsyn till föreliggande motivuttalanden vara att anbefalla.

Ett fall som veterligen inte diskuterats i förarbeten eller litteratur men som inte är helt opraktiskt är att t. ex. föreställningar av samma skådespel successivt ordnas för kretsar som var för sig är slutna men som tillsammans täcker större delen av en Orts befolkning. Det förefaller inte rimligt att upphovsmannens ensamrätt skulle kunna kringgå genom sådana formella anordningar; här torde man ha att se teaterverksamheten som en helhet. I praktiken torde också de fall av denna typ som förekommer betraktas som offentliga föreställningar.

Vad härnäst gäller frågan vilka krav som ställas för att ett verk skall anses ha gjorts tillgängligt för allmänheten genom *spridning eller visning av exemplar*, torde den ha betydligt mindre intresse för teatern. En specialfråga — nämligen innebörden i undantagsbestämmelsen (11 § första st.) om framställning och nyttjande av exemplar för enskilt bruk — skall upptagas till närmare behandling i det följande

(under 3.2.2.). Det förtjänar emellertid framhållas, att ett verk anses ha gjorts tillgängligt för allmänheten även i fall där man med vanligt språkbruk knappast skulle anse något offentliggörande äga rum. Till att börja med erfordras icke att något enda exemplar faktiskt kommit i allmänhetens händer; det räcker med att exemplar utbjudes.⁵ För det andra är även en spridning av mycket ringa omfattning tillräcklig (både för att innefatta kränkning av upphovsrätt, om den sker utan lov, och för att medföra de ovan berörda verkningarna av "offentliggörande", om upphovsmannens tillstånd föreligger). "Principiellt", säger departementschefen i propositionen till upphovsrättslagen, "beröres emellertid upphovsmannens rätt även om åtgärden avser ett enda exemplar, och i stadgandet har därför valts uttrycket spridning 'till' allmänheten. Enligt min mening bör sådan spridning i regel anses ha skett så snart ett exemplar överlämnats till någon person som icke tillhör den närmaste familje- eller vänkretsen".⁶ Det bör påpekas, att "utgivning" i 8 §:s mening däremot regelmässigt anses förutsätta åtminstone några exemplar, ehuru det i vissa fall — såsom i fråga om partitur till orkesterverk o. d.⁷ och möjligen också film⁸ kan röra sig om ett fåtal exemplar som hålles tillgängliga för intressenterna.

För att avslutningsvis söka mer konkret applicera vad nu sagts om offentlighetsbegreppet på teaterns förhållanden, kan det väl fastslås att repetitioner, till vilka endast dennas anställda har tillträde, icke utgör offentliga framföranden. Har en mer obestämd personkrets tillträde, är *beteckningen* "repetition" naturligtvis icke avgörande. Har en klart avgränsad och icke alltför stor grupp — sannolikt även om den omfattar vissa namneligen eller åtminstone genom nämnande av vederbörande tidning bestämda kritiker — tillträde, torde den icke-offentliga karaktären åtminstone principiellt vara bibehållen. Släpps t. ex. alla som kan förete presskort in, torde situationen var mer tveksam. I tysk rätt har s. k. förhandsvisningar för pressen av högre domstol bedömts vara offentliga, men avgörandet kan icke utan vidare anses vara av intresse för svensk rätts del. I de normala fall där teatern förvärvat rätt till offentligt framförande för en viss period e. d. saknar bedömningen av t. ex. generalrepetitionen väl i allmänhet betydelse,

⁵ A.a., s. 97.

⁶ K.prop. nr 17, 1960, s. 62 f.

⁷ A.a., s. 86.

⁸ Ovan a. promemoria Ju 1970: 1, s. 41.

men i sådana situationer där tvist kan uppkomma — om förhandlingar ännu pågår med upphovsmannen eller om framföranderätten omfattar ett bestämt antal offentliga föreställningar — torde det vara en befogad försiktighetsåtgärd att dels inbjuda endast en bestämd krets av personer, dels erhålla närvarande pressmäns försäkran om att pjäsen ej kommer att refereras eller bedömas innan den visats offentligt.

Spridningsreglerna kan bli aktuella framför allt när ett icke tidigare offentliggjort eller utgivet manuskript i ett eller ett par exemplar ingives till en teater för antagande. Visar teaterchefen ett sådant utomstående eller lånar ut det, har han som framgår av förarbetsuttalandena härövan gjort sig skyldig till en olovlig spridningsåtgärd. En rimlig tolkning av reglerna synes vara att arbetet om annat ej överenskommits med författaren får visas för att utlämnas till den personal och de ev. lektörer eller andra rådgivare som enligt den ifrågavarande teaterns arbetsrutiner konsulteras beträffande antagande av pjäser. En sådan begränsad spridning måste författaren rimligtvis anses ha godtagit; genom en sådan behandling av en sakligt avgränsad krets blir verket heller ej "offentliggjort" — med de rättsverkningar detta medför — i 8 §:s mening. Härav följer f. ö. att det får anses otillåtet att ens för enskilt bruk framställa kopior av manuskriptet. Inlämnas detta i ett enda exemplar och erfordras av praktiska skäl ytterligare några, bör överenskommelse träffas med författaren. Är pjäsen tryckt och utgiven, uppstår tydligen inga problem i fråga om spridningen inom teatern. Är pjäsen icke *utgiven* (i 8 §:s mening) men väl *offentliggjord* genom tidigare framförande, kan exemplar för enskilt bruk framställas.

En fråga som inte kan undvikas när det gäller antagande av icke tidigare offentliggjorda pjäser är huruvida det kan anses tillåtet att underställa manuskriptet en större krets, t. ex. ett "stormöte" av skådespelare och ev. andra anställda eller en någorlunda talrik församling av valda representanter. I sin bestämning av offentlighetsbegreppet vid spridning har lagförarbetena endast beaktat privata förhållanden — jämför departementschefens ovan citerade uttalande, enligt vilket överlämnande av ett exemplar till någon som "icke tillhör den närmaste familje- eller vänkretsen" utgör spridning av verket till allmänheten — men däremot icke berört de praktiskt viktiga frågor som såväl inom teatern som inom förlags- och filmbranschen uppkommer

därigenom att en ofta ganska talrik personal förbereder antagandet av opublicerade verk. Till en del måste frågan som redan framhållits anses löst. En författare eller kompositör får anses ha tyst godkänt att hans framställning prövas av en viss krets av bedömare. Är denna krets mycket omfattande, kan man svårligen hjälpa sig fram med konstruktionen om ett tyst samtycke. Det är också mot bakgrund av förarbetena svårt att hävda, att ett arbete som kanske passerat genom tiotals händer i en krets som icke sammanhålls av några sådana band som departementschefen avser icke längre är offentliggjort. I de fall där handläggningen av tidigare opublicerade verk inom teatern innefattar att detta göres tillgängligt för en vidare krets än en handfull befattningshavare med bestämda funktioner synes det därför tillrådligt att författaren underrättas härom och att hans medgivande inhämtas.

Skyddstiden.

3.1.9. Såväl upphovsmannens förfoganderätt jämligt 2 § URL som hans ideella rätt jämlikt 3 § samma lag uppstår utan några formaliteter i och med verkets skapande — något krav på fullbordat verk e. d. uppställs f. ö. icke; även skisser, utkast o. d. skyddas, efter bedömning i varje enskilt fall — och består i regel intill utgången av det femtionde året efter det år då upphovsmannen avled (43 § första st. URL). I fråga om verk av flera medupphovsmän som avses i 6 § URL (se ovan under 3.1.2.6.) räknas skyddstiden för hela verket från den sist avlidne upphovsmannens dödsår. Viss äldre lagstiftning om tillfällig förlängning av skyddstiden för vissa verk (senast lag den 1 mars 1957, nr 32), som kunde göra skyddstidsberäkningarna tämligen komplicerade, är upphävd och saknar numera intresse.

För anonyma och pseudonyma verk — där den använda pseudonymens eller signaturens anknytning till en viss person icke är allmänt känd — gäller rätten som redan antytts intill utgången av det femtionde året efter det år då verket offentliggjordes eller, där verket består av delar med inbördes sammanhang, det då den sista delen offentliggjordes (44 § första st. URL). Upphovsmannen kan emellertid antingen genom att låta sitt namn intagas t. ex. i nyupplagor eller genom en anmälan till justitiedepartementet — en anmälan som icke kungöres offentligen — komma i åtnjutande av normal skyddstid. Kan det styrkas, att upphovsmannen avled *före* verkets offentliggö-

rande, träder ordinarie skyddstidsbestämmelser — som ju i detta fall medför en förkortning av skyddstiden — likaså i tillämpning (44 § andra st. URL).

Utövande konstnärs rätt att motsätta sig att framförande som upptagits på grammofonskiva, film, band e. d. överföres till annan sådan anordning består under tjugufem år från utgången av det år då upptagningen gjordes (45 § andra st. URL). Motsvarande regler gäller till förmån för grammofontillverkare (46 § första st. URL) och radioföretag (48 § andra st.).

För fotografiska bilder är skyddstiden normalt tjugufem år från utgången av det år då bilden framställdes (15 § första st. FotoL), dock att fotografisk bild med konstnärligt eller vetenskapligt värde (jämför ovan under 3.1.4.4.) skyddas intill utgången av femtionde året efter fotografens dödsår (15 § andra st. FotoL). För sistnämnda kategori av bilder finns regler om anonyma verk som motsvarar URL:s reglering (15 § tredje st. FotoL).

Efter upphovsmannens död tillfaller rätten liksom annan egendom make, arvingar eller testamentstagare enligt sedvanliga regler. I dessa gäller emellertid ett par inskränkningar, nämligen dels att boutredningsman, om boet avträdes till förvaltning av sådan, icke äger utnyttja verket på annat sätt än förut utan dödsbodelägarnas medgivande, dels att upphovsmannen genom testamente kan med bindande verkan för efterlevande make och bröstarvingar giva föreskrifter om rättens utövning eller utse annan att meddela sådana föreskrifter (41 § URL).

Internationella rättsfrågor.

3.1.10. Den upphovsrättsliga regleringen — liksom bestämmelserna om fotografirätt och *droits voisins* — är starkt internationellt präglad. Direkt tillämpliga enligt sin ordalydelse är URL:s regler om upphovsrätt jämlikt 60 § på verk av svenska medborgare, personer med hemvist i Sverige, och statslösa eller flyktingar som har sin vanliga vistelseort i riket samt på verk som först utgivits i riket och på här uppförda byggnadsverk och konstverk som infogats i här belägna byggnader. För tillämpning av reglerna om *droits voisins* (45 §), grammofontillverkares och radioföretags ensamrätt erfordras att framförandet, ljudupptagningen eller utsändningen äger rum i riket (61 § första st. URL). De anknytningsregler som avser upphovsman-

nens person samt första utgivning av det skyddade alstret har motsvarande tillämpning på fotografirättens område (22 § FotoL).

I såväl URL som FotoL stadgas emellertid, att Konungen under viss förutsättning äger meddela föreskrifter om dessa lagars tillämpning med avseende på annat land och internationella organisationer (62 § URL, 23 § FotoL), och sådana föreskrifter finnes intagna i en kungl. kungörelse av den 6 maj 1964. Utan att ingå i detaljer kan sägas, att denna kungörelse innebär, att de svenska upphovsrättsliga reglerna här i landet skall tillämpas i fråga om verk som till det övervägande flertalet stater av något intresse i detta sammanhang har någon anknytning motsvarande dem som i 60 § URL gäller för denna lags direkta tillämpning på "svenska" verk.

Särskilda problem som här inte kan närmare beröras men som motiverar undersökning i det särskilda fallet kan uppstå i fråga om beräkning av *skyddstid* för utländska verk.

Det bör i sammanhanget också tillfogas, att det förhållandet att svensk rätt gäller för det upphovsrättsliga *skyddet* av flertalet utländska verk på svensk botten icke utan vidare medför att svenska regler om *upphovsrättsliga avtals* innebörd och tolkning alltid blir tillämpliga. Här kan tillämpningen av svensk (eller, om tvist uppkommer i annan stat, denna stats) internationella privaträtt medföra att andra regler träder in. Gränsdragningen mellan "skyddsregler" och "avtalsregler" (om vilka senare något nämnes under 3.1.11. nedan) är inte helt klar — allra minst om den ses i internationellt perspektiv — och i ganska ringa omfattning beaktad i den juridiska diskussionen. För att något konkretisera frågan, beträffande vilken det här i övrigt endast är anledning att understryka vikten av undersökning i de enskilda fallen, kan anföras, att om t. ex. ett svenskt teaterföretag sluter avtal i Paris med en fransk dramatiker om framförande av ett verk av denne här i landet, avtalet i vissa hänseenden kan komma att bedömas enligt fransk rätt, och detta vare sig en eventuell tvist kommer att handläggas av svenska, franska eller rentav ett tredje lands domstolar.

Allmänt om avtalsreglerna i URL.

3.1.11. Som redan antytts innehåller URL — och i mindre omfattning FotoL — vissa bestämmelser om upphovsrättsliga avtal, d. v. s. om avtal genom vilka upphovsmannen avhänder sig, helt eller delvis,

för längre eller kortare tid, sin ensamrätt att förfoga över sitt verk genom framställning av exemplar och tillgängliggörande av verket för allmänheten. Om den ideella rätten finns ingen motsvarande reglering; det är ju inte någon normal transaktion att "överlåta" denna, och URL använder som redan framhållits ovan (3.1.6.) termen "eftergivande" för de begränsade överenskommelser som kan anses legitima på detta område. I URL:s kapitel om upphovsrättsliga avtal beaktas upphovsmannens ideella intressen bl. a. genom den likaledes redan (under 3.1.6.) nämnda regeln i 28 § URL, enligt vilken överlåtelse av upphovsrätt ej ger förvärvaren rätt att ändra verket.

Avtalsreglerna i URL inledes med stadgandet att upphovsrätt principiellt kan helt eller delvis överlåtas. Det möter sålunda ej hinder att från upphovsmannen förvärva alla hans rättigheter för hela skyddstiden, ehuru en sådan transaktion väl endast undantagsvis kan ha något förnuftigt syfte för en teater. Även ett förvärv som betecknas som, och avses vara, totalt sker emellertid med de förbehåll i fråga om ändringar i verket som stadgas i 28 § URL och de regler om den ideella rätten som återfinnes i 3 §.

En annan inskränkning i förvärvarens rätt följer av 28 §: förvärvaren äger ej utan upphovsmannens medgivande — som emellertid kan lämnas i förväg, redan i samband med överlåtelsen⁹ — i sin tur överlåta den förvärvade rätten vidare till annan. Det har ansetts att en upphovsrättsöverlåtelse, som ju regelmässigt sker för att förvärvaren skall utöva den överlåtna rättigheten t. ex. genom att utge eller framföra verket, har en så personlig prägel och förutsätter ett sådant förtroende, att förvärvaren inte kan sätta annan i sitt ställe utan vidare. Ingår rätten i en rörelse — och detta är väl regeln, när teaterföretag förvärvar en framföranderätt — får den emellertid överlåtas utan upphovsmannens hörande i samband med överlåtelse av rörelsen eller en avgränsad del därav (t. ex. ett förlags ungdomsboks- eller vetenskapliga avdelning). Dock svarar den förste förvärvaren alltjämt gentemot upphovsmannen för att avtalet fullgöres. Vill han bli fri från denna förpliktelse, måste han förmå upphovsmannen att "fri-skriva" honom från fortsatt ansvar. Det bör observeras, att rättigheterna är knutna till "rörelsen", icke till någon bestämd juridisk person eller dennas ägare. Om en teater är konstruerad som aktiebolag, innefattar även en totalöverlåtelse av *aktierna* icke någon överlåtelse av

⁹ SOU 1956: 25, s. 290.

”rörelsen”; denna fortsätter ju att bedrivas av samma ägare, d. v. s. aktiebolaget. Om däremot ett aktiebolag eller en ekonomisk förening, som bedriver kulturella aktiviteter, med oförändrad ägarsammansättning överlåter de *tillgångar* som utgör teaterverksamhetens materiella underlag, föreligger givetvis en överlåtelse av ”rörelse”.

En allmän regel uttalas i 27 § andra st. URL. Med visst undantag, som här torde sakna intresse, innefattar överlåtelse av exemplar icke överlåtelse av upphovsrätt. Den som förvärvar äganderätten till ett konstverk, kan lika litet som någon annan fritt framställa kopior av verket. På samma sätt innefattar en överlåtelse av ett manuskript icke någon överlåtelse av rätten att mångfaldiga eller offentliggöra detta. Då avtal om upphovsrätt som nedan skall utvecklas icke kräver några formaliteter, kan det av omständigheterna kring överlåtelser stundom anses framgå att en överlåtelse av upphovsrätt samtidigt är avsedd, men i brist på indikationer i sådan riktning gäller lagens regel.

De allmänna bestämmelser om upphovsrättsliga avtal som nu berörts kan, som framgått av översikten, åsidosättas genom överenskomelse mellan parterna (med den begränsning i fråga om den ideella rätten som följer av 3 § tredje st. URL). Detsamma gäller om reglerna för särskilda avtal, till vilka vi strax skall återkomma. I 29 § URL finns emellertid intaget ett stadgande som har tvingande karaktär, d. v. s. behåller sin giltighet oavsett vad parterna må ha avtalat. Stadgandet har följande lydelse:

Skulle tillämpning av villkor som upptagits i avtal om överlåtelse av upphovsrätt uppenbarligen vara stridande mot god sed på upphovsrättens område eller eljest otillbörlig, må villkoret jämkas eller lämnas utan avseende.

Det bör understrykas, att det är domstol som avgör om villkor i avtal har sådan karaktär som här sagts. En missnöjd part kan inte i kraft av sin egen bedömning sätta en avtalsklausul åsido utan att riskera ansvar för kontraktsbrott. De konkreta fall som lagstiftaren närmast haft för ögonen när 29 § formulerades, är t. ex. sådana där upphovsrätt eller del därav upplåtits mot en engångsersättning, som står i uppenbart missförhållande till de vinster förvärvaren visar sig göra på verket eller där den överlåtna rättigheten genom ny lagstiftning eller avtal med främmande makt får ett väsentligt utvidgat innehåll.¹ Departementschefen framhöll emellertid i förarbetena, att

¹ SOU 1956: 25, s. 292 f.

hänsyn bör tagas icke blott till missförhållandena mellan honorar och vinst utan att samtliga omständigheter i det enskilda fallet bör beaktas.² Vad som möjligen föresvävat departementschefen kan vara det — i utländsk litteratur på området ofta nämnda — fallet att en förvärvare tar den betydande risken att lansera en debutants arbete och lyckas väl härmed. Även om förhållandet mellan honorar och vinst här kan bli uppseendeväckande, är det inte självklart att detta måste betraktas som otillbörligt. Andra i förarbetena nämnda situationer där 29 § URL kan komma att åberopas är sådana där en överlåtelse avser upphovsmannens framtida verk,³ där överlåtaren är total och även omfattar rättigheter som må tillkomma i framtiden⁴ och där avtal om fri vidareöverlåtelse intagits i avtalet.⁵

Det bör slutligen anmärkas att såväl lagrådet som första lagutskottet under URL:s behandling i dessa instanser uttalade, att 29 § URL med hänsyn till upphovsmännens ofta svaga ställning i förhållande till förvärvarna bör tillämpas mindre restriktivt än liknande bestämmelser i vissa andra lagar.⁶

Utöver de nu nämnda allmänna avtalsreglerna är det anledning erinra om ett par oskrivna principer med giltighet på upphovsrättens område. En sådan är att upphovsrättsliga avtal icke kräver vare sig skriftlig form eller andra formaliteter. En muntlig överenskommelse är nog. Av praktiska skäl torde skriftlig form emellertid undantagslöst användas, och med hänsyn till de många oklarheter som eljest uppstår på väsentliga punkter kan noga genomarbetade avtal icke nog starkt anbefallas. Särskilt beträffande avtal med internationell anknytning bör beaktas, att skriftlig form kan vara ett villkor för avtalets giltighet jämlikt vissa utländska rättssystem, som i kraft av de internationellt privaträttsliga normerna blir tillämpliga. Av den principiella formfriheten följer i svensk rätt bl. a., att upphovsrättsliga avtal tolkas under beaktande av samtliga omständigheter vid avtalslutet, icke blott av vad parterna uttryckligen överenskommit. Auktorrättskommittén uttalar bl. a. att det utan särskilt stadgande bör vara klart att en överlåtelse, som gäller rätt att utnyttja verket på ett bestämt

² K.prop. 17, 1960, s. 185.

³ SOU 1956: 25, s. 278.

⁴ A.a., s. 182 f., K.prop. 17, 1960, s. 176.

⁵ SOU 1956: 25, s. 290.

⁶ Första lagutskottets utlåtande nr 41, 1960, s. 71.

sätt inte ger förvärvaren rätt till nyttjande i annan form. Kommittén tillägger, att en överlåtelse som efter orden avser en mer omfattande rätt, ofta bör tolkas så, att den medför rätt att utnyttja verket på visst sätt. Som exempel nämnes att en överlåtelse till ett teaterföretag i allmänhet bör anses omfatta endast rätt till sceniskt framförande.⁷

En annan oskriven regel är att överlåtelse må omfatta även framtida verk. Ett specialfall — som skall behandlas mer ingående i det följande (under 4.) — är den överlåtelse av framtida upphovsrättsligt skyddade alster som i regel anses innefattad i *anställningsavtal*.

Uttryckliga specialregler för vissa avtalsformer finns i URL beträffande avtal om offentligt framförande (30 §), förlagsavtal (31—38 §§) och avtal om filmning (39 och 40 §§). Av dessa skall här beröras endast den första gruppen.

Enligt 30 § URL gäller överlåtelse av framföranderätt för en tid av tre år och medför *icke* ensamrätt. Längre giltighetstid kan emellertid liksom exklusivitet för förvärvaren stipuleras genom överenskommelse mellan parterna. Har sådan överenskommelse träffats, får dock upphovsmannen själv framföra verket eller överlåta framföranderätten till annan försåvitt den först överlåtna rättigheten icke utövats under en tid av tre år. Regeln gäller icke om filmverk.

De s. k. lånereglerna.

3.1.12. Det är icke endast på grund av avtal med upphovsmannen som ett verk kan utnyttjas av annan. 2 kap. URL innehåller en rad bestämmelser om undantagsfall, där vem som helst äger mångfaldiga eller tillgängliggöra ett verk ("lånereglerna", 11—26 §§). Av dessa är emellertid ganska få av intresse för den yrkesmässiga teatern. Här kan således förbigås bestämmelserna i 12 § (arkivs och biblioteks rätt till exemplarframställning, 13 § (ägarens ändringsrätt i fråga om byggnad och bruksföremål; jfr ovan 3.1.6.), 15 § (pressens s. k. lånerätt), 16 § (rätt till återgivning i vissa samlingsverk) 17 § (s. k. efemära inspelningar för undervisningsbruk), 18 § (blindskrift), 21 och 22 §§ (vissa särskilda rättigheter för radio och TV), 26 § (skyldighet att ange källan samt förpliktelse att ej ändra verket, se ovan 3.1.6. och nedan 3.4.). Övriga bestämmelser skall här genomgåas i korthet; de praktiskt viktiga eller svårbedömda fallen upptages sedan till när-

⁷ SOU 1956: 25, s. 277.

mare granskning. Det skall tilläggas, att upphovsmännens organisationer är starkt kritiska mot reglerna i 2 kap. URL och krävt omfattande ändringar, som emellertid torde dröja ännu ett antal år.⁸

Jämlikt 11 § URL får enstaka exemplar av offentliggjort verk framställas för enskilt bruk; sådana exemplar får ej utnyttjas för annat ändamål. Friheten medför icke rätt att för eget bruk låta annan framställa bruksföremål eller skulptur eller genom konstnärligt förfarande (till skillnad från mekaniska förfaranden) efterbilda annat konstverk och heller ej rätt att utföra byggnadsverk. Det kan i detta sammanhang inskjutas, att byggnad däremot jämlikt 25 § tredje st. URL må fritt *avbildas*. En kuliss, som avses föreställa en befintlig ännu såsom konstnärligt verk skyddad byggnad, torde rimligen få anses utgöra en avbildning av denna, icke ett utförande ("efterbyggande"), och detta även om kulissen är försedd med trappor eller andra liknande anordningar.

Bestämmelserna i 11 § URL har visat sig tillhöra de svårtolkade. Problemen torde endast i ringa omfattning beröra teatern (jfr emellertid om mångfaldigande av ingivna verk ovan under 3.1.8.) men skall upptagas till närmare granskning i det följande (under 3.2.2.).

I 14 § URL första st. stadgas, att ur offentliggjort verk må, i överensstämmelse med god sed, citat göras i den omfattning som betingas av ändamålet. Paragrafens andra stycke handlar om kritiska och vetenskapliga framställningar och torde här sakna intresse. Till den allmänna citaträtten återkommer vi däremot (under 3.2.3.).

Undantaget i 19 § torde ha ringa betydelse. Enligt bestämmelsen får utgiven mindre dikt eller del av dikt, som tonsatts, återges som text till det musikaliska verket i samband med notskrift och även framföras offentligt, om ej förbud däremot utsatts vid diktens utgivning. Författaren har rätt till ersättning. Då ett musikaliskt verk framföres med text, må till bruk för åhörarna texten återgivnas i konsertprogram eller dylikt.

I det föregående har redan nämnts att sedan litterärt eller musikaliskt verk utgivits, exemplar som omfattas av utgivningen må spridas vidare ävensom visas offentligt, dock att noter till musikaliskt verk ej utan upphovsmannens samtycke må uthyras till allmänheten (23 §). I fråga om t. ex. pjäser som utgivits i bokhandeln råder så-

⁸ Även i den tidigare nämnda departementspromemorian (Ju 1970:1) föreslås ett antal ändringar till upphovsmännens fördel i 2 kap. URL.

lunda inga restriktioner beträffande exemplarens spridning inom eller utom teatern; däremot är det givetvis anledning att beakta reglerna om mångfaldigande, t. ex. genom fotokopiering eller annat förfarande, till enskilt bruk (nedan under 3.2.2.). Rätten att "visa" verket har väl i fråga om litterära verk mindre praktiskt intresse, men det bör påpekas att denna frihet omfattar även visning genom film, i television och med tillhjälp av andra mekaniska och elektriska anordningar, såsom episkop och skioptikon,⁹ varvid emellertid skall beaktas att om visningen förutsätter tillverkning av särskilt exemplar (filmremsa eller liknande), detta utgör ett mångfaldigande som kräver upphovsmannens tillstånd.

I fråga om konstverk gäller jämlikt 25 § första st. URL att sedan upphovsmannen överlåtit exemplar av verket eller detta utgivits, exemplar som överlåtit eller omfattas av utgivningen må spridas vidare samt verket må visas offentligt. I fråga om stadgandets innebörd hänvisas till som anförts om 23 § ovan.

Avslutningsvis skall — ehuru det praktiska intresset härav för teaterns del torde vara ringa — nämnas de undantag från upphovsrätt som gäller enligt 9 och 24 §§ URL. Jämlikt det förstnämnda lagrummet är handlingar — med visst undantag för kartor — som upprättats hos offentlig (statlig eller kommunal) myndighet enligt de närmare bestämmelserna i 2 kap. 3 § tryckfrihetsförordningen överhuvudtaget icke föremål för någon upphovsrätt och skyddas sålunda varken av förfoganderätt eller ideell rätt. En utvidgning av detta undantag i den offentliga informationens och debattens intresse förekommer i 24 § URL, där det stadgas att vad som muntligen eller skriftligen anföres inför myndighet eller i statlig eller kommunal representation eller vid offentlig överläggning om allmänna angelägenheter må återgivas utan upphovsmannens samtycke med den inskränkningen att utlåtanden, som bevis åberopade skrifter o. d. — sålunda material som användes vid sidan av själva det muntliga eller skriftliga "anförandet" (framställningen, motionen, ansökningen eller rättegångsskriften) — må återges endast i samband med redogörelse för mål eller ärende i vilket materialet förekommit och endast i den omfattning som betingas av redogörelsen. En ytterligare inskränkning ligger däri att upphovsman ensam äger utge samling av sina anföranden.

⁹ Jfr ovan a. promemoria Ju 1970: 1, s. 56.

Det bör tilläggas, att reglerna om upphovsrätt till offentliga handlingar varit föremål för utredning i ett par omgångar, senast hösten 1969, och att det är anledning räkna med en viss utvidgning av det upphovsrättsliga skyddet, i första hand troligen för sådant material som upplysningskrifter, läromedel o. d.

Några tolkningsfrågor förtjänar att beaktas. För det första är i de fall som avses i 24 § upphovsmannens ideella intressen bevarade; de skyddas av 3 § och 26 § (se ovan 3.1.6.). Vad som avses med "offentlig överläggning om allmänna angelägenheter" torde ibland kunna ge anledning till tveksamhet. Auktorrättskommittén anför följande. "Härmed åsyftas offentliga debatter i politiska och andra frågor, som beröra allmänheten oavsett yrke och specialintresse. Stadgandet är däremot icke tillämpligt på anföranden och inlägg vid andra sammankomster, t. ex. konferenser och kongresser för överläggning i fackfrågor. Sammankomsten skall avse överläggning; vanliga föredrag för allmänheten gå icke in under stadgandet, även om de beröra allmänna angelägenheter. Ett gränsfall utgör det slag av offentliga debatter, där några i förväg vidtalade personer diskutera inför publik, liksom diskussioner i radio. Då publiken icke sammankommit för överläggning, eller, om diskussionen sker i radio, ens är tillstädes, är det föreslagna stadgandet icke tillämpligt. Avse förhandlingarna överläggning om viss allmän angelägenhet, får även inledningsföredrag, om sådant förekommer, räknas som ett led i förhandlingen; detta torde gälla även där diskussion utlysts men inledningsföredraget det oaktat icke följes av några inlägg. Med förhandlingar avses i detta fall allt vad som förekommer vid sammankomsten".¹ I den text som avsågs med detta uttalande gjordes under de fortsatta förarbetena den av första lagutskottet föreslagna ändringen, att de av kommittén föreslagna orden "sammankomst för" (offentlig överläggning) ströks. Enligt utskottet skulle ändringen innebära, att även radio- och TV-debatter får återges i kraft av 24 § URL.² Det bör måhända tilläggas, att återgivningsfriheten icke gäller varje yttrande av *offentliga personer*. Ett uttalande av t. ex. en politiker i en intervju faller — i den mån det nu överhuvud taget är fråga om *skyddat verk* — icke under 24 §. Uppenbarligen innefattar deltagandet i en intervju regelmässigt tillstånd för det intervjuande mediet att återge vad som sagts, men för vidare nytt-

¹ SOU 1956: 25, s. 259.

² Första lagutskottets utlåtande nr 41, 1960, s. 70 f.

jande av det sagda fordras antingen särskilt tillstånd eller förhandenvaron av någon "låneregel" i 2 kap. URL (t. ex. citaträtt, se härom 3.2.3. nedan).

Med rätt att "återgiva" förstås enligt ett av övriga lagstiftningsinstanser oemotsagt yttrande av auktorrättskommittén friheten att mångfaldiga genom tryck, inspelning på film eller ljudband samt tillgängliggörande genom radio, TV eller film.³

Medan återgivande av "anföranden" kan ske i varje sammanhang utan annan inskränkning än som följer av 3 och 26 §§, får bevismaterial o. d. återges endast i samband med "redogörelse" för det ifrågasvarande målet eller ärendet och endast i den omfattning som betingas av ändamålet. Med hänsyn till teaterns alltmer markerade intresse för samhällsfrågor kan det vara anledning ställa frågan om en "redogörelse" i lagens mening överhuvudtaget anses kunna lämnas inom ramen för en teaterföreställning. Antag, att en författare eller teatergrupp vill kritiskt skildra en utrednings verksamhet, ett uppmärksammat ärende e. d. Frågan har inte berörts i förarbetena och torde knappast ha varit aktuell vid tidpunkten för lagstiftningen. Beaktar man den vikt som i andra sammanhang tillmätts intresset av information och debatt, synes det i varje fall icke uteslutet att en "redogörelse" kan lämnas också inom ramen för ett skådespel, även om en sådan tolkning otvivelaktigt uttänjer den vardagsspråkliga betydelsen av uttrycket "redogörelse". Att däremot — om det nu överhuvudtaget är tänkbart — utnyttja ett i offentligt ärende använt utlåtande e. d. ensamt, i parodiskt syfte eller eljest, som underlag för en föreställning torde ej stå i förenlighet med lagbestämmelsen.

Av lånereglerna har ett par intresse också för *utövande konstnärs rätt* (45 § tredje st. URL). Det gäller 11 § första st. (enskilt bruk) och 14 § första st. (citat). Beträffande vissa detaljfrågor sammanhängande med dessa regler kan hänvisas till vad härnedan anføres om dessa båda lagrum.

Även FotoL har undantag från fotografens ensamrätt för enskilt bruk (5 §), och citat (7 §) jämte vissa andra som här saknar intresse. Det bör framhållas, att något undantag för offentliga handlingar här icke förekommer.

³ SOU 1956: 25, s. 259.

Närmare om mångfaldiganderätten. Likhetsjämförelsen vid eftertryck.
3.2.1. Vad i det föregående sagt om *mångfaldiganderätten* kräver ett par tillägg. Principiellt erfordras upphovsmannens (eller hans företrädares eller rättsägares; se 3.1.7. och 3.1.9.) tillstånd för varje mångfaldigande, d. v. s. framställning av kopior, upptagningar eller avbildningar av verket, och det bör därvid märkas *dels* att varken smärre ändringar eller så betydande ändringar att det nya exemplaret framstår som en "bearbetning" av originalet (se dock 3.1.2.4.) är tillräckliga för att fritaga från detta krav, *dels* att en kränkning av mångfaldiganderätten föreligger redan om en tämligen obetydlig del av ett större verk återges, försåvitt icke förutsättningarna för tillämpning av citaträtten (se 3.2.3.) föreligger eller någon annan undantagsregel (3.1.12.) är tillämplig.⁴

Den för upphovsrättens praktiska tillämpning oftast väsentliga frågan huruvida ett visst arbete utgör otillåten efterbildning av ett tidigare skapat skyddat verk kan här icke upptagas till närmare behandling; en sådan skulle kräva omfattande utläggningar. Det är emellertid väsentligt att understryka, att detaljlikhet icke är en nödvändig förutsättning för kränkning. Vad skyddet omfattar brukar ibland betecknas som verkets "inre form". Ett citat från auktorrättskommittén till bestämningen av detta begrepp må här vara tillfyllest. "Å ena sidan", säger kommittén, "torde råda enighet om att upphovsmannens rätt icke inskränker sig till verket i den form vari det utgått från hans hand. En författare till ett litterärt verk bör ha rätt till detta även översatt till annat språk — låt vara att jämväl översättaren kan få en rätt vid sidan av hans egen — men därjämte är det viktigt att hålla fast vid, att beträffande alla verk upphovsmannarätten principiellt omfattar även verkets överföring till andra former. Sålunda kan en roman eller en novell göras om till skådespel eller film, ett musikstycke för piano sättas för orkester, en oljemålning få en replik i grafisk teknik o. s. v. Å andra sidan är det klart att upphovsmannarätten icke omfattar vad som skulle kunna kallas verkets innersta kärna, dess ämne, motiv eller idé, och icke heller de tankar, erfarenhetsrön eller uppgifter om fakta, som där framläggas; vad verket i dessa hänseenden innehåller blir allmän egendom. Mellan de nu nämnda båda polerna är svaret att söka".⁵

⁴ A. a., s. 94.

⁵ A. a., s. 68 f.

Mångfaldigande för enskilt bruk.

3.2.2. I det föregående har tämligen ingående berörts de problem som kan uppstå vid hanteringen inom en teater av tidigare ej offentliggjorda verk, som ingivits för antagande till spelning eller eljest (3.1.8.). Det gäller nu att bestämma inom vilka gränser exemplarframställning och spridning inom teatern kan äga rum i fråga om offentliggjorda verk. Härvid är att beakta reglerna i 11 § första st. URL om mångfaldigande för enskilt bruk och om nyttjande av exemplar som framställts för sådant bruk. Några andra undantagsregler som skulle medge eget mångfaldigande utan upphovsmannens tillstånd kan icke åberopas inom teaterverksamheten.

Undantagsregeln i 11 § URL har tre begränsningar; det skall vara fråga om framställning för enskilt bruk, det skall röra enstaka exemplar, och det sålunda framställda får ej användas för annat ändamål. Några inskränkningar i fråga om förfaringssättet är däremot ej stipulerade. Inspelning och fotokopiering är sålunda principiellt tillåtna, liksom man kan anlita annan (anställd, skrivbyrå e. d.) för mångfaldigandet. De särskilda inskränkningar som gäller om konstnärliga verk har redan berörts (3.1.12.).

Med enskilt bruk avses enligt auktorrättskommittén rent privat, personligt nyttjande samt användning inom familje- och umgängeskretsen och inom smärre, slutna föreningar, sällskap o. d. Däremot täcker bestämmelsen ej ett mångfaldigande för spridning eller tillgängliggörande. Sålunda ansåg kommittén, att en yrkesmusiker icke kan skriva av ett nothäfte för att använda det vid offentligt framträdande; icke heller skulle en sångkör eller ett teatersällskap kunna mångfaldiga det not- eller textmaterial som erfordras för ett offentligt framträdande. Att användningen sker i yrkesutövning skulle emellertid enligt kommittén ej obetingat utesluta enskilt bruk. Som exempel nämnes att en musiker skriver av ett partitur för att använda det vid övning eller att en chef för ett företags laboratorium gör excerpter ur facklitteraturen, så länge dessa ej distribueras till anställda eller hålles tillgängliga i bibliotek e. d.⁶ Departementschefen anslöt sig till kommitténs bedömningar och framhöll bl. a., att arrangörer av offentliga framföranden i allmänhet ej kan anses berättigade att framställa de avskrifter som erfordras för framförandet; ibland kan dock tillståndet

⁶ A.a., s. 181 f.

till framförandet anses innefatta medgivande även i detta hänseende.⁷ Första lagutskottet däremot vände sig mot kommitténs och departementschefens restriktiva tolkning i fråga om nyttjandet av fotokopior inom forskningsinstitutioner och företag; utskottet ansåg en distribution till berörda anställda eller medlemmar i ett forskarlag vara tillåten.⁸ I övrigt yttrade sig utskottet icke till tolkningen av 11 § URL.

Läget för teaterns del torde efter det sagda kunna konkretiseras på följande sätt. Det är till att börja med klart att internt mångfaldigande genom teaterns försorg av rollhäften e. d. för planerade föreställningar icke är tillåtet utan upphovsmannens tillstånd. Lika klart torde vara att en skådespelare som av bekvämlighetsskäl vill ha en egen utskrift av en roll som han studerar in utan direkt sikte på en kommande föreställning kan göra eller låta göra en kopia. Att han därvid kan ordagrant upptaga endast en viss roll och utelämna annan text eller ersätta den med sammandrag utan att komma i konflikt med reglerna om ändringsförbud torde också vara säkert.⁹ En intern fotokopiering av t. ex. ett redan tryckt stycke, som sedan utlämnas till ett antal befattningshavare för studium i syfte att få deras omdöme om pjäsens lämplighet för den egna repertoaren framstår som ett svårbedömt mellanfall. Det ligger emellertid så nära de av första lagutskottet upptagna exemplen från forskning och företagsamhet, att man torde kunna anse förfarandet lovligt. Därvid är emellertid att beakta, att de framställda exemplaren om pjäsen antages till spelning icke får nyttjas som rollhäften. Ett annat exempel är att viss elevutbildning pågår inom en teater och att en lärare låter mångfaldiga några roller för bruk vid hans egen personliga undervisning; i anslutning till ett av departementschefen i URL-propositionen nämnt fall¹ torde sådant mångfaldigande vara tillåtet, om rollhäftena icke avses komma till användning vid offentlig föreställning. Att läraren tillverkar ett lager av häften för framtida användning torde däremot ej vara lagligt.

Departementschefen antydde, att rätt till visst mångfaldigande ibland kan anses inbegripen i upphovsmannens tillstånd till ett offentligt framförande. Det blir här fråga om en tolkning av allt som förekommit vid slutande av avtal om framförandet. Säkerhetsskäl talar

⁷ K.prop. 17, 1960, s. 109.

⁸ Första lagutskottets utlåtande nr 41', 1960, s. 52.

⁹ Jfr SOU 1956: 25, s. 182.

¹ K.prop. 17, 1960, s. 109.

för att teatern genom uttryckligt avtalsstadgande tillförsäkrar sig rätt till erforderlig exemplarframställning. Därvid bör — särskilt i fråga om redan tryckta arbeten — observeras, att författaren kan ha avhänt sig mångfaldiganderätten t. ex. genom ett tidigare slutet förlagsavtal. I sådant fall måste också förläggarens medgivande inhämtas.

Den andra inskränkningen ligger i uttrycket "enstaka exemplar". Den torde bli aktuell endast i de situationer där en vän- eller sällskapskrets av någon omfattning skall använda exemplaren. Som riktmärke för sådana fall anger auktorrättskommittén ett maximum — närmast för verk som redan föreligger i tusentals exemplar — av ett eller annat tiotal.² Det bör i sammanhanget påpekas, att det för att enskilt bruk skall föreligga måste vara fråga om vänner eller närstående till den som framställer eller låter framställa exemplaren. Ger en teatergrupp en föreställning för en i och för sig inbördes slutna krets, som emellertid icke har anknytning till teatern, är detta villkor icke uppfyllt. Tillverkning av texter till publiken är då icke framställning för enskilt bruk.

Slutligen får vad som framställts för enskilt bruk — bestämt enligt ovanstående — ej sedermera nyttjas för annat ändamål. Principen har redan exemplifierats härövan i fråga om exemplar som tillverkas för bedömning eller för studier.

Citaträtten.

3.2.3. Citaträtten (se ovan 3.1.12.) skulle väl kunna förbigås utan vidlyftigare kommentarer om det var fråga endast om den traditionella teatern. Frågan är nu emellertid om citeringsfriheten kan utnyttjas för att rättfärdiga lån ur annans verk i litterära eller konstnärliga "collage" o. d., vilka torde kunna förekomma även i sceniska sammanhang.

Generellt kan det med ledning av URL:s förarbeten sägas, att begreppet "citat" i lagens mening förutsätter att det lånade verket eller — vanligare — verksavsnittet fyller en funktion i den citerades *egen* framställning, att det finns en relation, som visserligen kan variera åtskilligt till sitt innehåll, mellan det citerade och en egen beskrivning, analys eller annan framställning. I vissa fall har man väl uttänjt begreppen något. Att ett stycke ur ett skyddat verk användes som motto

² SOU 1956: 25, s. 182.

för ett annat har ansetts som lovligt citat, liksom användning av uttalanden av recensenter i bok- och nöjesannonser.³ Däremot har en ren "citatsamling" utan någon sammanbindande text som kommenterar eller på annat sätt utnyttjar de citerade partierna ansetts otillåten⁴ — och detta, vågar man nog med säkerhet tillägga, även om urvalet gjorts med stor omsorg för att t. ex. skildra en författares eller en politisk rörelses ställningstaganden genom särskilt belysande utdrag ur de citerades skrifter och även om den som samlat utdragen sökt nå en konstnärlig verkan genom att sammanställa motstående yttranden (t. ex. låta ett högtidstal om goda förhållanden i skolorna ställas emot en lärares eller elevs negativa berättelse e. d.). En helt annan sak är att den som gjort en sådan sammanställning i och för sig kan förvärva upphovsrättsligt skydd för sin prestation enligt 5 § URL (3.1.2.6. ovan). Liksom otillåten efterhärming av andras verk icke kan döljas genom obetydliga ändringar, torde det likaså icke vara möjligt att undgå ansvar om en samling utdrag ur andras verk förses med en sammanbindande text som reellt icke innebär någon egen framställning för vars syften citaten är nödvändiga. Svensk och nordisk rätt är tämligen fattig på konkreta exempel i form av rättsfall, men det kan nämnas att användning, i en tidskrift, av skyddad skämtteckning, som sammanställdes med ett antal andra sådana för att visa vilka likheter som ofta förekommer mellan olika skämttecknars verk, ansetts utgöra otillåtet eftertryck.⁵ Med hänsyn till den i huvudsak internationella karaktären hos de ifrågavarande rättsprinciperna synes det också tillåtet att hänvisa till ett nyligen avgjort franskt fall, där det uttalades att lovligt citat kan anses föreligga endast om det tjänar till stöd eller belysning av en diskussion eller argumentation; en citatsamling med sammanbindande text som endast tjänar såsom inledning till de valda texterna utgör otillåtet mångfaldigande.⁶

Citatreglerna torde sålunda icke kunna tagas till intäkt för "collageverk", och överhuvudtaget torde utrymmet för användning av utdrag ur skyddade verk inom ramen för dramatiska arbeten vara mycket begränsat. Att t. ex. enstaka smärre partier ur ett politiskt tal

³ A.a., s. 199.

⁴ A.a., s. 198 f.

⁵ Svea hovrätt 29/6 1965, *NIR* 1966 s. 247.

⁶ Tribunal de grande instance de Paris 24 jan. 1969, tidskr. *Juris-Classeur périodique* 1969. IV. 278.

e. d. kan utnyttjas som något slags motto, prolog eller bakgrundsackompanjemang till scener, som kan sägas innefatta en indirekt diskussion eller kritisk analys — i form av exempel, förlopp e. d. med anknytning till det citerade — förefaller dock möjligt.

Citaträtt föreligger beträffande alla slags verk; sålunda kan ett musikverk citeras, även genom framförande, men förutsättningarna för att sådan återgivning skall ha den ovan angivna funktionen torde oftast vara svåra att förverkliga. Även enstaka korta filmscener kan visas som citat om övriga villkor är uppfyllda.⁷ Om konstverk gäller särskilda regler (14 § andra st. URL); fri återgivning av sådana kan ske endast i kritiska eller vetenskapliga framställningar. Som sådana torde sceniska framställningar knappast någonsin kunna gälla, möjligen med undantag för dramatiseringar med rent undervisningssyfte. Det skall emellertid erinras om att 25 § första st. URL medger offentlig *visning* av konstverk som utgivits eller av vilket exemplar överlåtits till annan av upphovsmannen.

De begränsningar av all citaträtt som ligger däri att det citerade verket skall vara offentliggjort och att citatet får ha endast den omfattning som betingas av ändamålet torde ha tillräckligt belysts i det föregående. Det har likaså framhållits, att upphovsmannens intresse av att källan anges och av att verket (verksavsnittet) ej ändras skyddas av 26 § URL (3.1.6. ovan). Sistnämnda regel är ej helt lätt att tillämpa. Som generell princip torde kunna angivas, att endast de ändringar som är tekniskt och materiellt oundvikliga vid det använda citeringsförfarandet är tillåtna, däremot ej innehållsmässiga ändringar.⁸ Till de senare hör även utelämnanden eller meningsförryckande urval av sådant som kommer det citerade verket att framstå i en falsk dager. Gränsdragningen kan här vara svår, eftersom citaträttens utövning kräver ett urval av avsnitt ur det citerade verket. Det kan emellertid hänvisas till ett finskt avgörande från 1960, där en recensent använt citaträtten på sådant sätt att den recenserade pjäsen framstätt i felaktig belysning; förfarandet ansågs utgöra en kränkning av pjäsförfattarens ideella rätt.⁹

Från citat bör särskällas *referat*, som i princip är tillåtet försåvitt det ej ansluter sig så nära till det refererade att otillåten efterhär-

⁷ SOU 1956: 25, s. 198 f.

⁸ A.a., s. 270 f.

⁹ Helsingfors hovrätt 1/2 1960, *NIR* 1960 s. 110.

ning kan anses föreligga.¹ Ett inkorrekt referat torde vara *rättsligt* åtkomligt endast om det antingen innebär att den refererade tillskrives sådana yttranden att förfarandet vid en totalbedömning av omständigheterna framstår som ärekränkande eller innehåller insprängda missvisande eller stympade citat.

I detta sammanhang bör erinras om att uttalanden av offentliga eller eljest kända personer i intervjuer e. d. *kan* utgöra skyddade verk, ehuru detta torde vara mindre vanligt (jfr 3.1.12. ovan). Sådana uttalanden kan sålunda principiellt refereras; bandupptagning eller annan ordagrann återgivning (i radio eller press) får däremot nyttjas endast i den mån lånereglerna, t. ex. bestämmelsen om citaträtt, medger detta.

Från citat — och från bearbetning — bör likaså särhållas *parodi* och *travesti*, som ju ofta kan mycket nära ansluta sig till det parodierade eller travesterade arbetet. Sådana omarbetningar har städse ansetts kunna fritt företagas.² Man talar här i tysk rätt om en särskilt "Narrenfreiheit". Det torde emellertid som ett villkor för att parodi eller travesti skall anses föreligga få krävas, att det för läsare eller åhörare genom de vidtagna ändringarna åtminstone i någon form klargöras att det faktiskt är fråga om en dylik omarbetning. Att ur ett arbete sammanställa där faktiskt förekommande uttalanden som anses särskilt pekoralistiska eller eljest graverande till en sammanhängande text eller att presentera ett antal särskilt "parodiska" brottstycken kan ej anses falla under beteckningen "parodi" eller "travesti" och torde ofta vara att bedöma som missbruk av citaträtten.

Framföranderätten.

3.3. *Otillåtet framförande* har i det föregående, framför allt i samband med behandlingen av offentlighetsbegreppet (3.1.8.), berörts i tillräcklig omfattning för att ej kräva närmare kommentarer. Några "låneregler" vilkas tillämpning kan vålla praktiska gränsdragningsproblem inom teatern föreligger heller icke på detta område.

Närmare om upphovsmannens ideella rätt.

3.4.1. Däremot synes det nödvändigt att återvända något till de problem som vållas av tillämpningen av URL:s regler om ideell rätt.

¹ SOU 1965: 25, s. 108.

² A.a., s. 136 f.

Det är därvid lämpligt att i ett sammanhang ytterligare beröra ändringsförbudet i 28 § URL, ehuru detta aktualiseras endast i avtalsförhållanden, som eljest diskuteras under 4. nedan. Här upptages nu några konkreta och praktiskt betydelsefulla frågor beträffande upphovsmannens rätt att anges (*droit à la paternité*), beträffande kränkande ändringar (*droit au respect*), ändringar av verk i allmänhet (26 och 28 §§ URL) samt frågan vad som kan anses utgöra kränkningar av de intressen 51 § URL avses skydda. Specialproblem i avtalsförhållanden och särskilt anställningsförhållanden lämnas t. v. därhän.

Rätten att anges som upphovsman.

3.4.2.1. Bestämmelsen i 3 § första st. URL, enligt vilken upphovsmannen skall angivas i den omfattning och på det sätt god sed kräver då exemplar av ett verk framställes eller verket göres tillgängligt för allmänheten, hänvisar direkt till de olika traditioner som utbildats på olika områden. Någon rättstillämpning som kan belysa hur stadgan- det är att tillämpa i enskilda fall föreligger icke, och sådana branschsedvänjor som får anses någorlunda allmänt godtagna av berörda parter och som icke innebär åsidosättande av berättigade intressen måste därför i första hand beaktas. Vissa exempel ur förarbetsmate- rialet skall dock beröras här.

Först skall emellertid påpekas, att det i sista hand är upphovsman- nen själv som bestämmer om han skall nämnas och i vilken form. Har ett stycke utgivits i bokform under pseudonym och förvärvar sedan en teater framföranderätt, är det om annat ej avtalats pseudo- nymen och icke författarens borgerliga namn som skall angivas. Upp- träder författaren anonymt, är teatern skyldig att respektera hans ano- nymitet; att undanröja den är i avtalsförhållanden i regel ett kon- traktsbrott.

Respekten för författarens faderskap torde få anses innebära, att hans namn eller pseudonym skall angivas i den form (stavning m. m.) han själv använder.³

Det bör vidare påpekas, att ehuru 7 § URL som redan omtalats (under 3.1.7. ovan) stadgar att som upphovsman skall anses den som på sedvanligt sätt angives i samband med återgivande av ett verk,

³ A.a., s. 117 f.

denna presumtion för upphovsmannaskap kan motbevisas. Det kan i vissa branscher (film, TV) förekomma, att personer vilkas medverkan till ett alster icke skulle medföra upphovsmannaskap vid tillämpning av URL:s regler likväl i kraft av avtal eller eljest får "credit" för sin medverkan genom att särskilt nämnas. Någon skyldighet att vid senare användning av alstret ange sådana personer som upphovsmän föreligger ej i brist på uttryckligt åtagande, men då det uppenbarligen är svårt för utomstående att avgöra vilka insatser olika medverkande presterat och att således motbevisa upphovsmannapresumtionen, bjuder försiktigheten att som upphovsmän betecknas alla de som figurerar i denna egenskap i samband med den första återgivningen av ett verk.

Bestämmelsen i 3 § första st. URL får anses innebära även ett förbud mot att avlägsna upphovsmannabeteckningar från exemplar.⁴ De speciella regler om avlägsnande eller utsättande av signaturer o. d. på konstverk som återfinnes i BrB torde icke ha tillräckligt praktiskt intresse i teatersammanhang för att här behöva närmare beröras.

Även bearbetningar utgör "exemplar av verket", och vid publicering av sådana liksom vid framförande av verket i bearbetat skick föreligger skyldighet att ange icke blott bearbetaren utan även originalverkets upphovsman.⁵

En fråga som ej berörts i lagförarbetena och som torde sakna större praktisk betydelse är hur *droit à la paternité* skall behandlas i fråga om exemplar tillverkade för enskilt bruk. I vissa fall är lösningen självklar; att den som i eget studiesyfte kopierat ett konstverk icke skall eller får förse detta med originalkonstnärens signatur säger sig självt (egen signatur åtföljd av angivelsen "efter N.N." e. d. kan väl däremot vara en lämplig säkerhetsåtgärd om exemplaret skulle riskera att komma ut i marknaden). I andra fall, t. ex. om ett manuskript mångfaldigas i ett par exemplar för att cirkulera i en sluten krets, kan frågan vara mer tveksam. Vissa uttalanden av auktorrättskommittén⁶ beträffande bearbetningar (som ju i likhet med originaltrogna exemplar för enskilt bruk blir otillåtna först när de lämnar den privata sfären) kan kanske tolkas så att det endast är i samband med offentliggörande som upphovsmannaskapet måste angivas. Häremot talar

⁴ A.a., s. 118.

⁵ A. st.

⁶ A. st

den kategoriska formuleringen av lagtexten i 3 §: upphovsmannabeteckning skall utsättas så snart ”exemplar av ett verk framställles”. Undantagen i 11 § URL (enskilt bruk) liksom i 2 kap. i övrigt framstår — jfr hänvisningen i 2 § första st. och bristen på motsvarande hänvisning i 3 § första st. samt texten i 26 § första st. — som ett undantag från förfoganderätten, ej från den ideella rätten. Å andra sidan tycks auktorrättskommittén för ett likartat fall som kommer att beröras närmare strax härnedan ha ansett att *droit au respect*, som ju objektivt kan kränkas genom en olycklig bearbetning, icke träder i funktion förrän bearbetningen blir föremål för ett ”förfogande” (dess förrinnan kan den anses som ett exemplar ”för enskilt bruk”).⁷ Ehuru kanske föga praktisk i vad avser *droit à la paternité* har frågan om den ideella rätten även i interna, icke-offentliga förhållanden en principiell betydelse som skall visa sig när vi diskuterar frågan om kränkande ändringar i verket. Som slutsats av diskussionen bör uttalas, att försiktigheten bjuder att även för enskilt bruk mångfaldigade exemplar på lämpligt sätt förses med upphovsmannabeteckning, om ej motsatt överenskommelse träffats. Saken kan få praktisk betydelse i sådana undantagsfall som då ett dylikt exemplar kommit på avvägar och obehörigt nyttjas av annan. Det blir tillfälle att något ytterligare återkomma till frågan om angivande av ”källan” vid mångfaldigande för enskilt bruk (under 3.4.2.3.) nedan.

3.4.2.2. Vad ”god sed” på teaterområdet bjuder i fråga om upphovsmannaangivelser torde för det mesta vara klart. Det vanliga är väl att upphovsmannen eller upphovsmännen till samtliga de skyddade insatser som förekommer under en föreställning anges namnligen på program, affischer o. d.⁸ Regelmässigt torde väl den fullständigaste redovisningen — som ofta ger ”credit” även åt medverkande som icke presterat upphovsrättsligt (eller såsom *droits voisins*, jfr 45 § tredje st. URL, eller fotografier, jfr 2 § första st. FotoL) skyddade insatser — finnas i programmet, medan affischer och liknande reklamtryck ofta ej upptar några namn. Såvitt jag kunnat iakttaga, varierar förfarandet mycket när det gäller t. ex. visning av rollfoto eller dekorbilder i foajéer o. d. Någon ”god sed” finns kanske inte på detta område. Generellt torde det nog kunna sägas, att teatern — om annat ej uttryckligen medgivits av de berättigade för en viss enskild

⁷ A.a., s. 135.

⁸ A.a., s. 117.

föreställning, uppsättning eller på sin höjd spelsång (mer vittgående medgivanden torde knappast vara bindande; jfr 3 § tredje st. URL) — är skyldig att åtminstone i någon form bekantgöra upphovsmäns och utövande konstnärers namn vid offentliga framföranden. Går ett sådant undantagsvis av stapeln under så enkla eller improviserade former att inte ens ett stencilerat program eller en handskriven affisch lämnar upplysning härom, torde åtminstone muntligt tillkännagivande erfordras.

Medan det som ovan (3.4.2.1.) framhållits torde vara åtminstone tillrådligt att anbringa upphovsmannabeteckning även på exemplar framställda för enskilt bruk, gäller förpliktelsen att ange upphovsmän och utövande konstnärer vid *framföranden* endast när dessa innebär ett tillgängliggörande av verket för allmänheten (se ovan 3.1.8.). "God sed" — som sålunda här icke är rättsligt sanktionerad — torde väl även i sådana fall kräva att upphovsman och utövande konstnärer anges.

3.4.2.3. Jämlikt 26 § andra st. URL skall vid tillämpning av låne-reglerna i 2 kap. URL "källan" nämnas i den omfattning och på det sätt god sed kräver. Bestämmelsen gäller emellertid enligt sin ordalydelse endast då ett verk med stöd av 2 kap. "återgives offentligt" och avser sålunda icke mångfaldigande och nyttjande av *exemplar för enskilt bruk*, som ju definitionsmässigt står i motsättning till "offentligt" nyttjande. Inte heller beröres sådana *icke-offentliga framföranden* som överhuvudtaget ej omfattas av upphovsmannens ensamrätt. För dessa situationer gäller vad härovan sagts. Det är sålunda vid tillämpningen av övriga låneregler som 26 § andra st. har sin betydelse. Det kan nu ifrågasättas vilken praktisk funktion bestämmelsen egentligen har. I 26 § första st. stadgas ju nämligen att reglerna i 2 kap. icke innefattar någon inskränkning i *droit à la paternité* enligt 3 §. Skillnaden ligger i att 26 § andra st. hänvisar icke blott till upphovsmannen utan även till "källan", d. v. s. till den bok, tidskrift e. d. från vilken lånet gjorts. Uppfyllandet av denna skyldighet kan vålla problem på teatern i de — rimligtvis icke särskilt talrika — fall då låneregler tas i anspråk. Auktorrättskommittén framhåller i förarbetena exempel som utvisar, att det ej sällan kan vara praktiskt svårt att ange källan i samband med offentliga framföranden.⁹ Det förefaller naturligt att man

⁹ A.a., s. 268 f.

inom teatern i möjligaste mån använder det tryckta eller på annat sätt mångfaldigade programmet för dylika tillkännagivanden. Om utdrag ur tal, politiska skrifter e. d. utnyttjas i en pjäs med samhällskritisk syftning och därvid blir föremål för indirekt kritik (jfr 3.2.3. ovan), synes det vara särskilt väsentligt att sålunda använda utdrag verkligen anges. Om däremot ett par rader ur en allmänt känd dikt eller ett klassiskt skådespel återkommer i en pjäs, förefaller det knappast rimligt att kräva särskilt nämnande. Det bör tilläggas att därest lånereglerna tas i anspråk för texten i ett tryckt program — t. ex. inom ramen för en studie över den spelade författaren, en historik över tidigare uppsättningar av ett berömt verk — några skäl för att underlåta källangivelse knappast någonsin kan anses vara för handen.

Droit au respect.

3.4.3.1. Tillämpningen av regeln i 3 § andra st. om *droit au respect* ställer problem i ett par hänseenden som har betydelse för teatern. För det första måste upptagas frågan vilka ändringar som kan anses kränkande i lagrummets mening. För det andra gäller det i vilka situationer dylika ändringar är förbjudna.

3.4.3.2. Någon publicerad svensk överrättspraxis som kan belysa tillämpningen av 3 § andra st. URL existerar ännu icke (mars 1971), och även underrättsavgöranden torde förekomma endast i ytterst begränsad omfattning. Ett par nyligen avgjorda otryckta mål skall kommenteras något i detta avsnitt, under 3.4.3.3. nedan samt på tal om anställda konstnärers *droit moral* (under 4.3.2. i det följande). De få fall som existerar är ett bräckligt underlag för slutsatser. Vissa avgöranden från de nordiska länderna har tillkommit på grundval av regler som är likalydande med den svenska bestämmelsen, och i de stora kontinentala länderna är praxis mycket rikhaltig (dock företrädesvis på filmens och endast i ringa utsträckning på teaterns område), men då de frågor som här förekommer till bedömning står i nära samband med värderingar som skiftar åtskilligt från ett land till ett annat och som också förändras tämligen snabbt, är det vanskligt att söka ledning i detta material. Det blir i första hand de svenska lagförarbetena som får tjäna såsom underlag för det följande.

För att en ändring i ett verk — det må röra sig om en ändring som förekommer i en hel upplaga eller i ett enstaka exemplar (dock ej byggnad eller bruksföremål, 13 § URL; om exemplar för enskilt

bruk, se närmare under 3.4.3.4. nedan) eller som vidtages vid framförande av ett verk, vare sig det ändrade framställs som original, är ett maskerat plagiat eller öppet anges vara en bearbetning¹ — skall anses rättsstridig, skall den kränka ”upphovsmannens litterära eller konstnärliga egenart”. Detsamma gäller om ett verk göres tillgängligt för allmänheten i sådan form eller i sådant sammanhang att upphovsmannen äger reagera i kraft av 3 § andra st. URL.

Genom den valda formuleringen — som diskuterades kritiskt även under lagstiftningsärendets riksdagsbehandling² — har lagstiftaren markerat åtminstone en punkt. Det erfordras ej för paragrafens tillämpning att en ändring skall vara i straffrättslig mening nedsättande eller ärekränkande för upphovsmannen.³ Sådana ändringar drabbas av BrB:s regler. Skyddsföremålet är emellertid icke heller upphovsmannens yrkesära utan också — och det är det mest svårbestämda — hans egenart. En kränkning av *droit au respect* kan rentav bestå i ändringar som enligt flertalet bedömare höjer verkets litterära eller konstnärliga kvalitet, om därigenom upphovsmannens intentioner eller autentiska upplevelser förfuskas.⁴ Ett speciellt undantag innebär i detta hänseende den redan berörda traditionella friheten att travestera och parodiera ett verk.

Ett par objektiva omständigheter har av auktorrättskommittén framhållits såsom vägledande vid bedömningen av påstådda kränkningar. Även om, som redan påpekats, också öppet angivna bearbetningar kan vara kränkande, är det anledning att anlägga en strängare måttstock i fråga om återgivningar som *framträder med anspråk på att återge originalverket*. En bearbetning — och i synnerhet ett överförande till annan konstart — innefattar ju alltid *vissa ändringar*, det ligger i sakens natur. Till en del är dessa betingade av rent tekniska förhållanden eller den nya konstartens lagar och konventioner. I fråga om bearbetningar kan bedömningen — alltefter den medgivna användningens syfte och ”avstånd” från originalprodukten i fråga om teknik och uttrycksmedel — ofta komma att kretsa kring sådana frågor som troheten mot originalets stil, konstnärliga nivå, bärande innehåll och tendens. Gäller det t. ex. en översättning, kan även rent tekniska ofull-

¹ A.a., s. 121 f.

² Första lagutskottets utlåtande nr 41, 1960, s. 39 f.

³ SOU 1956: 25, s. 122.

⁴ A. st.

komligheter vara neddragande.⁵ Framstår verket som original eller som nära originalet (t. ex. som en något förkortad upplaga e. d.), måste kraven ställas strängare.

En annan omständighet som auktorrättskommittén vill tillerkänna betydelse är *verkets värde ur konstnärlig synpunkt*.⁶ Med hänsyn till svårigheten att objektivt bestämma detta vill jag ifrågasätta om man icke snarare har anledning att se till genren och det tilltänkta användningsområdet. En lyrisk dikt eller en konstnärlig essä torde genomsnittligt få anses "ömtåligare" än en i hast hopkommen tidningsartikel eller en reklambroschyr. Även det av upphovsmannen medgivna nyttjandet torde icke kunna lämnas helt obeaktat. Har upphovsmannen accepterat att tjäna ett praktiskt syfte, torde det vara svårare för honom att påtala sådana ändringar som betingas av detta (strykningar eller tillägg i en artikel som bör hålla visst omfång eller innehålla viss information). Som exempel från teatern kan möjligen nämnas att det sannolikt vore en otillåten ändring om en stor teater stryker vissa biroller eller något förenklar ett händelseförlopp, medan upphovsmannen knappast kan klaga om smärre, klart praktiskt betingade ändringar av denna typ utföres av en liten ensemble som han tillåtit spela stycket och vars lokala och personella resurser är honom bekanta. I samtliga nu nämnda fall måste emellertid sådant som idéinnehåll, tendens eller bärande stilistiska drag respekteras.⁷

Slutligen pekar auktorrättskommittén⁸ på *syftet* med ändringarna och nämner som exempel att en *restauration*, även om den blir föga lyckad, aldrig kan anses otillåten. Det bör nog tilläggas, att med *restauration* här måste avses åtgärder i syfte att *återställa*, inte förändra.

Vad nu anförts är i huvudsak synpunkter som stått sig under lagförslagets behandling i de lagstiftande instanserna och som torde beaktas av en domstol. En annan någorlunda säker princip är att total *förstöring* av ett verk icke anses som en kränkande ändring.⁹ Däremot är det säkert ofta kränkande om t. ex. ett konstverk företes i svårt förfallet skick.

Kvar står emellertid huvudfrågan: vilken måttstock skall användas för att bestämma om en ändring faktiskt är kränkande för upphovs-

⁵ A.a., s. 123 f.

⁶ A. st.

⁷ Jfr departementschefen i K.prop. 17, 1960, s. 71 f.

⁸ SOU 1956: 25, s. 125.

⁹ K.prop. 17, 1960, s. 72.

mannens anseende och egenart? Bedömningen kan tydligen lätt utfalla olika om man konsulterar upphovsmannen, experter, en mer intresserad allmänhet eller en mycket bred publik. Förarbetena lämnar icke något helt klart besked på denna punkt — och det vore nog också för mycket begärt att man i en sådan fråga skulle våga sig på att fixera en "rikslikare". Många omständigheter — verkets normala publik, upphovsmannens intentioner och attityd till egna verk — kan influera den slutliga "finjusteringen" av en så svår bedömning. Emellertid kan man möjligen iakttaga en viss förskjutning under lagförarbetenas gång. Auktorrättskommittén framhöll i sitt betänkande inledningsvis att de upphovsmannens intressen man ville söka tillgodose var dels hans anseende i andras ögon dels "verkets integritet och den känsla han som konstnär hyser för det verk han skapat".¹ Det senare torde här² — i enlighet med kontinental tradition på området — uppfattas som en förlängning av upphovsmannens personlighet, hans "andes barn", som han har anspråk på att få försvara alldeles oavsett hur angreppet påverkar andras uppfattning om honom och om verket.

Att någorlunda objektivt bestämma vad som skadar upphovsmannens anseende torde icke vara en helt omöjlig uppgift. Även om man i dagens svenska samhälle inte kan utpeka någon större avgränsad grupp (jfr dock "den bildade allmänheten i stort", SOU 1956: 25, s. 409) såsom så klart tongivande att dess åsikter vinner allmän anslutning, vore det dock orealistiskt att förneka att det i samhället förekommer en viss värderingshierarki, som tyst är ganska accepterad — den enskilde bedömaren må sedan gilla eller ogilla både den och det förhållandet att den finns och accepteras — och att vissa personers, exempelvis inflytelserika kritikers och etablerade upphovsmäns, bedömningar tillmätas särskild betydelse. Man skiljer mellan "buskkomik" och seriös dramatik, mellan god lyrik och pekoral, mellan en väl genomarbetad och en hafsigt eller osammanhängande personschildring, och det är möjligt att peka på konkret underlag för dessa bedömningar. Med anlitande av expertis och i klarare fall med eget omdöme kan en domstol hjälpligt placera in ett original och en ändring på en sådan skala. Har en roman förvandlats till ett fäsörstycke eller en film med facila och ytliga effekter är detta något som — inom ramen för den ovisshet som är oundviklig vid subtila bedömningar även på andra

¹ SOU 1956: 25, s. 122.

² Jfr även a.a., s. 121.

områden — låter sig konstateras med rimlig objektivitet. Säkert finns det verkligt besvärliga gränsfall — en utdragen tvist vid de franska domstolarna om en ytterst ambitiös filmatisering av ett verk av Georges Bernanos skulle kunna tillhandahålla många exempel — men uppgiften torde som sagt inte vara helt omöjlig.

Att konstatera om en ändring kränker upphovsmannens ”egenart”, sårar hans personlighet sådan den kommit till uttryck, är uppenbarligen svårare. Det är svårt framför allt därför att den enda upplysningskälla som finns att tillgå är upphovsmannen själv, som är part i målet. Även om kritiker och kanske konst- och litteraturhistoriska forskare är eniga om att de ena eller de andra dragen utgör en viss upphovsmans egenart, kan den berörde själv se sina intentioner och konstnärliga strävanden i ett helt annat ljus och — det torde inte vara ovanligt — sätta särskilt värde på element i sin alstring eller i ett visst verk som av bedömarna anses perifera eller rentav negativa. Litteraturhistorien överflödar av exempel på upphovsmän som ”misskänt sin kallelse” eller haft en för andra svårbegriplig bild av sin alstring. Balzac, som knappast var särskilt framstående i analytiskt och teoretiskt hänseende, uppfattade sig själv gärna framför allt som samhällstänkare, och hans verk innehåller ordrika och ofta dunkla filosoferande partier, som vid förberedandet av en förkortad upplaga nog skulle anses höra till det lättast umbärliga. Auktoritetskommittén uttalar för sin del: ”Vid bedömande huruvida företagna ändringar kunna anses kränkande för upphovsmannen skall saken ses från den synpunkt, men i övrigt skall anläggas en *objektiv måttstock*. Obedydliga tryckfel och översättningsfel kunna alltså icke hänföras hit”.³ Skall man försöka precisera denna ståndpunkt, skulle den innebära att en domstol skulle godtaga upphovsmannens beskrivning av sin egen reaktion, upphovsmannens bedömning av frågan om han blivit kränkt, men därefter söka objektivt bestämma om kränkningen varit intensiv nog, om den inte måste avfärdas som bagatellartad. Ett par remissinstanser, företrädande radio- och filmbranscherna, oroades emellertid av den risk för subjektivitet som stadgandet kunde medföra,⁴ och departementschefen såg sig föranlåten att understryka, att bedömningen av frågan om viss ändring kränker ”upphovsmännens personlighet, sådan den kommit till uttryck i verket” borde ske efter

³ A.a., s. 123.

⁴ K.prop. 17, 1960, s. 68.

en "såvitt möjligt objektiv måttstock".⁵ I förhållande till kommitténs uttalande ovan förefaller detta att innebära åtminstone en viss förändring, en tendens att närma sig den bedömning av en upphovsmans "egenart" som skulle kunna göras av experter. I riksdagen föreslogs i en motion, att uttrycket "anseende eller egenart" såsom alltför vittgående skulle strykas och ersättas av den lokution som användes i Bernkonventionens svenska text, "ära eller anseende". Första lagutskottet avvisade emellertid detta förslag och anförde: "Enligt utskottets mening är emellertid de båda uttrycken, åtminstone ur praktisk synpunkt, i det närmaste likvärdiga. Sådana långtgående angrepp mot upphovsmannens egenart som här avses — stadgandet är endast tillämpligt om de i objektiv mening är kränkande för honom — lär i allmänhet även vara skadliga för hans litterära eller konstnärliga anseende".⁶ I förhållande till auktoritetskommitténs och väl också departementschefens ståndpunkt innebär utskottets ställningstagande — som är sista ordet i debatten och såsom uttryck för riksdagens inställning kan antagas ha särskild auktoritet i rättstillämpningen (jfr Högsta domstolen i det upphovsrättsliga målet *NJA 1967 s. 150*) — en väsentligt snävare attityd till skyddet av de personliga intressena. Man synes på en gång ha kraftigt höjt den "bagatelltröskel" som redan auktoritetskommittén laborerade med och helt anammat kravet på att det skall vara fråga om en "objektiv kränkning". Skillnaden mellan de båda skyddsobjekten, anseendet och den subjektiva känslan för det egna verket, är så gott som helt utplånad.

I Stockholms rådhusrätts dom den 31 okt. 1969 (avd. 17, DB 3) fälldes chefen för Sveriges Radio till ansvar för kränkning av 3 § URL genom bortklippning av några avsnitt i en TV-film. Domstolen nöjde sig med att konstatera, att bortklippningen av de avsedda partierna "ändrat verkets konstnärliga innehåll" och att ingreppen varit "så väsentliga att genom offentliggörandet av verket . . . (kärandens, en TV-producents) konstnärliga anseende och egenart kränkts". Svea hovrätt (avd. 4, dom DB 136 den 21 okt. 1970) ändrade emellertid domen och fritog radiochefen från ansvar. Hovrätten framhåller, att "sambandet mellan de klippta sekvenserna och programmet i övrigt framstår . . . såsom påfallande lösligt". Hovrätten konstaterar vidare, att de ifrågavarande sekvenserna ej heller kunde anses belysa det

⁵ A.a., s. 70.

⁶ Första lagutskottets utlåtande 41, 1960, s. 46.

tema som angavs i programbeskrivningen. Visserligen uppnåddes genom dessa avsnitt en viss kontrastverkan i förhållande till andra scener i TV-filmen. ”Denna verkan framstår dock med hänsyn till filmens uppbyggnad i övrigt som icke väsentlig. Bortfallet av sekvenserna har icke minskat filmens samhällskritiska eller konstnärliga värde”. På dessa skäl ansågs kränkning av upphovsmannens *droit au respect* icke föreligga.

Hovrättens resonemang synes snarast ge uttryck åt den gentemot upphovsmännen snävare uppfattning som kännetecknar framför allt lagutskottets uttalanden i förarbetena. En gentemot upphovsmannen väsentligt liberalare syn kommer till uttryck i Stockholms rådhusrätts dom den 16 nov. 1970 (avd. 7, DB 2) i mål mellan chefen för det filmbolag som producerat filmen ”Jag är nyfiken-gul” och författaren till en religiös sång (vilken på grund av filmproducentens avtal med STIM kunde i och för sig rättsenligt återges i filmen). Denna hade under sammanlagt 24 sekunder varit hörbar medan filmkameran ömsom avbildade en intim scen mellan två ungdomar i ett träd, ömsom svepte över deltagarna i ett bönemöte i närheten, vid vilket sången förekom. Rådhusrätten tog uttryckligen avstånd från idén, att sångförfattarens konstnärliga anseende skulle ha kränkts och framhöll, att fråga endast vore om hans konstnärliga egenart, ”d. v. s. hans skaplynne på den religiösa sångens område, blivit kränkt”. Filmproducentens hänvisning till filmens helhetsverkan lämnades utan avseende; liksom invändningen, att sången förekommit blott i ett kort avsnitt, förklarades denna synpunkt i det förevarande fallet kunna beaktas endast ”i fråga om den grad av kränkning, som kan ha förekommit.” Rådhusrätten fortsätter: ”Vad slutligen gäller frågan om en kränkning kommit till stånd i objektiv mening finner rådhusrätten, att det måste vara att räkna med att upphovsmannen till en andlig sång av det slag, varom nu är fråga, upplever sammanställningen av sången med den scen av samlagskaraktär, som filmen innehåller, såsom kränkande för hans konstnärliga egenart. Det saknas anledning att icke sätta tilltro till . . . (kompositörens) . . . egen utsago att han blivit djupt kränkt. — Rådhusrätten finner på grund av det anförda att kränkning av . . . (kompositörens) . . . konstnärliga egenart ägt rum på sätt åklagaren påstått samt att kränkningen icke kan anses ha varit så ringa, att den vid en objektiv bedömning kan lämnas helt obeaktad”.

Rådhusrättens dom, som vunnit laga kraft, följer som torde framgå av det citerade nära den tolkning av auktoritetskommitténs ståndpunkt som föreslagits härovan. Denna låter sig knappast förenas med hovrättens linje i det nyss refererade målet.

Ytterligare ett rättsfall (Stockholms rådhusrätt den 16 jan. 1968, *NIR 1970 s. 209*) förtjänar nämnas. Här hade en naken "stand-in" utan vederbörande skådespelerskas samtycke remplacerat denna i några scener. Rådhusrätten fann att de tillagda "scenbilderna med den andra kvinnan på grund av bildernas omfattning och innehåll väsentligt ändrar . . . (skådespelerskans) . . . framträdande i filmrollen" och att skådespelerskans konstnärliga egenart såsom filmskådespelerska härigenom måste anses kränkt.

De citerade fallen är ett alltför bräckligt underlag för några slutsatser om praxis. I radiomålet kan det kanske icke helt uteslutas, att hovrätten fäst avseende vid den reella intressekonflikt som förelåg i målet. I målen angående den andliga sången och filmskådespelerskan kan det pornografiska elementet i sammanställningen av filmscenerna heller icke helt fränkännas betydelse, framför allt i skådespelerskans fall är det ärekränkande momentet tämligen framträdande. Å andra sidan kan det inte uteslutas, att radiomålet bedömdes något annorlunda än de övriga fallen därför att det var fråga om *klippning* snarare än positiva ändringar, tillägg eller sammanställningar, och dessutom i ett rapsodiskt uppbyggt verk. I avvaktan på ytterligare praxis är det vanskligt att uttala sig om i vilken riktning domstolarna kommer att orientera sig.

Mer än som nu sagts kan f. n. icke sägas, och de tämligen ingående överväganden och exempel som här redovisats kan heller inte sammanfattas utan att väsentliga element går förlorade. Om domstolarna — som kanske är sannolikast — principiellt följer lagutskottets av hovrätten accepterade tolkningslinje, kan det förmodas att ändringar som inte klart påverkar upphovsmannens anseende genom att låta hans verk framstå som en enligt gängse skalor "sämre" produkt än det ursprungligen var och som inte går lös på så klara och väsentliga ting som idéinnehåll, tendens eller genomgående stilistiska drag, svårigen kan åtkommas i medgivna bearbetningar. Ser man problemen praktiskt är detta sannolikt kärnområdet för *droit au respect*. Vid tillämpningen av lånereglerna träder ju det principiella ändringsförbudet i 26 § in till upphovsmannens skydd (se 3.4.4.1. nedan) och

så snart fråga är om ett nyttjande på grund av avtal utan särskilt medgivande till bearbetning — det ojämförliga flertalet fall — står det likaså absoluta ändringsförbudet i 28 § (3.4.4.2. nedan) till reds i första linjen. Det är först när avtalet innefattar medgivande till ändringar (så långtgående att man kan tala om bearbetning eller av mindre portée), som 3 § kommer i skottlinjen.

3.4.3.3. Vid sidan av förbudet mot kränkande ändringar förbjuder 3 § andra st. URL också efter internationellt mönster åtgärder genom vilka verket göres tillgängligt för allmänheten i sådan form eller i sådant sammanhang att upphovsmannen kränkes på det sätt jag nyss sökt bestämma. Om tillgängliggörande i en kränkande form behöver intet närmare sägas; vad som avses är att verket sprides eller visas i form av ändrade exemplar — en hel upplaga eller originalexemplar, alltefter förhållandena — eller att man offentligen framför verket med ändringar av den typ som nyss diskuterats. Som exempel på verkets offentliga nyttjande i "främmande sammanhang" — varvid det är likgiltigt om verket är oförändrat eller dessutom modifierats — nämner auktorrättskommittén, att ett litterärt verk utgives i förbindelse med allehanda reklamalster, att ett konstverk återgives på förpackningar till tvivelaktiga varor eller att en komposition av djupt allvarlig eller religiös karaktär inflyter i en filmoperett. Som ytterligare exempel nämndes att ett seriöst musikverk nyttjas som melodi till en revyvisa, att ett allvarligt litterärt verk illustreras med anstötliga teckningar, att ett verk nyttjas på ovärdigt sätt i reklamsammanhang eller att ett konstverk exponeras i en förnedrande miljö.⁷ De fall som avses kan tänkas särskilt ofta uppträda vid tillämpning av lånereglerna, där upphovsmannen ju inte har tillfälle att förhandla med den som avser att nyttja verket. Missbruk kan också tänkas särskilt lätt drabba musikaliska verk, eftersom flertalet etablissemang som utnyttjar musik ju har tillgång till STIM:s repertoar utan föregående förhandlingar i det enskilda fallet och det stundom torde förekomma att man söker uppnå speciella effekter med bakgrundsmusik som kontrasterar mot repliker eller förlopp. Här kan hänvisas till det ovan refererade målet angående filmen "Jag är nyfiken-gul" (3.4.3.2.), som just avsåg ett — i och för sig oförändrat — musikaliskt verks återgivande i ett "främmande sammanhang". Överhuvudtaget synes det motiverat att

⁷ SOU 1956: 25, s. 126.

med hänsyn till den här berörda lagregeln uppmärksamhet ägnas åt sådana "biverk" som musikaliska eller konstnärliga bakgrundseffekter.

3.4.3.4. Till sist skall i fråga om 3 § andra st. URL upptagas problemet i vilka situationer ansvar för där avsedda kränkningar ifrågakommer. När det gäller visning, spridning och framförande är frågan löst genom själva lagtexten: ansvar inträder endast om verket på ett kränkande sätt göres tillgängligt för allmänheten. Improviseras rättsstridiga ändringar eller olämpliga sammanställningar försöksvis vid en sluten repetition, är 3 § andra st. ej tillämplig. Här kan hänvisas till diskussionen av offentlighetsbegreppet under 3.1.8. ovan.

Kvar står spørgsmålet hur man har att bedöma framställning av exemplar som innefattar kränkande ändringar. Inträder ansvar redan med framställningen, oavsett dess omfattning och syfte, gäller undantag åtminstone för framställning till enskilt bruk eller kan exemplar, oavsett deras syfte, framställas och användas utan ansvarspåföljd så länge de varken spritts, visats för allmänheten eller använts vid offentligt framförande?

Från rent praktisk synpunkt bör väl först framhållas, att redan ekonomiska och arbetsekonomiska skäl talar för att innan en teater eller teatergrupp börjar arbeta med upphovsrättsligt skyddat material i syfte att åtminstone eventuellt använda det vid en föreställning, upphovsmannens tillstånd i alla erforderliga hänseenden bör inhämtas. Eljest riskerar nedlagt arbete att bli fruktlöst. I sådana sammanhang är de här uppställda frågorna därför av mindre intresse. De kan emellertid aktualiseras i den mån det interna arbetet på teatern omfattar studier och förberedelser som inte alltid från början syftar till framtida föreställningar.

Som utgångspunkt för en rättslig bedömning kan tagas det redan härovan (3.4.2.3.) gjorda påpekandet att lånereglerna i 2 kap. jämlikt 26 §:s lydelse ej innefattar något i detta sammanhang relevant undantag från reglerna i 3 § om *droit moral*. När det gäller sådana tillämpningar av lånereglerna som innebär offentligt nyttjande är detta tämligen självklart. Även i fråga om enskilt bruk synes principen om undantagslös tillämpning av *droit au respect* icke omotiverad, eftersom privat tillverkade exemplar — kanske särskilt av konstverk men också i andra fall, framför allt när det gäller otryckta eller mindre bekanta verk — kan tänkas komma ut i den allmänna rörelsen. Slutligen kan det hävdas, att så som upphovsmannens skyddade in-

tressen bestämt — åtminstone viss hänsyn skall ju tagas till hans reaktioner inför ändringar som ej påverkar hans anseende vare sig som medborgare eller som yrkesman utan endast kränker hans "känsla för sitt verk och denna kan ju kränkas likaväl genom en illa gjord privat kopia som av offentligt cirkulerande exemplar — regeln om respekt för verkets integritet bör gälla även vid framställning av exemplar för enskilt bruk.

Emellertid kan man kanske inte redan av angivna skäl stanna vid denna slutsats, som i fråga om kontroll och övervakning av reglernas efterlevnad ter sig skäligen inpraktikabel. När lagstiftaren medgivit exemplarframställning för enskilt bruk, måste han också anses ha accepterat vissa risker. Det är ogörligt att bestämma, att en obegåvad amatör icke skall få ge sig på en uppgift som överstiger hans krafter och obevekligen kommer att resultera i en usel kopia. Denna ståndpunkt vinner också stöd i ett förarbetsuttalande, som redan berörs. "Att verket får återgivas i bearbetat skick och i annan teknik än förebilden ligger i sakens natur", säger auktorrättskommittén i sina kommentarer till den föreslagna (och i den slutliga texten övertagna) regeln om mångfaldigande för enskilt bruk i 11 § URL.⁸ Får verket lovligen "bearbetas", d. v. s. göras till föremål för ändringar som är så vittgående och självständiga att de grundar upphovsrätt för bearbetaren (3.1.2.4.), kan det icke gärna hävdas att det vore rättsstridigt att ändra det i mindre omfattning. Det är nu visserligen härmed icke sagt, att den principiella lovligheten i en bearbetning eller ändring som företages i ett för enskilt bruk framställt exemplar samtidigt skjuter åt sidan reglerna i 3 §. Om t. ex. en lärare för att främja vissa egna politiska eller estetiska syften åt sina elever tillhandahåller uppenbart missvisande eller stympade utdrag ur en upphovsmans verk och den senare av en slump blir bekant med förhållandet, har han ett legitimt intresse av att kunna ingripa. På samma sätt kan det tänkas att en samlare för eget bruk lappar ihop eller låter omarbета ett konstverk som konstnären ratat och kastat bort⁹ eller att en person för bruk vid en privat fest presterar en omstuvad, kanske obscen, version av en dikt och att de ändrade exemplaren efter vederbörandes död

⁸ A.a., s. 182.

⁹ Att fallet inte är opraktiskt illustreras av ett berömt franskt avgörande i en tvist mellan konstnären Camoin och författaren Francis Carco (*Recueil Dalloz Périodique* 1931.2.88; se närmare Strömholm, *Le droit moral de l'auteur*, vol. I, s. 292. Se även ett danskt fall, *Aegirs Døtre*, i *UfR* 1932.702.

når en bred offentlighet i samband med en auktion e. d. Även om något straff eller skadestånd ej kan ifrågakomma i sådana fall, kan upphovsmannen (vars förfoganderätt jämlikt 2 § inte alltid kan hjälpa honom; mot vidarespridning genom offentlig försäljning kan han sannolikt ej ingripa i kraft av denna, om verket är överlåtet eller utgivet och ändringarna ej är så omfattande att de utgör "bearbetning" i lagens mening) ha intresse av att få exemplaren till sig överlåtna eller förstörda jämlikt 55 § första st. URL.

Av det anförda skulle följa att icke ens den som vidtager ändringar i ett exemplar som i och för sig rättsenligt framställes för enskilt bruk kan anses skyddad mot utövning av upphovsmannens *droit au respect* — låt vara att risken normalt är ringa så länge exemplaret stannar inom den privata sfären och att domstolarna sannolikt skulle anlägga en tämligen liberal bedömning av t. ex. en intresserad klåparens såsom kopia ärligt redovisade fuskverk.

Mot vad nu sagts torde man inte kunna åberopa ett redan tidigare (3.1.2.4.) åberopat förarbetsuttalande, där auktorrättskommittén säger: "Det står envar fritt att verkställa en bearbetning av ett verk; det är endast då verket i sitt bearbetade skick mångfaldigas eller förelägges offentligheten som originalupphovsmannens rätt beröres".¹ Det bör först påpekas, att kommittén här knappast iakttagit fullständig logisk kongruens med sina egna ställningstaganden och förslag i fråga om enskilt bruk (jfr 3.2.2. ovan). En musiker skulle enligt sistnämnda regler icke få *avskriva* ett partitur i syfte att använda det vid offentligt framförande, men däremot skulle han ha rätt att framställa ett *bearbetat* exemplar oberoende av i vilket syfte det sker. Även om det kan anses s. a. s. respektablare att göra en självständig insats än att genom mekanisk kopiering reducera sina kostnader för material, är bearbetningen otvivelaktigt likaväl som den slaviska kopian eller den obetydligt ändrade versionen ett "exemplar av verket" i upphovsrättslig mening. Och det bör märkas, att det inte alltid är lätt för den handlande att i förväg, eller ens efteråt, bedöma om hans åtgärder med verket innefattar enkla ändringar, som ej förmår ge honom något självständigt skydd, eller uppnår "bearbetningshöjd". Exemplet illustrerar hur svåra gränsdragningar den upphovsrättsliga regleringen ger upphov till. Det har därför också i det föregående (ovan under

¹ SOU 1956: 25, s. 135.

3.1.2.4.) som den från försiktighetssynpunkt riktigaste lösningen angivits, att en teater icke bör utan upphovsmannens lov vidtaga några åtgärder — framför allt förberedande av en föreställning — som går utöver gränserna för "enskilt bruk" med avseende på bearbetade exemplar av ett skyddat verk.

I förevarande sammanhang kan det nyss citerade uttalandet i kommittébetänkandet om friheten att företaga bearbetningar heller ej anföras mot standpunkten att *droit au respect* måste iakttagas till och med i fråga om framställning för enskilt bruk. Även om man principiellt skulle fatta förarbetena så att "bearbetningar" intager en särställning i förhållande till ren kopiering, i det att det förra skulle få fritt utföras även om de avses i sinom tid nyttjas offentligt, kan man därav inte sluta att kränkande ändringar i sådana bearbetningar skulle vara oåtkomliga. Auktorrättskommittén talar i sammanhanget överhuvudtaget inte om sådana.

Slutsatsen synes alltså bli att 3 § andra st. URL måste från början iakttagas vid varje framställning av exemplar, vare sig dessa är utslutande avsedda för enskilt bruk eller avses komma till offentlig användning. Någon helt säker konklusion är detta icke, och en utförligare analys än som kan ges i detta sammanhang skulle möjligen kunna resultera i ett annat eller mer nyanserat svar på frågan, men vill man försäkra sig om en viss försiktighetsmarginal synes lösningen vara den man bör anbefalla.

Ändringsförbud vid sidan av 3 § URL.

3.4.4.1. Det har redan tidigare uttalats, att 3 § URL utgör upphovsmannens "innersta försvarsposition", det i princip oeftergivliga skyddet mot sådana ingrepp som kränker allvarliga intressen. Utanför denna kärna grupperar sig utanverk som skyddas i de två praktiskt mest viktiga fallen av verksnyttjande genom annan: ändringsförbudet vid tillämpning av lånereglerna i 26 § URL och ändringsförbudet vid verkets utnyttjande på grund av avtal, 28 § URL.

Enligt 26 § URL får ett verk vid offentlig återgivning i kraft av lånereglerna i 2 kap. ej utan upphovsmannens samtycke "ändras i vidare mån än som kräves för den medgivna ändringen". Beträffande litterära verk har här framför allt diskuterats tillåtligheten i att "rensa" t. ex. avsnitt i skolantologier från olämpliga uttryck o. d.; när det gäller musikaliska verk och konstverk är huvudfrågan vilka tekniskt

betingade ändringar som kan nödvändiggöras av ett framförande med begränsade resurser eller ett återgivande i annan teknik.² I det förra hänseendet — som knappast torde beröra teatern i nämnvärd utsträckning — har auktorrättskommittén utan att stöta på gensagor under departements- eller riksdagsbehandlingen tagit avstånd från sådana ingrepp i "fritt nyttjade" verk.³ Beträffande tekniskt betingade ändringar i musikaliska verk har departementschefen understrukit, att "vissa förkortningar och omsättningar bör vara tillåtna, om de utföres med kunnighet och takt". Samtidigt uttalade departementschefen emellertid, att stadgandet om viss ändringsrätt vid tillämpning av lånereglerna bör tillämpas restriktivt.⁴

Man torde för teaterns del kunna säga, att där lånereglerna i 2 kap. får tas i anspråk, endast tekniskt och materiellt betingade ändringar får ifrågakomma. En sådan kan vara att ett citat på främmande språk översättes⁵ och att enstaka viktiga men klart svårbegripliga uttryck utbytes (men heller ej mer: lån ur en text där t. ex. dialektalt eller ålderdomligt språk har miljöskapande betydelse eller uttrycker ett visst estetiskt ideal får givetvis inte generellt "normaliseras" för scenens bruk). Vid musikackompanjemang får efter tillgängliga resurser avpassade ändringar göras, men sannolikt endast i rimlig omfattning; behandlingen kan avse någon stämma eller något instrumentparti men får rimligtvis inte tolkas så att en teater som disponerar endast över en eller ett par blåsare omstuvar och använder ett helt verk avsett för symfoniorkester eller stråkensemble. Samma iakttagande av rimliga proportioner måste gälla texter; att ett eller annat enstaka rollparti utgår eller sammanföres med annat kan sannolikt godtagas vid en mindre teater, men en femmannagrupp får därför inte utnyttja och under hänvisning till sina begränsade resurser omarbeta avsnitt ur ett stycke som kräver en stor ensemble.

3.4.4.2. Vad nu sagts torde i huvudsak gälla också för det andra "utanverket" kring *droit au respect*, 28 § URL med dess principiella förbud mot ändringar vid verksnyttjande på grund av avtal. Den väsentliga skillnaden är att upphovsmannen ju i detta fall är tillfrågad och kunnat tillgodose sina intressen. Det är därför rimligare — förut-

² SOU 1956: 25, s. 270 f.

³ A. st.

⁴ K.prop. 17, 1960, s. 171.

⁵ Jfr SOU 1956: 25, s. 270.

satt att rättighetsförvärvaren lojalt lämnat korrekta upplysningar om den tilltänkta användningen och om sina möjligheter — att upphovsmannen får finna sig i förändringar som oundvikligen följer av det nyttjande han medgivit. Skall, för att ta ett konkret exempel, en akvarell användas i en dagstidning, får det antagas att konstnären är bekant med kliché- och tryckeriteknikens villkor.⁶ Som tillståndskrävande ändringar torde ej kunna räknas rena korrigeringar av uppenbara sakfel (stavfel, oriktiga årtal o. d.).⁷ Ett tämligen självklart fall då ändringar är medgivna är där rättighetsöverlåtelsen avser verkets nyttjande i bearbetad form.

Det har redan framhållits att ändringsförbudet i 28 § URL kan åsidosättas genom avtal, som principiellt torde kunna innefatta generellt medgivande till ändringar i viss omfattning eller av viss typ. Har dylikt avtal träffats, kan upphovsmannen falla tillbaka endast på sin rätt jämlikt 3 §, som ju låter sig eftergivas endast inom snäva gränser. Av de upphovsrättsliga avtalens formlöshet följer, att frågan om viss ändring kan anses tillåten vid tvist bedömes med hänsyn ”icke blott till vad som uttryckligen avtalats utan också till samtliga övriga omständigheter, främst den sedvana som må ha utbildat sig i branschen” (departementschefen i propositionen).⁸ Departementschefens uttalande föranleddes närmast av ett remissyttrande från svenska tidningsutgivareföreningen, vilken pekade på nödvändigheten av viss frihet för pressen i nu angivet hänseende. Som ett gott exempel på en utan uttryckliga överenskommelser medgiven ändring torde kunna anföras just de ovan berörda justeringar som en teaterensemble med begränsade resurser, om vilka upphovsmannen är medveten, äger vidtaga inom snäva gränser. Det bör tilläggas att hänvisningen till ”sedvana i branschen” icke bör förstås så att den ena parten i ett avtalsförhållande utan vidare kan åberopa de friheter denna part brukar ta sig såsom sedvanebildande. För att en rättsligt relevant sedvänja skall anses föreligga erfordras att den tyst eller uttryckligt godkännes av samtliga i branschen intresserade parter. Om en teater har för vana att umgås mycket fritt med de praktiskt taget i det närmaste skyddslösa klassiska verken eller med verk av utländska författare, som i praktiken har svårt att värna om sin rätt, skapar detta inte en sed-

⁶ A.a., s. 287.

⁷ A. st.

⁸ K.prop. 17, 1960, s. 180.

vänja som kan åberopas mot t. ex. en svensk dramatiker vilken kräver iakttagande av regeln i 28 § URL. Kan det å andra sidan visas att under en rimlig tidsperiod, kanske något årtionde, flera teatrar opåttalt fått göra ändringar av viss typ i verk av olika författare, vilka kunnat ingripa men stillatigande godtagit förfarandet, torde man kunna tala om en sedvanebildning, och den enskilde författare som icke vill finna sig i denna torde då ha att uttryckligen förbehålla sig sina rättigheter.

Särskilda svårigheter uppstår lätt, som framgår av det föregående, då avtal om framförande eller annat verksnyttjande träffas icke med författaren själv utan med förläggare, agent, upphovsmannaorganisation e. d., som fallet oftast torde vara i fråga om utländska verk och regelmässigt i fråga om musik. Det tolkningsdatum som omständigheterna kring avtalsslutet, upphovsmannens ev. insikt om sin motparts avsikter och resurser m. m. utgör föreligger alls inte eller i begränsad omfattning i dessa situationer. Enligt tidigare regler (1931—1960) var det alltid endast upphovsmannen eller hans lagliga rättsägare (arvingar m. m.) som kunde ge tillstånd till ändringar. Jämlikt URL får sådant medgivande lämnas även av dem som genom avtal förvärvat upphovsrätt till verket.⁹ Det bör emellertid observeras, att försåvitt gäller svenska regler sådan förvärvare ju normalt *ej* förvärvat rätten att medgiva ändringar (det följer av samma 28 § som här diskuteras) och att i fråga om utländska upphovsmän, vilkas avtal med agent, förläggare eller upphovsmannaorganisation för det mesta torde regleras av någon främmande rättsordning — parternas gemensamma rätt, om någon sådan finnes, något av dem valt rättssystem eller det rättssystem med vilket avtalet har de flesta och starkaste beröringspunkterna — andra och möjligen ännu snävare regler kan gälla. För att ett ändringsmedgivande av åtminstone någon omfattning som lämnas av annan än upphovsmannen skall utgöra en säker bas för åtgärder synes det därför rådligt att på lämpligt sätt förvissa sig om denne andres avtalsenliga rätt att lämna medgivandet.

Med hänsyn både till den ovan berörda ovissheten om förekomsten av en viss sedvänja, till de komplikationer som uppstår när framföranderätt förvärvas från annan än upphovsmannen och slutligen till den aldrig helt förutsebara risken att upphovsmannen finner det sätt på vilket principiellt medgivna ändringar utförts vara en kränkning av

⁹ SOU 1956: 25, s. 288 f.

den ideella rätten måste inskräpas det lämpliga i att sådana mer betydande ändringar som från början kan bedömas erforderliga i möjligaste mån specificeras, t. ex. i en bilaga till avtalet om framförande. Full säkerhet uppnås tydligen endast genom att upphovsmannen eller hans företrädare i efterhand ger sitt godkännande av föreställningen. Av praktiska och ekonomiska skäl förefaller det rationellt att utöver dylik förhandsöverenskommelse upphovsmannen eller hans företrädare så tidigt som möjligt under repetitionsarbetet beredas tillfälle att bedöma föreställningen och att han sedermera hålles underrättad om sådana ytterligare ändringar som må önskas från teaterns sida. Det har från författarhåll upplysts, att deltagande i repetitionerna ofta är omöjligt för upphovsmännen bl. a. därför att någon ersättning för sådan medverkan icke förutses i framförandeavtalen. Med hänsyn till de betydande ekonomiska risker som en tvist kan medföra för teatern, förefaller det som en praktiskt lämplig anordning att man i framförandeavtal om urpremiärer och nyuppsättningar inte bara berättigar utan också förpliktar upphovsmannen eller företrädare för honom att komma tillstädes ett bestämt antal repetitionsdagar och att den — rimligtvis inte särskilt betydande — kostnaden härför bäres av teatern. Kan sådan överenskommelse inte träffas, som fallet väl ofta kan bli i fråga om utländska upphovsmän som företrädes av annan liksom vid framförande av skyddade verk, till vilka upphovsrätten efter författarens död tillkommer en eller flera arvingar, efterlevande make o. d., torde det väl vara möjligt att antingen överenskomma om närvaro och godkännande på ett senare stadium av repetitionerna eller om översändande av bandupptagning eller uppteckning av ändrade delar för godkännande. Kan det förutses att det blott kan bli tal om obetydliga ändringar eller gäller det ett kortare framförande, t. ex. av en enda scen, eller en rutinföreställning av ett redan tidigare instuderat och uppsatt verk är sådana åtgärder regelmässigt onödiga. Jag är medveten om att den föreslagna lösningen kan förefalla tungarbetad och kanske rentav ägnad att skapa konflikter, där tidigare en viss ordning stillatigande accepterats. Det är emellertid klart, att — som debatten i pressen och berörda kretsar under våren 1970 synes utvisa — ganska skarpa latent motståndningar föreligger, och de ekonomiska riskerna för teatrarna, om en föreställning skulle komma att inställas, torde också vara betydande. Fördelen med ett utvidgat samarbete i de former som här skisserats skulle också vara att en viss praxis kan

utvecklas som verkligen kan anses godtagen av båda parter.

Klassikerskyddet jämlikt 51 § URL.

3.4.5. Som redan framhållits, synes det "klassikerskydd" som avsågs bli infört genom 51 § URL praktiskt ha en närmast illusorisk karaktär (3.1.6. ovan). Några ingripanden med stöd av det nämnda lagrummet kan tydligen inte förväntas utan ytterligare åtgärder från lagstiftarens sida. För att något belysa vilken måttstock man velat anlägga vid bedömningen av vad som utgör "kränkningar av den andliga odlingens intresse" — något som en teater kan tänkas vilja undvika, även om rättslig påföljd icke är att befara — må emellertid något sägas om lagförarbetenas syn på problemet (beträffande ytterligare hänvisningar, se not vid a. st. ovan).

Auktorrättskommittén anför, att den genom det starka uttrycket "kränka" velat markera, "att stadgandet endast är tillämpligt på sådana fall, som ur allmänt kulturell synpunkt måste anses som grova. Det räcker härvid icke att den som är särskilt sakkunnig anser återgivandet behäftat med brister, utan fråga skall vara om ett återgivande som för den bildade allmänheten i stort ter sig grovt stötande, varvid hänsyn skall tagas till samtliga föreliggande omständigheter. Från bokförläggarhåll ha uttryckts farhågor för att bestämmelsen i sin nu föreslagna avfattning skulle utgöra hinder för utgivning av förkortade eller eljest bearbetade upplagor av klassiska verk, eftersom sådana bearbetningar stundom, sedda med en litteraturforskarens ögon, kunna innebära intrång i den andliga odlingens intressen. I enlighet med vad som nyss framhållits skall stadgandet emellertid endast vara tillämpligt, då utgivningen även för den som icke besitter särskilda litteraturhistoriska insikter framstår såsom grovt stötande; hänsyn skall härvid främst tagas till bearbetningens kvalitet, men även sådana omständigheter som upplagans utstyrsel, valet av illustrationer, det sätt på vilket författaren angives och verket presenteras o. s. v. äga betydelse. Såsom exempel på vad som här åsyftas må nämnas ett fall från dansk praxis, där Balzacs 'Esther' hade utgivits i beskuret skick. Verket, som i Oscar Madsens översättning fyllde 352 sidor, hade sammanträngts till tre små häften à 32 sidor, vilka åsatts titlarna 'Skøgernes Glans', 'Glædespigens Kærlighed' och 'Falden Kvinde'. I häften som voro illustrerade på ett mindre lyckligt sätt, hade lagts in reklam för preventivmedel. Att det allmänna bör kunna

ingripa mot förfaranden av detta slag är uppenbart”.¹

Möjligen bör tilläggas att det uppenbarligen renodlade *geschäfts-syftet* i ett fall som det nämnda synes böra tillmätas viss betydelse.² Ett ensidigt framhävande av sådant, t. ex. sexuella inslag, som erfarenhetsmässigt gör en produkt mer ”säljbar” torde ofta vara en indikation på bristande hänsyn för verkets konstnärliga kvaliteter och intentioner, liksom ett hänsynslöst strykande av sådana inslag som anses svårtillgängliga eller impopulära. Grova tendensförfalskningar, t. ex. inläggandet av politisk förkunnelse i en pjäs med annan inriktning eller innebörd, torde emellertid oavsett syftet ofta innebära ett våldförande av det allmänna kulturintresset att få ta del av betydande författares verk och problem i ursprunglig gestalt. Departementschefen, som i övrigt anslöt sig till auktoritetskommitténs bedömningar, framhöll att parodier och travestier icke faller under bestämmelsen,³ och första lagutskottet, som anmälde viss tvekan inför den föreslagna regeln, inskräppte vikten av att denna tillämpas med en viss försiktighet. ”Det bör under inga omständigheter ifrågakomma”, sade utskottet, ”att inskrida mot konstnärligt syftande eller eljest ambitiösa bearbetningar av äldre verk, även om resultatet är omstritt och kanske på sina håll starkt kritiserat.”⁴

Slutligen skall framhållas, att klassiska verk för vilka skyddstiden utgått även är fria för bearbetning. Råder tvekan om en uppsättnings förenlighet med den måttstock som kommit till uttryck i förarbetena, torde en lämplig åtgärd vara att klart ange verkets karaktär av bearbetning. Att en sådan kan ske mer eller mindre lojalt och med eller utan missbruk av det äldre styckets idéer och innehåll torde vara uppenbart, men bedömningen härav synes ligga utanför den rättsliga sfären.

4. Ansvar i speciella avtalsförhållanden för kränkning av upphovsrätt, fotorätt och *droits voisins*.

4.1. Den i avsnitt 3 härövan lämnade framställningen av upphovsrätten i allmänhet och av olika avtal har gjorts så relativt utförlig att

¹ A.a., s. 409 f.

² Jfr första lagutskottets utlåtande nr 41, 1960, s. 82.

³ K.prop. 17, 1960, s. 278.

⁴ Ovan (not 2) a. st.

det i förevarande avsnitt är anledning att beakta endast några speciella problem, som hänför sig till upphovsrättens övergång genom anställningsavtal (4.2.), till avtal om *droit moral* (4.3.1.) och till inverkan av anställningsavtalet och den därav följande lydnadssplikten på reglerna om ideell rätt, väsentligen *droit au respect* (4.3.2.).

Särskilt om anställningsavtal m. m. Legala regler. Överlåtelsens form och omfång.

4.2.1.1. Det har redan i det föregående framhållits, dels att en överlåtelse av upphovsrätt icke kräver särskild form eller alltid ens behöver vara uttrycklig, dels att överlåtelse även kan avse verk som upphovsmannen kommer att utföra i framtiden. Båda dessa grundsatser är att beakta när det gäller anställds upphovsrätt. En ytterligare princip är nämligen i svensk rätt, att upphovsrätten alltid uppstår till förmån för den faktiske verksskaparen. Till skillnad från vissa utländska rättssystem erkännes icke någon ursprunglig rätt för t. ex. arbetsgivare eller beställare. Det är alltid på grund av *överlåtelse* som en sådan förvarvar någon rätt till verket.⁵

Här skall först lämnas en redogörelse för viktigare förarbetsuttalanden angående anställds upphovsrätt. Vad som säges gäller i tillämpliga delar också för övriga rättighetstyper.

Auktorrättskommittén uttalar i fråga om *total överlåtelse av upphovsrätt*, att sådana avtal numera torde vara ganska ovanliga. Även vid mycket allmänt formulerade överlåtelser, heter det vidare, "har upphovsmannen ofta i behåll rätten att utgiva verket i bearbetad eller eljest ändrad form eller i annan konstart. Inom vissa anställningsförhållanden torde tjänsteavtalet dock i regel innebära, att upphovsmannen till arbetsgivaren överlåter hela sin förfoganderätt till de arbeten han skapar i anställningen. Det torde sålunda få anses att konstnärer som äro anställda i konstindustri eller på reklambyråer, icke erhålla någon förfoganderätt till de arbeten de skapa i tjänsten utan att dessa i sin helhet övergår på företaget".⁶ Detta uttalande lämnades utan erinran av de i det senare lagstiftningsarbetet deltagande instanserna.

Det kan vara skäl att här erinra om de tolkningsprinciper i fråga om upphovsrättsliga avtal som berörts under 3.1.11. ovan, framför allt i vad gäller omfattningen av en överlåtelse till förvärvare som en-

⁵ Jfr SOU 1956: 25, s. 83.

⁶ A.a., s. 277.

dast kan förväntas utnyttja verket för visst bestämt syfte.

Även i frågan om giltigheten av överlåtelse till *framtida verk* beaktade auktoritetskommittén vissa anställningsavtals speciella verkningar. En anställd upphovsman får anses genom anställningsavtalet till arbetsgivaren överlåta rätten till de verk han skapar i anställningen; avtalet innebär sålunda en överlåtelse av framtida verk.⁷

Anställningsförhållanden beröres också i kommitténs uttalanden om *vidareöverlåtelse* av upphovsrätt. Det heter där, att rätt till vidareöverlåtelse kan föreligga utan att ha uttryckligen avtalats. "Som exempel kan anföras, att en reklambyrå i allmänhet är berättigad att till sina kunder överlåta alster, som de hos byrån anställda konstnärerna skapa i anställningen och till vilka byrån äger förfoganderätt på grund av själva anställningsavtalet." Det tillägges, att i fråga om vissa översättningar och journalistiska bidrag generell rätt till vidareöverlåtelse föreligger.⁸

I praxis finns ett par relevanta avgöranden. I *NJA* 1965 s. 523 diskuterades upphovsrätten till en på uppdrag av en förening utarbetad bokenkatalog. I en dom av Göta hovrätt den 4 okt. 1966 — beträffande vilken Högsta domstolen ej gav begärt prövningstillstånd — ansågs en i glasindustrin anställd formgivare (arkitekt) ha överlåtit hela sin upphovsrätt till under anställningen skapade alster åt arbetsgivaren, som sålunda ägde fortsätta med tillverkningen av produkterna utan särskild ersättning åt formgivaren.⁹ I litteraturen föreligger en tämligen ingående studie av Karnell om arbetstagares upphovsrätt, till vilken kan hänvisas.¹ Den berör dock icke närmare teaterns problem och förhållanden.

Ett par principiella klarlägganden skall först göras. Försåvitt annat icke överenskommits i kollektivavtal eller enskilt anställningskontrakt är det tydligt att arbetsgivarens anspråk på överlåten upphovsrätt till anställdas skyddade verk endast kan avse verk som tillkommit i anställningen, d. v. s. under fullgörande av det arbete som ankommer på den anställde enligt avtalet. Gränsfall kan förekomma, sålunda möjligen när ett verk visserligen tillkommit på fritid men med utnyttjande av material eller samlingar som tillhör arbetsgivaren. Dylika fall torde emellertid sällan vara av intresse för teatern.

⁷ A.a., s. 278.

⁸ A.a., s. 290. I samma riktning departementschefen i K.prop. 17, 1960, s. 179.

⁹ *NIR* 1967 s. 455.

¹ Ovan (not 9) a. tidskr. 1969, s. 54 f.

Av det sagda följer, att anställningens art och förelagda arbetsuppgifter är avgörande både för arbetsgivarens rättighetsförvärv överhuvudtaget och för dess omfattning och natur (exklusiv eller blott nyttjanderätt?). Av förarbetena framgår vidare att arbetsgivarens verksamhet likaledes är ett tolkningsdatum av betydelse. Huruvida det är sistnämnda förhållande eller arten av arbetstagarens uppgifter som i tvivelsmål är avgörande torde knappast kunna avgöras generellt. Karnell föreslår i den ovannämnda uppsatsen såsom riktmärke att upphovsrättsövergången skall anses omfatta vad som är nödvändigt och rimligt för att ändamålet med tjänsteavtalet skall uppfyllas.² Som grov tumregel synes detta vara en lämplig lösning. Ett par konkreta exempel må belysa frågan. En universitetslärare är anställd för att meddela undervisning och bedriva forskning, men någon regel om att t. ex. skriftliga forskningsresultat skulle anses överlätna till staten föreligger inte. Däremot är det tydligt att en forskare som är anställd t. ex. vid en ordboksredaktion eller som redaktionell medarbetare i en tidskrift liksom en formgivare vid konstindustriellt företag har till direkt uppgift att producera material som skall användas av arbetsgivaren i dennes rörelse. Några sekundära användningsområden, beträffande vilka fråga kan uppkomma om upphovsmannens rätt att själv förfoga över verket, föreligger knappast i dessa fall. Att ordboksredaktören, tidskriftsmedarbetaren eller formgivaren skulle få konkurrera med arbetsgivaren genom att förfoga över alstren på samma sätt som denne är uteslutet. I fråga om formgivaren synes det å andra sidan rimligt, att han — samtidigt som han måste tolerera att hans produkter avbildas i broschyrer, kataloger och jubileumspublikationer som arbetsgivaren må utge — har rätt att t. ex. utge ett bildverk över sina egna skapelser. Någon anledning för arbetsgivaren att motsätta sig detta kan icke föreligga (om verket inte ger information av nytta för konkurrenter e. d.).

När man skall söka mer konkret överföra dessa principer till teaterns sfär, är det anledning att något granska vilka kategorier av arbeten och upphovsmän som kan komma i fråga, vilka användningar av deras verk som kan vara av intresse för teatern såsom arbetsgivare och slutligen vilka konkreta konflikter som kan uppstå.

² Ovan (not 9) a.a., s. 59 och 61.

Olika kategorier av skyddade verk inom teatern.

4.2.1.2. För bedömningen av de olika upphovsmannakategorierna synes det icke nödvändigt att närmare diskutera de olika anställningsformer som förekommer inom teatern.³ Man torde kunna nöja sig med skiljelinjen mellan (kortare eller längre) engagemang, som principiellt utgör arbetsanställning utifrån de synpunkter som här är av intresse, och avtal med fristående upphovsmän. De senare torde förekomma i två huvudformer: beställningar, d. v. s. avtal enligt vilka ett visst mer eller mindre preciserat arbetsresultat skall framställas av en utomstående, och rena "köp" av rättigheter till befintliga (eller mindre ofta framtida) verk. De rena rättighetsöverlåtelseerna har redan berörts i tillräcklig omfattning. Beställningsavtalens problematik, som är fristående i förhållande till arbetsavtalens, skall kortfattat behandlas i ett följande avsnitt (4.2.5.).

Bland de vid teatern anställda återfinner man endast undantagsvis dramatiker. En kategori som enligt vad ovan anförts ofta kan förvärva upphovsrätt och som ofta är anställd i rättslig mening är regissörer och koreografer. Kapellmästare med kompositionsuppgifter kan räknas till samma kategori. Om ett dramatiskt verk "växer fram" genom grupparbete av skådespelare, regissör och ev. andra medverkande, sker tydligen ett upphovsrättsligt skapande inom anställningsavtalets ram. Det kan vara lämpligt att särhålla de nu nämnda grupperna från den antalsmässigt sett största kategorien av "skapande" anställda, såsom dekoratörer och personal med uppgift att komponera och framställa kulisser, enstaka dekorationsföremål, dräkter, peruker och ev. maskering. Skälet för en sådan uppdelning ligger i att den förra gruppen av skyddade alster medger mångsidigare användning eller kanske snarare användning även utanför en teaterföreställningsram, medan de alster som framställs av den senare gruppen dels väsentligen är bundna till teatern dels i huvudsak utgör fysiska föremål, som kan "lagras" för användning även vid senare uppsättningar. En pjäs kan i bildlig mening sägas "lagras" av en teater, men det torde vara sällan och enbart under speciella förhållanden som manuskriptet till ett någorlunda framgångsrikt stycke förekommer och förvaras blott i denna form.

³ Se Karnell, a.a., s. 54 f., Strömholm, *Le droit moral de l'auteur*, vol. II: 1, s. 218 f.

Principiella lösningar för olika verkskategorier.

4.2.1.3. Det sagda antyder redan vilka användningar av olika alster som teatern kan ha legitimt intresse av. När det gäller föremål av den senast nämnda gruppen — dekorer, dräkter, peruker — kan någon tvekan knappast råda. Teatern, som regelmässigt har äganderätt till själva föremålen, behöver dessa för olika föreställningar, och av ekonomiska skäl är det ett starkt intresse att de ofta tämligen dyrbara fysiska föremål om vilka det är fråga kan användas även i framtiden, d. v. s. att rätten till offentlig visning övergår i sin helhet. Härjämte har teatern — liksom beträffande alla verk den använder — intresse av att i program o. d. kunna avbilda föremålen.

I fråga om sådana alster — härövan hänfödda till den första gruppen — som kan s. a. s. direkt nyttjas utanför teatern utan förflyttning eller reproduktion av fysiska föremål, är läget visserligen principiellt klart — teatern har intresse av *framföranderätten* till dessa prestationer — men går man till detaljerna, blir situationen svårare att bedöma. Oftast torde *mångfaldiganderätten* sakna direkt intresse för teatern, bortsett från t. ex. mångfaldigande för internt bruk, i program o. d. Den mest problematiska frågan är i vilken omfattning och med vilka ev. inskränkningar de för *framförande* erforderliga rättigheterna kan anses ha övergått. Vid bedömningen härav synes det icke möjligt att helt bortse från sådana förhållanden som ett engagemangs varaktighet o. d.

Olika avtalstyper.

4.2.1.4. URL:s avsnitt om upphovsrättsliga avtal — som visserligen kan åsidosättas genom tyst eller uttrycklig överenskommelse mellan parterna — behandlar endast vissa renodlade avtalstyper, som icke alltid passar in på de ofta komplexa rättighetsöverlåtelser som förekommer i anställningsförhållanden. Sålunda är 30 §, som behandlar avtal om framförande, avpassad närmast för de avtal som härövan (4.2.1.2.) kallats "rena köp" och som regelmässigt torde slutas mellan teater och teaterförlag. Bestämmelserna i 30 § om den förvärvade rättighetens non-exklusivitet och om tidsfrister torde regelmässigt få anses åsidosatta i anställningsförhållanden. Någon ledning för lösningen av de här uppställda frågorna finner man därför säkert endast undantagsvis i den lagliga ordningen.

Viktigare praktiska konflikter i fråga om anställdas verk.

4.2.1.5. För att ytterligare precisera frågeställningarna är det lämpligt att söka fixera de viktigaste konfliktsituationer, där en bedömning av teaterns-arbetsgivarens rättighetsförvärv — dess art och omfattning — aktualiseras. Vi utgår därvid från att ett sådant förvärv åtminstone i någon omfattning äger rum med anställningsavtalet (engagemanget) och från att rättighetsövergången i princip bestämmes närmare av anställningens art och arbetstagarens uppgifter samt inom denna ram även av arbetsgivarens normala verksamhet (vartill i de enskilda fallen kan komma andra tolkningsdata: graden av frihet eller bundenhet i anställningen, utgående ekonomiska förmåner, engagemangets varaktighet samt givetvis uttryckliga överenskommelser mellan parterna).

Den första praktiska konfliktsituation som förtjänar att särskilt beaktas är den som kan uppstå om *upphovsmannen* till ett under och inom ramen för engagemang vid teater framställt verk *vill själv förfoga över verket*. Man torde kunna fixera ett par klara ytterlighetsfall. Utnyttjande av verket under engagemangsperioden för samma syfte som arbetsgivaren använder det för kan med säkerhet anses uteslutet i avsaknad av uttryckligt avtal och detta oavsett produktens och anställningens art. Ett utnyttjande för syfte som klart skiljer sig från teaterns och icke innebär någon konkurrens med denna kan å andra sidan med tämligen stor säkerhet anses tillåtet. Som exempel kan nämnas — i anslutning till ett tidigare valt — att en framstående dekoratör utger ett bildverk med avbildningar av dekorer och kostymskisser till en viss uppsättning. Exklusiv torde å andra sidan den mångfaldiganderätt som även en anställd upphovsman sålunda förbehållit sig icke vara; han måste tåla att teatern i program, ev. historiker o. d. återger hans verk.

Mellan de båda angivna ytterlighetsfallen ligger en rad situationer som är svårare att bedöma. Den härovan genomförda uppdelningen av upphovsrättsligt relevanta alster i två grupper torde kunna tjäna till viss ledning såtillvida som det generellt torde kunna anges som mer sannolikt att rätten till de mångsidigt användbara verken i den första kategorien endast får anses överlåtna i fråga om framföranderätt medan det är troligare att de arbeten som förkroppsligas i fysiska föremål avsedda för en föreställning — individuella dekorelement eller kostymer — kan anses ha blivit föremål för totalöverlåtelse (sannolikt

med undantag för t. ex. mångfaldigande i form av avbildningar i böcker, artiklar o. d.). Den överlåtna rättigheten torde i regel få anses exklusiv i varje fall under engagemangets varaktighet, och exklusiviteten lär förmodligen även gälla framföranden i bearbetad form och filmatisering. Hur det förhåller sig efter kontraktstidens utgång är vanskeligare att säga. Allmänt avtalsrättsliga och konkurrensrättsliga aspekter torde här komplettera de upphovsrättsliga principerna.⁴ Sålunda är det troligen uteslutet att en upphovsman får nyttja sitt verk på ett sätt som innebär konkurrens med den tidigare arbetsgivarens verksamhet. Att den av teatern — mer undantagsvis — från egna anställda förvärvade rätten till t. ex. ett i gruppverksamhet utarbetat skådespel eller ett musikverk skulle vara exklusiv under hela skyddstiden förefaller knappast troligt. Möjligen kan man gripa tillbaka på lagens regler i 30 § och antaga, att sedan upphovsmannens (samtliga medupphovsmäns) engagemang utgått och tre år förflutit från verkets tillkomst (arbetsavtalet, som innefattar den egentliga överlåtelsen, torde inte kunna tagas till utgångspunkt i ett dylikt fall, då verket tillkom först senare), upphovsmannen (upphovsmännen) äger förfoga över verket, dock med den inskränkningen att den ursprunglige arbetsgivaren alltjämt har en icke-exklusiv rätt att framföra det. En liknande lösning torde i brist på avtal kunna gälla musikaliska och koreografiska kompositioner. Att en dekorationschef som med användande av teaterns material och resurser framställt en dekor, vilken alltjämt förvaras i dess magasin, skulle få reproducera en dekor, som i lagens mening utgör efterbildning av den förra, förefaller däremot mindre sannolikt. Detsamma torde gälla enstaka dekorelement, kostymer o. d. Det bör i detta sammanhang understrykas, att den bundenhet som härav följer för anställda upphovsmän inte skall överskattas. Idéer, motivelement och sådana inslag som måste upprepas för att överhuvudtaget följa en pjäs' scenanvisningar kan icke monopoliseras. Har en dekorationschef på en teater gjort en dekor till balkongscenen i Romeo och Julia, är han därmed självfallet inte avskuren från att i en ny anställning framställa en dekor som innehåller de oundvikliga elementen: italiensk stadsbebyggelse från senmedeltiden, balkong, trädgårds- eller gatuparti etc.

⁴ Beträffande dessa ytterst svårbedömda och sällan beaktade frågor se Strömholm, *La concurrence entre l'auteur d'une oeuvre de l'esprit et le cessionnaire d'un droit d'exploitation*, Stockholm 1969.

Härnäst inställer sig frågan om en anställd, som lämnat sin tjänst, kan *kräva ersättning för verkets fortsatta nyttjande* efter anställningstidens utgång. Är verket framställt på tjänstetid (eller, vid friare arbetstid, som en i tjänsten förelagd uppgift), ev. med teaterns material och resurser, och framstår skapandet av ett sådant verk som en med hänsyn till den anställdes uppgifter och löneförmåner normal arbetsuppgift (jfr det ovan under 4.2.1.1. anförda hovrättsfallet från 1966), torde frågan i regel vara att besvara nekande. Uttalandet avser endast ett fortsatt nyttjande i de former som förutsågs eller kunde förutses vid tidpunkten för verkets skapande. Skulle ett av anställda framställt gruppverk bli föremål för överlåtelse av filmatiseringsrätt eller rätt till TV-framförande, torde situationen vara en annan. Sistnämnda fråga kan f. ö. — om den icke avtalsreglerats — uppstå även under anställningstiden. Det förhållandet, att de anställda upphovsmännen som ovan anförts torde vara förhindrade att överlåta filmnings- eller liknande bearbetningsrätt innebär icke nödvändigtvis att teatern skulle kunna träffa ett sådant avtal beträffande deras produkter. Frågan har berörts i tyska avgöranden och i ett danskt fall — som emellertid avsåg speciella förhållanden — men är för den svenska rättsens del olöst. Vi återkommer till den på tal om vidareöverlåtelse av framföranderätt i det följande.

Till frågan om fortsatt nyttjande av ett skyddat alster efter engagemangstidens utgång bör göras ytterligare ett par anmärkningar. Det torde för det första ibland kunna antagas, att en överlåtelse avsett endast en bestämd uppsättning. Om en teater för en speciell uppsättning engagerar en särskilt framstående regissör — vars insats för exemplets skull antages vara av den art att den klart medför bearbeta-rens upphovsrätt — eller en berömd dekoratör, torde det icke vara uteslutet, att avtalet bör tolkas som en endast för den speciella uppsättningen eller spelsäsongen giltig överlåtelse. Engagemang av detta slag torde emellertid — särskilt när det gäller anlitaandet av en utomstående berömd konstnär som dekoratör — ha karaktären av beställningsavtal (se 4.2.5.) snarare än anställning.

Nästa praktiskt tänkbara fråga är om och *i vilken omfattning teatern får använda anställdas skyddade alster för annat ändamål än det ursprungligen avsedda eller förutsebara*. Det torde stå bäst i överensstämmelse med den i lagförarbetena antydda restriktiviteten i tolkningen av upphovsrättsliga överlåtelser att anse, att rättsförväret

principiellt *icke* avser sådana nyttjanden. Frågan har redan exemplifierats. Scenbilder, dekor och dräktskisser, sannolikt också utdrag ur pjäser får med säkerhet återgivnas i program o. d., i ev. nyhetsblad eller historiker som teatern utger. Skulle däremot en stor teater börja utge t. ex. pjäser i en serie häften med modern dramatik eller öppna egen kortfilmsstudio för försäljning eller uthyrning till allmänheten, torde sådant nyttjande få anses falla utanför överlåtelsens ramar. Det är inte säkert, att anställda upphovsmän skulle äga *förbjuda* dylika förfoganden över deras verk, men det förefaller övervägande sannolikt att de åtminstone skulle kunna betinga sig särskild ersättning.

Det sista speciella problem som här förtjänar beaktas är *frågan om anställningsavtalet ger arbetsgivaren-teatern en mer vittgående rätt till vidareöverlåtelse* av överlåtna rättigheter än som följer av 28 § URL. Om man som här är fallet anser rättighetsövergången från de anställda till teatern ha en förhållandevis begränsad räckvidd, framför allt i fråga om tillåtna nyttjandearter, är frågan kanske av mindre vikt. Teatern kan givetvis icke till annan överlåta rättigheter som den själv icke förvärvat. Det har redan antytts, att det icke nödvändigtvis följer av att en viss rättighet icke får utövas av den anställde att teatern skulle äga förfoga över den. Sannolikt får en anställd som skapat ett dramatiskt eller musikaliskt verk icke upplåta filmnings- eller bearbetningsrätt till verket, men härav följer icke att teatern skulle anses ha förvärvat dessa rättigheter för egen utövning och än mindre att den skulle äga överlåta sådana rättigheter på annan. Rättigheterna är, skulle man kunna säga, låsta eller "nedfrusna" i avvaktan på överenskommelse mellan parterna. Förhållandet, liksom hela den föregående diskussionen, skulle kunna åskådliggöras sålunda:

Från början exklusivt förbehållna	Icke-exkl. förbehållna	Rättigheter som får utövas exklusivt el. icke-exkl. efter viss tid	”Låsta” rättigheter	Icke-exklusivt överlåtna rättigheter på viss tid	Exklusivt överlåtna rättigheter på viss tid	Exkl.	Licens
Rättigheter som får utövas av den anställde						Rättigheter överlåtna utan tidsbegränsning	
Förbehållna rättigheter				Till teatern överlåtna rättigheter			
Anställdas upphovsrätt							

Frågan om vidareöverlåtelse bör då sannolikt uppdelas på två huvudfall. Det ena föreligger då en teater överlåter t. ex. framföranderätt till en pjäs eller ett musikstycke eller rätten att utnyttja en viss dekor till annan teater (givetvis inom de tidsmässiga och andra gränser som gäller för den egna rättsutövningen). Det andra är för handen när en teater "säljer" en eller en serie föreställningar till annan anordnare (t. ex. Riksteatern). I det senare fallet torde man vid en strikt rättslig bedömning ofta icke ha att göra med en vidareöverlåtelse i egentlig mening. I det enskilda fallet har man att beakta vem som svarar för royalties o. d. till icke-anställda upphovsmän, avgifter till upphovsmannaorganisationer, löner till anställda samt den kontroll, "befälsföring" och möjlighet att ingripa i föreställningens och förberedelsernas genomförande som tillförsäkrats "köparen". Är det fråga om en affär helt och hållet mellan köparen och den egna teatern, som alltså svarar för relationerna till upphovsmän och anställda och som genomför föreställningen helt i egen regi, torde någon vidareöverlåtelse ej föreligga och några problem i nu betraktat hänseende icke uppstå. Vilka beräkningsgrunder som tillämpas vid uppgörelsen teatern emellan eller vilken av dem — "säljare" eller "köpare" — som *in concreto* verkställer utbetalningar torde vara av mindre vikt. Avgörande bör vara om föreställningen eller turnén går s. a. s. i den anställande teaterns egen organisation.

Det förra ovan angivna fallet torde vara något mer tveksamt. Avgörande för frågan om en dylik vidareöverlåtelse måste accepteras av anställda upphovsmän måste bli eventuellt förekommande branschsedvänjor: är det ett någorlunda frekvent förekommande bruk att sådana överlåtelser sker teatrar emellan? Och även om det låter sig fastställas, att en sådan sedvänja föreligger, kan omständigheterna i det enskilda fallet ge vid handen att vidareöverlåtelse ej får förekomma. Den av tillfälligt engagerad storregissör genomförda uppsättningen eller den för ett speciellt tillfälle komponerade dekoren *kan* vara underkastad sådana inskränkningar.

Den ideella rätten inom anställningsavtalets ram.

4.2.1.6. Det måste till slut påpekas att anställd upphovsman principiellt behåller sin ideella rätt jämlikt 3 § URL och att ändringsförbudet i 28 § URL likaså har giltighet för alla överlåtelser, även sådana som sker inom anställningsavtalets ram. Som närmare skall beröras

under 4.3. nedan, kan i vissa fall förutsättas, att anställningsavtalet innebär tyst medgivande till vissa ändringar eller rentav en begränsad eftergift av droit moral. I detta sammanhang är det emellertid anledning att påminna om att den ideella rätten kan äventyras t. ex. om en teater för en rutinföreställning ur repertoaren plockar ihop dekor-element från tidigare uppsättningar eller kombinerar ev. skyddade regissörsinsatser.

En fråga som förtjänar beröras är om den i 13 § URL fastslagna friheten för ägaren att ändra på byggnader och bruksändamål kan åberopas av teatern i fråga om kulisser och dekorationer. Att sådana icke kan betraktas som byggnader har redan framhållits, men det torde också gälla att hur ”nyttobetonade” dekorelementen än må vara för den praktiska teaterverksamheten, flertalet konstnärligt präglade föremål av typen kulisser (till skillnad från möbler o. d.) knappast kan hänföras till kategorin bruksföremål. En omfattande ändringsrätt kan säkert antagas föreligga i fråga om enskilda, mer rutinbetonade dekorationselement, men när det gäller mer klart konstnärligt syftande hela dekorer och viktigare inslag i dessa, måste den ideella rätten beaktas med större noggrannhet.

Ett ytterligare påpekande skall göras. 29 § URL, som medger jämkning eller åsidosättande av avtalsklausuler med uppenbart obilliga eller otillbörliga verkningar i det enskilda fallet, är tillämplig även i anställningsförhållanden. Att döma av förarbetsuttalandena kan det förmodas, att bestämmelsen kan bli aktuell särskilt i fall då en anställds ekonomiska villkor och ställning kan anses stå i klar disproportion till de intäkter arbetsgivaren kan bereda sig på ett av den anställda framställt verk eller då rättighetsöverlåtelse i samband med anställning bedömes oskäligt omfattande med hänsyn till anställningsvillkoren och arbetsgivarens legitima intressen.

Befintliga kollektivavtalsregler.

4.2.2. Vad som enligt ovanstående torde få anses gälla i kraft av lag kan som redan framhållits åsidosättas genom avtal. Av det för mig tillgängliga materialet av kollektivavtal (se under II.1. ovan) innehåller endast avtalet för scendekoratörer anställda per pjäs upphovsrättsligt relevanta bestämmelser. I sagda avtal (för 1966—69) stadgas i § 3 mom. 4, att dekor- eller kostymuppsättningar, till vilka dekoratören är upphovsman, ej får utan hans medgivande av teatern

överlåtas, uthyras eller utplånas, dock att delar av dekor- och kostymuppsättningar jämligt gällande praxis må uthyras eller utlånas. Bestämmelsen torde innebära en för dekoratörerna mer förmånlig ordning än den som eljest skulle gälla.

Avtalet för regissörer och koreografer innehåller i § 2 uttalandet, att det däri angivna honoraret för regi- eller koreografuppdrag per pjäs ”utgör ersättning för förberedelsearbete (dock ej eventuellt översättningsarbete eller annat arbete, som ej är direkt förknippat med regi- eller koreografarbetet), samt repetitionsarbete fram till den för premiären angivna dagen. För annat överenskommet arbete utgår särskild ersättning”. Formuleringen kan knappast tjäna till ledning för lösning av upphovsrättsliga frågor, eftersom det rimligtvis måste förhålla sig så att det avtalade honoraret är ersättning också för det nyttjande av ev. skyddade prestationer som ligger i den planerade föreställningen.

Äganderätten till verksexemplar.

4.2.3. Ett spörsmål som må upptagas i korthet rör *äganderätten till de fysiska föremål* i vilka upphovsrättsligt skyddade alster förkroppsligas. Principiellt är upphovsrätt och äganderätt som framgår av 27 § andra st. URL helt åtskilda. Den som förvärvar ett bokexemplar erhåller därmed ingen förfoganderätt över verket. Ibland kan emellertid en överlåtelse av en sak anses implicera också upphovsrättsliga befohgheter. Förvärvar en teater en serie kostymskisser, torde det regelmässigt av omständigheterna framgå att avsikten är att använda dessa för en viss föreställning. När det gäller anställda, föreligger sällan något problem beträffande äganderätten, eftersom de merendels arbetar med material som tillhör teatern eller, där de arbetar i friare former, genom avtalet måste anses överlåta t. ex. skisser eller modeller till denna. I vissa fall kan emellertid det fysiska objektet framstå som så uppenbart ointressant eller värdelöst i förhållande till det verk det innehåller att det kan ifrågasättas, om icke den som behåller upphovsrätten till innehållet bör ha företräde framför ägaren när det gäller att förfoga över exemplaret. Det kan vidare tänkas att han har rätt att få tillträde till detta. Några regler av sådant innehåll finns inte i svensk — till skillnad från viss utländsk — rätt.⁵ Använder t. ex. en regissör ett av teatern tillhandahållet manuskript eller annat exemplar för

⁵ Se SOU 1956: 25, s. 130 f.

sina anteckningar, får det alltså antagas gälla, att exemplaret förblir teaterns egendom.

Frågan om ett upphovsrättsförvärv — t. ex. framföranderätt till ett i manuskript föreliggande skådespel eller i noter nedtecknat musikstycke — också innebär förvärv av äganderätt till exemplaret torde kunna besvaras på följande sätt. Överlåtaren är skyldig att sätta förvärvaren i stånd att utöva den överlåtna rättigheten på ett rimligt sätt men kan därutöver i regel icke anses överlåta någon äganderätt. Om en för viss föreställning engagerad regissör medför eller iordningställer egen regibok, får den sålunda anses vara hans egendom oaktat den upphovsrättsöverlåtelse engagemanget kan innebära.

Motsvarande problem i fråga om droits voisins och fötorätt.

4.2.4. För fullständighetens skull skall här anmärkas, att vad som sagts om upphovsrätt i alla tillämpliga delar gäller också för *fötorätten*. Detsamma är fallet med *utövande konstnärers* rätt, varvid emellertid bör iakttas, att ett anställningsavtal på en teater icke utan vidare torde innebära någon generell överlåtelse i förväg av de rättigheter som tillkommer artisterna i fråga om upptagningar av deras prestationer. Tvärtom torde avtal om sådan upptagning böra träffas i det enskilda fallet.

Närmare om beställningsavtal.

4.2.5. Från anställningsförhållanden har härövan (under 4.2.1.2.) avskilts *beställningsavtal*. Ett par anmärkningar om dessa avtal må göras.⁶ Gentemot anställningsavtalet avgränsas de i huvudsak därav att den som mottager ett beställningsavtal arbetar fritt, icke intar den beroendeställning som karakteriserar arbetstagaren och endast ansvarar för att den beställda prestationen ställes till beställarens förfogande enligt träffad överenskommelse. Normalt innebär detta bl. a. att den anvisningsrätt som tillkommer arbetsgivaren och den däremot svarande lydnadsplikt som åligger den anställde inte är för handen. Annat kan givetvis överenskommas i det enskilda fallet, och gränsdragningen mellan beställningsavtal och vissa anställningsförhållanden, som präglas av stor frihet i arbetets utförande, kan ofta vara be-

⁶ En detaljerad analys av hithörande problem lämnas i Strömholm, *Le droit moral de l'auteur*, vol. II: 1, s. 85—360, där också hänvisningar till tillgänglig arbetsrättslig och upphovsrättslig litteratur lämnas.

svårlig. Dessa problem har emellertid sällan betydelse för de frågor som här behandlas; de uppkommer framför allt vid tillämpningen av arbetsrättsliga och socialrättsliga regler.

Från vad som här kallats "rena köp" av upphovsrättigheter skiljer sig beställningsavtalet framför allt därigenom att det skyddade alstret skapas för att uppfylla ett i förväg slutet avtal med åtminstone vissa preciseringar angående verkets utformning. Upphovsmannen ställer, skulle man kunna säga, sin förmåga i ett bestämt syftes tjänst. I den kontinentala rättsvetenskapen och i äldre praxis har beställningsavtalen därför ofta behandlats särskilt, framför allt när det gäller överlåtelsens omfattning — som ofta ansetts vara total — beställarens ändringsrätt och rätt att vidareöverlåta den förvärvade rättigheten. På en speciell punkt, som regelmässigt saknar intresse här, nämligen i fråga om beställda porträtt (27 § andra st. URL), är beställningsavtal föremål för särreglering i den svenska upphovsrättsliga lagstiftningen. Inom fotografirätten är denna särställning helt genomförd. Det stadgas nämligen i 14 § FotoL, att rätten till fotografisk bild, som utförts på beställning, tillkommer beställaren, där ej annat uttryckligen avtalats. Fotografen äger dock på sedvanligt sätt utställa bilden i reklamsyfte, såframt ej beställaren förbjuder det. Även om fotografen förbehållit sig sin rätt, får beställaren av fotografiskt *porträtt* låta intaga detta i tidning eller tidskrift eller i skrift med biografiskt innehåll, om icke fotografen gjort särskilt förbehåll just för detta fall. Här föreligger alltså normalt en totalöverlåtelse till beställaren.

På upphovsrättens område gäller inga liknande klara principer. I URL:s förarbeten har beställningsavtalet inte särskilt uppmärksamats. Rättsverkningarna av ett beställningsavtal får bedömas från fall till fall under beaktande av samtliga föreliggande omständigheter och de sedvänjor som må ha utbildats på olika områden. En särskild betydelse torde här få tillmätas den utlovade ersättningen. Till ledning för avtalstolkningen synes de överväganden som i det föregående redovisats beträffande anställningsavtalets upphovsrättsliga verkningar kunna användas i tillämpliga delar. Generellt torde emellertid kunna sägas, att det är större sannolikhet för att ett beställningsavtal, som tar direkt sikte på upphovsrätten, anses innefatta en exklusiv och total överlåtelse för hela skyddstiden. Avser en överlåtelse till en teater enligt sin ordalydelse enbart eller i första hand ett fysiskt föremål, t. ex. en dekor eller en kostymuppsättning, torde avtalet icke desto mindre

för det mesta tolkas så att beställaren också får rätt att utöva upphovsrättsliga befogenheter inom ramen för den verksamhet han vid tiden för avtalsslutet bedrev.

Beställningsavtalen är mindre entydiga, mer individuellt utformade och mindre grundligt diskuterade än anställningsförhållanden. Några närmare tolkningsförsök kan därför icke gärna göras med anspråk på vederhäftighet. Ett par specialproblem, som kan vålla svårigheter, skall blott noteras. Det ena gäller frågan vilka anspråk ett beställt verk måste uppfyllas för att vara avtalsenligt; bortsett från att rent formella och kvantitativa krav givetvis kan ställas, är det ofta vanskligt att finna en objektiv måttstock för sådana bedömningar. Det andra är spörsmålet om och hur en beställd prestation kan framtvingas, om upphovsmannen dröjer eller vägrar. Det existerar faktiskt ett hovrättsavgörande (*SvJT 1957 rf. s. 24*), där mot tredskande upphovsman utdömdes vite som ålagts honom för att framtvinga den utlovade prestationen, men fallet är tämligen speciellt, och det torde vara tveksamt om det får anses uttrycka den svenska rättens ståndpunkt i denna fråga.

Slutsatser.

4.2.6. Av vad som sagts i det föregående, såväl i förevarande avsnitt (under 4) som i fråga om upphovsrättsöverlåtelse i allmänhet (under 3.1.11.), torde med all önskvärd tydlighet ha framgått, att det råder en icke ringa ovisshet om framför allt överlåtelsens omfång. Att flera tvister inför domstol inte förekommit kan tänkas bero dels på parternas ofta framträdande okunnighet om de rättigheter och skyldigheter som föreligger, dels på den svenska marknadens relativa obetydlighet, dels naturligtvis på den spridda vanan att träffa uppgörelse utanför domstolarna.

Tveksamheten i fråga om en rad väsentliga frågor accentuerar i hög grad lämpligheten av precisa och väl genomtänkta avtalsbestämmelser. Det kan mot bakgrund av det sagda måhända te sig näranog hopplöst — och på grund av det ringa antalet tvister praktiskt onödigt — att försöka tänka igenom och precisera parternas rättsförhållanden. Uppgiften torde emellertid ingalunda vara hopplös, om den uppdelas kategorivis — efter berörda grupper, ifrågakommande verkstyper och ifrågavarande upphovsrättsliga befogenheter — och klarhet i rättsläget torde också vara i parternas intresse både därför att det innebär

en eliminering av risker om vilka man regelmässigt icke är medveten förrän de konkretiseras — då vanligen i ekonomiskt kännbar form — och därför att osäkerheten kan ”frysa ned” nyttjandet av värdefulla verk. Någon detaljerad lagreglering av de upphovsrättsliga avtalen — som förekommer och föreslagits i vissa av de stora kontinentala länderna — kan med största säkerhet icke förväntas inom överskådlig tid, om ens någonsin, och en mer ingående avtalsreglering ter sig därför som den enda framkomliga utvägen.

Avtal om den ideella rätten. Eftergivande av droit moral.

4.3.1.1. I det föregående har redan påpekats, att upphovsmannens ideella rätt icke kan överlåtas men väl eftergivnas ”såvitt angår en till art och omfattning begränsad användning av verket”. Rätten jämlikt 28 § URL att motsätta sig ändringar kan med laga verkan åsidosättas genom avtal, och intet hindrar att annan än upphovsmannen får dennes uppdrag att övervaka bestämmelsens eller ev. avtals efterlevnad.

Eftersom reglerna om den ideella rätten — och här avses närmast *droit au respect*, rätten att hävda verkets integritet — otvivelaktigt innefattar en latent risk, framför allt vid sådant verksnyttjande som innefattar bearbetning av ett verk, skall här upptagas frågan om den exakta innebörden i och omfattningen av eftergivanden av den ideella rätten, särskilt i anställningsförhållanden. Bestämmelsen i 28 § URL har tillräckligt belysts i det föregående.

4.3.1.2. Det skall först framhållas, att när det i lagen talas om ”eftergivande” av *droit moral*, avses härmed en utfästelse *i förhand* att icke göra den ideella rätten gällande. Några begränsningar i upphovsmannens möjlighet att med bindande verkan *i efterhand*, sedan ett visst förfarande ägt rum och han tagit del av det, godkänna ändringar i verket föreligger inte och kan rent praktiskt inte gärna föreligga.⁷ Under lagförarbetena framhöll departementschefen att godkännande i efterhand borde kunna lämnas även av annan person, som erhållit upphovsmannens bemyndigande (K. prop. 17, 1960, s. 73). Denna lösning är tydligen av särskild betydelse när det gäller utländska upphovsmän. Å andra sidan lär den kontinentala erfarenheten, att dylika uppgörelser i efterhand kan bli kostsamma för den som utfört en bearbetning eller annan ändring. Särskilt från filmens område känner man fall då upphovsmannen och hans arvingar en

⁷ Se SOU 1956: 25, s. 128 f.

eller annan dag före en utannonserad premiär uppträder med hot om beslag, skadeståndstalan m. m. och på detta sätt kan tilltvinga sig mycket betydande belopp som pris för sitt godkännande av filmversionen av sitt verk. Exemplet understryker vikten både av klara avtalsregler och av att upphovsmannen i möjligaste mån engageras i repetitionsarbetet på ett tidigt stadium.

Huvudprincipen jämlikt 3 § URL är att hur generellt en överlåtelse av upphovsrätt än formuleras — t. ex. i termer sådana som ”alla sina rättigheter”, ”hela författarrätten”⁸ — den ideella rätten är förbehållen. Det torde väl icke vara uteslutet, att ett begränsat eftergivande av den ideella rätten kan vara tyst och underförstått.⁹ Under alla förhållanden blir ett avstående giltigt endast om det har begränsad omfattning. Auktoritetskommittén nämner som exempel ”att ett verk överlåtes för att utnyttjas för filminspelning; vidare kan anföras det fallet att verket skall begagnas för en viss utgåva, t. ex. för skolbruk, eller för ett visst framförande på teater, i radio eller i television eller för en serie sådana framföranden”.¹ Denna exemplifiering gillades även av departementschefen och första lagutskottet; det senare tillade som exempel ändringar i samband med ett byggnadsverks utförande.²

4.3.1.3. Det sagda kan appliceras på upphovsrättsöverlåtelse av anställd. Även för de fall där anställningsavtalet kan anses innefatta en total överlåtelse av upphovsrätten, och även där det ligger i sakens natur att arbetsgivaren får anses berättigad att vidtaga ändringar i 28 §:s mening, kan det inte utan vidare slutas, att den anställde givit avkall på sin ideella rätt. När det gäller *droit à la paternité* — rätten att nämnas som upphovsman — kan någon sådan slutsats regelmässigt icke dragas; tvärtom torde det antingen krävas uttrycklig överenskommelse eller fast branschsedvänja för att ett avstående från denna rättighet skall kunna inläsas i avtalet. I fråga om *droit au respect* är det svårare att uttala sig allmänt. Att en anställd dekoratörs skisser till kostymuppsättning modifieras av rent praktiska skäl torde knappast vara någon *droit moral*-kränkning, men även här finns det gränser för arbetsgivarens ändringsrätt, t. ex. i fråga om smaklösa färgkombinationer eller ändringar som bryter stiltroheten o. d. och får

⁸ A.a., s. 127.

⁹ A.a., s. 128.

¹ A. st.

² K.prop. 17, 1960, s. 72 f.; Första lagutskottets utlåtande nr 41, 1960, s. 40.

kompositionen att framstå som ett okunnigt mischverk. Något liknande torde gälla andra dekorelement. Beträffande musikstycken, regiinsatser och dramatiska arbeten får sannolikt en gentemot arbetsgivaren strängare bedömning anläggas. Principiellt kan det i fråga om dylika arbeten knappast anses att anställd — eller den som framställt ett verk på beställning — underförstått godtagit mer vittgående eftergifter av den ideella rätten än en utomstående upphovsman.

Droit moral och anställds lydnadsplikt.

4.3.2. En ytterligt svårbedömd fråga är hur konflikter mellan anställd upphovsmans principiella *lydnadsplikt* och den ideella rätten är att lösa.³ Det måste nog inledningsvis konstateras att man står inför regelkomplex som är så väsensskilda och som utvecklats under så olika förhållanden att det är vanskligt att få dem att helt ”gå ihop”. Från denna synpunkt kan den anställde upphovsmannen sägas vara en anomali.

För att komma tillrätta med frågan torde man ha att skilja mellan två olika situationer: den som föreligger innan något skyddat verk överhuvudtaget föreligger och den som är för handen när ett verk redan skapats.

Innan något verk föreligger, kan den anställde tydligen inte åberopa någon *droit moral*, som skulle kränkas om det verk han fått till uppgift att skapa i tjänsten får en viss utformning. Han kan naturligtvis hävda att den förelagda uppgiften strider mot hans religiösa, politiska eller estetiska grundsyn och av detta skäl kräva antingen att verket skall få en annan, av honom föreslagen utformning eller att han befrias från uppgiften. Svensk rätt är såvitt jag kan finna i det närmaste helt obekant med denna situation. De fall av arbetsvägran som hittills bedömts av domstolarna har haft helt annan karaktär. I enstaka kollektivavtal, dock ej inom teatern, förekommer klausuler om att viss personal ej skall tvingas till uppgifter som står i strid med deras övertygelse, men det gäller då uppgifter som innefattar åsiktsyttringar och personal som förutsättes ha godtagit en viss linje i sådant hänseende. I extrema fall torde arbetsvägran undantagsvis kunna passera utan att vara kontraktsbrott. En skådespelare är exempelvis icke skyldig att uppträda naken på scenen eller att låna sig till grovt

³ Utförligt i Strömholm, *Le droit moral de l'auteur*, vol. II: 1, s. 264—280.

obscena förlopp; en anställd kan givetvis inte beordras till lagstridiga, farliga eller hälsovådliga handlingar. Bortsett från sådana ytterlighetssituationer torde det under gällande svensk rätt finnas mycket ringa plats för några undantag från lydnadsplikten inom teatern. Att en dekoratör skulle vägra att rita dekorer till ett stycke därför att han ogillar dess politiska eller religiösa tendens är säkert uteslutet. Jag har i annat sammanhang hävdad, att man möjligen finge beakta det intellektuella skapandets särart genom att bestämma lydnadsplikten något snävare än i andra anställningsförhållanden åtminstone i vissa speciella fall (t. ex. när en rörelse helt ändrar sin tendens e. d. eller när man av upphovsmannen begär sådant som kan skada hans anseende eller egenart; jfr 3 §).⁴ Dessa förslag har emellertid aldrig prövats, och deras framtid är oviss. Att takt och omdöme kan av praktiska och mänskliga skäl erfordras vid utdelandet av konstnärliga uppgifter är en annan sak. En annan sak är också att skapande arbete — åtminstone över en viss nivå — svårligen kan *framtvingas*. En generell instruktion till en anställd eller en grupp att framställa ett stycke med en bestämd tendens e. d. torde knappast vara en realistisk utövning av arbetsgivarens anvisningsrätt. Att däremot en skådespelare icke kan undandraga sig en roll därför att pjäsen eller rollen är honom motbjudande av privata (t. ex. estetiska eller politiska) skäl synes övervägande sannolikt.

Situationen är en annan *sedan en anställd väl skapat ett skyddat verk*. Det är väl i och för sig inte fullständigt självklart, att den ideella rätten skulle "ta över" den arbetsrättsliga lydnadsplikten i konflikter som kännetecknas av att arbetsgivaren kräver ändringar i ett av arbetstagaren i tjänsten framställt verk. Som vid de flesta andra tvister på detta område måste en bedömning ske från fall till fall under beaktande av samtliga omständigheter. Rör det sig t. ex. om ett alster av mindre omfång eller konstnärlig betydelse vars praktiska funktion äventyras av det utförande upphovsmannen givit det eller står prestationen i strid mot klara instruktioner eller innehåller sådant som uppenbarligen är främmande för uppgiftens syfte, torde det åtminstone kunna övervägas om arbetstagaren icke är skyldig att vidtaga anbefallda ändringar. Som huvudregel i sådana fall där inga speciella förhållanden av här avsedd typ är för handen — en regel som illustrerar

⁴ Strömholm, a.a. vol. II: 1, s. 274 f.

nödvändigheten av preciserade anvisningar i förväg och samråd under arbetets gång — får emellertid sannolikt anses gälla, att den anställde upphovsmannen till ett redan framställt skyddat verk icke är skyldig att efterkomma anvisningar som skulle medföra ändringar i verket av beskaffenhet att kränka hans ideella rätt (men väl befallning om ändringar som icke har denna effekt; ändringsförbudet i 28 § URL torde icke kunna anses "ta över" lydnadsplikten). Konflikten illustreras av det tidigare (3.4.3.2.) anförda rättsfall där chefen för Sveriges Radio ådömdes böter för att han låtit verkställa klippningar i en TV-film (Stockholms rådhusrätts dom den 31 okt. 1969). Rådhusrätten bedömde klippningarna vara sådana att de kränkte filmupphovsmannens anseende och egenart och lämnade utan avseende det från radioledningen framförda påståendet, att anställningsavtalet innefattade en eftergift av den ideella rätten som medgav de ifrågavarande ändringarna. Icke heller beaktades invändningen, att ändringarna skett på grund av radioavtalets regler om opartiskhet och saklighet. I detta sammanhang skall erinras om att auktorrättskommittén i lagförarbetena i fråga om dagspressen hävdar, att ändringar som icke sker av rent redaktionella skäl, utan "t. ex. för att utgivaren anser artikeln i sitt ursprungliga skick olämplig ur tryckfrihetssynpunkt" ofta är sådana som är förbjudna enligt 3 § URL och sålunda kräver upphovsmannens medgivande. Som anförts i det föregående tog Svea hovrätt, vilken ogillade filmupphovsmannens talan, överhuvudtaget icke ställning till det här aktuella problemet; enligt hovrättens bedömning förelåg överhuvudtaget ingen *droit moral*-kränkning.

Den fråga som naturligen inställer sig inför dessa olösliga konflikter mellan arbetsgivarens intresse av att icke behöva ge offentlighet åt sådant som kanske rentav kan ådraga honom straffansvar och upphovsmannens *droit moral* är hur man praktiskt kan bringa konflikten ur världen.

Inom arbetsrätten gäller som allmän princip, att det är arbetsgivaren som s. a. s. får tolka situationen i första instans. Anser arbetstagararen att en i tjänsten given befallning är avtalsstridig, har han ändå att efterkomma den men äger att i efterhand få upprättelse genom domstolsavgörande (jfr den ovan under II.2.5. citerade avtalsklausulen). En lydnadsvägran är eljest avtalsbrott, även om det i efterhand skulle visa sig att befallningen var kontraktsvidrig och medför skadeståndsansvar för arbetsgivaren. Från denna huvudregel gäller

vissa tämligen självklara undantag, t. ex. i det fall att befallningens åtlydande skulle innebära en lagstridig handling eller utsätta arbetstagaren för direkta faror. Risken för en *droit moral*-kränkning torde höra till de situationer som berättigar till ohörsamhet mot givna anvisningar endast i speciella fall, t. ex. där kränkningen är alldeles uppenbar och skadan för upphovsmannen är omedelbart förestående (offentligt framförande samma dag e. d.).

Rådande ovisshet om det enskilda fallets bedömning skapar uppenbarligen icke obetydliga risker för båda parter. Upphovsmannen, som vägrar att efterkomma en order om att vidtaga ändringar, riskerar att detta handlingssätt bedömes som avtalsvidrigt och kan i värsta fall belastas med de betydande kostnaderna för uppskov med premiär e. d. Arbetsgivaren-teatern, som genomdriver en ändring, kan finna sig utsatt för både skadestånd och straffansvar för upphovsrättskränkning. Riskerna kan först och främst reduceras genom entydiga bestämmelser i relevanta hänseenden i anställningsavtalet och genom preciserade direktiv för den enskilda uppgiften samt genom fortlöpande samråd eller kontroll i fråga om dennas utförande. Har en konflikt icke desto mindre kommit till stånd, synes det ofta vara en rimlig praktisk lösning att den av arbetsgivaren påkallade ändringen går i verkställighet — framför allt gäller detta om verket eljest skulle utsätta teaterledningen för rättsliga påföljder — men att det antingen på lämpligt sätt klart markeras att det framförda verket ändrats i förhållande till upphovsmannens ursprungliga alster eller att upphovsmannens namn utelämnas och verket utnyttjas anonymt. En sådan lösning är icke förutsedd i lagen, och ingendera parten har någon formell rätt att påfordra den. Användning av upphovsmannens namn kan vara en så stor tillgång för teatern, att denna ej anser sig kunna undvara det; på samma sätt kan upphovsmannen ha så starkt intresse av publicitet att han vill framträda men samtidigt en så bestämd mening eller känsla för sitt verk att han ej vill figurera som upphovsman, även om ändringarna markeras såsom härrörande från annan. Icke desto mindre är den föreslagna lösningen ofta den enda som åtminstone hjälpligt kan göra slut på tvisten på ett sätt som icke innebär allvarligt men för båda parter. Vidhåller upphovsmannen en total lydnadsvägran och bedömer teatern, att den icke kan nyttja verket i ursprungligt skick, återstår ibland knappast annat än ett nedläggande av föreställningen, och även detta — som ju kan beröra många andras

rätt och därmed öka risktagandet för parterna — kan vara en farlig lösning för en teaterledning, som kanske förpliktat sig mot någon eller några upphovsmän att verkligen genomföra föreställningen eller som har uppföranderätt endast under begränsad tid.

IV. Vem drabbar ansvaret?

1. Inledning.

I det föregående har berörts en rad olika konflikter och handlingar som alla har det gemensamt att de kan ådraga den ena parten i konflikten eller den handlande rättsliga påföljder. Det gäller nu att fastställa vilket organ — teaterledning, enskild chefstjänsteman eller omedelbart agerande — som får bära det rättsliga ansvaret för kränkningar som ligger teatern till last. Härvid har man i huvudsak att räkna med två typer av påföljder, straffrättsliga och civilrättsliga. Den viktigaste civilrättsliga påföljden — och den enda som kommer att beaktas här — är skadestånd till förorättad part. I avtalsförhållanden kan också ifrågakomma hävande av avtalet på den förfördelades begäran. Till straffsanktionerna kan tillkomma förverkande av viss egendom, förstöring o. d.

Straff- och skadeståndsrättsliga påföljder utdömes icke till alla delar efter samma principer. Det immaterialrättsliga påföljdssystemet företer också vissa egendomligheter. Det är därför nödvändigt att göra åtskillnad på de olika kategorierna av kränkningar i den följande översikten. Den behandlar successivt: straffrättsligt ansvar för vad som här kallats "allmänna yttrandefrihetsbrott" (under 2. nedan); skadeståndsansvar för samma grupper av kränkningar (under 3.); de immaterialrättsliga ansvarsreglerna (straffansvar, 4.1.; skadeståndsansvar, 4.2.).

Den följande framställningen kommer icke att vara lika detaljrik som de föregående avsnitten. Det har bedömts praktiskt värdefullare att så noggrant som möjligt försöka precisera det tillåtnas gränser såsom ram för handlandet. När det gäller påföljderna vid överträdelse har det syntts tillräckligt att peka på konkreta risker snarare än att söka exakta gränsdragningar. Sådana är för övrigt i vissa hänseenden ytterst svåra att draga. Framför allt gäller detta spørsmålet om teater-

lednings och teaterchefs straffrättsliga ansvar för allmänna yttrandefrihetsbrott. Både på skadeståndsrättens område och i fråga om de upphovsrättsliga sanktionerna kan något större precision och säkerhet uppnås.

2. Straffrättsligt ansvar för allmänna yttrandefrihetsbrott.

2.1. Samtliga de gärningar som här berörts under rubriken ”allmänna yttrandefrihetsbrott” är upptagna i Brottsbalken av år 1965 och för bedömningen av frågan vem som är straffrättsligt ansvarig gäller reglerna i 23 kap. BrB om medverkan (varjämte kan bli att beakta bestämmelsen i BrB 24 kap. 6 § om ansvarsfrihet för den som var underkastad lydnadsplikt).

De nämnda bestämmelserna innebär i korthet följande. Bland de personer som deltagit i begåendet av en brottslig gärning gör man en indelning i tre grupper: gärningsman, anstiftare och medhjälpare (23 kap. 4 § BrB). Som gärningsman är tydligen den att anse som direkt utför gärningen, som anstiftare betraktas den som förmått annan till handlingens utförande; den som eljest med råd eller dåd främjat detta är medhjälpare. Envar medverkande bedömes efter det uppsåt eller den oaktsamhet som ligger honom till last. Normalt krävs för straffbarhet uppsåt, d. v. s. avsikt att begå handlingen med dess i brottsbeskrivningen angivna karakteristika och effekter; som uppsåt räknas emellertid även vad man skulle kunna kalla medvetet risktagande, dock endast under förutsättning att det kan antagas att gärningsmannen ej skulle ha avstått från handlandet även om han varit säker på att den brottsliga effekten skulle inträda.

En fråga, som diskuterats intensivt utan att kunna sägas vara klart besvarad är huruvida medverkansreglerna — bestämmelserna om straffansvar även för annan än den omedelbare gärningsmannen — kan inträda vid bagatellförseelser.¹ Frågan torde knappast äga betydelse vid de yttrandefrihetsbrott som är berörda i förevarande sammanhang.

I något enstaka fall straffas jämlikt uttryckligt stadgande icke blott uppsåtlig utan även oaktsam gärning. Detta har påpekats på tal om

¹ Se härom SOU 1953: 14, s. 363 f., K.prop. 10, 1962, s. 318 B f. och 218 C samt Beckman—Holmberg—Hult—Strahl, a.a. del II, s. 584.

de enskilda brotten i det föregående.

2.2. Reglerna om gärningsmannaskap, medhjälp och anstiftan äger — åtminstone på BrB:s område, som här är aktuellt — tillämpning oavsett om gärningen förövats av en ensam person eller inom ramen för ett företags verksamhet. Principiellt blir det alltså i det senare fallet fråga om att i varje särskilt tillfälle utreda vilka fysiska personer som medverkat till brottet. Något *straffrättsligt* ansvar för juridiska personer förekommer icke i svensk rätt.

En god beskrivning av rättsläget just i fråga om yttrandefrihetsbrott begångna inom ett företags ram förekommer i en utredning om radions juridiska ansvar, SOU 1962: 27.² Rättsläget för rundradions del var före 1966 års radioansvarighetslagstiftning i allt väsentligt detsamma som nu gäller för teatern. BrB:s införande har icke medfört sådana förändringar att uttalandena i SOU 1962: 27 förlorat sin giltighet. Den fyligare redogörelsen i det nämnda betänkandet — till vilket må hänvisas — återkommer i sammanträngd form i propositionen till radioansvarighetslag. Där uttalas följande.

”Det straffrättsliga ansvaret för yttrande i radio- eller televisionsprogram ligger regelmässigt i första hand på gärningsmannen dvs. den som fällt yttrandet. Eftersom ett program i regel är resultatet av flera personers samarbete kan emellertid ansvar för medverkan till brott ej sällan komma i fråga. Den som lämnat ett meddelande med brottsligt innehåll som tas in i ett program, kan i princip drabbas av medverkansansvar och åtnjuter alltså inte ansvarsfrihet som om meddelandet lämnats till en tidningsredaktion eller till en nyhetsbyrå för vidarebefordran till tidningarna. Ansvar för medverkan torde under vissa förutsättningar också komma i fråga beträffande den som inom programföretaget har den direkta ledningen av eller tillsynen över ett program. Detta gäller främst om vederbörande haft kännedom på förhand om att ett brottsligt yttrande skulle förekomma i programmet och likväl tillåtit att detta sänds.

Andra personer än meddelare, programförfattare och sådana som har ledningen av program eller tillsynen över program torde endast i sällsynta fall kunna straffas för medverkan till yttrandefrihetsbrott i programmen.”³

Detta förarbetsuttalande kan tjäna som utgångspunkt för ett par preciseringar för att klarlägga läget för teaterns del.

² SOU 1962: 27, s. 25 f.

³ K. prop. 156, 1966, s. 9.

Man har för det första att särhålla sådana fall där teaterledningen eller teaterchefen med kännedom om en föreställnings innehåll själva givit anvisningar om att denna skall visas. Här drabbar ansvaret för yttrandefrihetsbrott tydligen direkt den eller dem som fattat detta beslut, och man torde ofta ha att betrakta dem, och icke den underordnade personalen, som *gärningsmän* (s. k. konverterat gärningsmannaskap). De som direkt medverkat till de brottsliga handlingarna torde då ofta vara att bedöma som medhjälpare. Om det antages att gärningen består i att ett ärekränkande yttrande fälles av en skådespelare, torde ansvar för medhjälp endast drabba denne samt regissör eller annan som kan anses utöva ledning över föreställningens förberedande. Andra skådespelare, dekoratörer och teknisk personal kan icke gärna ifrågakomma som medhjälpare, försåvitt de icke på något speciellt sätt, t. ex. genom rådgivning eller uppmuntran, främjat brottet. Ansvar för medhjälp genom sådant handlande kan ju f. ö. drabba vilken utomstående som helst. Klart osjälvständiga och okvalificerade medhjälpare — en vaktmästare eller garderobiär som delar ut förgripliga bilder, skrifter e. d. — kan stundom undgå ansvar jämlikt 24 kap. 6 § BrB (strafffrihet på grund av lydnadsplikt) så till exempel om uppdraget ges under sådana förhållanden att vederbörande har svårt att bedöma dess innebörd eller av praktiska skäl inte hinner reagera. Ofta torde f. ö. i sådana fall erforderligt uppsåt saknas. I fråga om skådespelare och annan konstnärlig personal torde däremot utrymmet för strafffrihetsgrunden "lydnadsplikt" vara ytterligt begränsat. Som ovan framhållits (III.4.3.2.) omfattar anställds skyldighet att efterkomma givna anvisningar icke brottsliga gärningar.

En andra grupp av fall är sådana då teaterledningen icke på detta direkta sätt medverkat till gärningens begående. Beslutanderätten i fråga om repertoarval, utformning av enskilda föreställningar eller rentav innehållet i en — t. ex. genom grupparbete framställd — föreställning kan vara delegerad till en representativ församling, en chefs-tjänsteman, en eller flera regissörer. Det är närmast till denna situation som det citerade uttalandet ur radioansvarighetslagens förarbeten hänför sig. Det bör därvid ihågkommas att det föreligger en väsentlig skillnad mellan arbetssätt, organisation och verksamhetens omfattning vid Sveriges Radio och även den största teatern. Radion hade — redan år 1966 — flera programkanaler, som större delen av dygnet skulle förse med ständigt nya programinslag. Den påminner i detta

hänseende snarast om en dagstidning. En teater, även om den förfogar över ett par scener, ger föreställningar — sällan mer än en per dygn och scen — ur en begränsad repertoar, där de enskilda föreställningarna upprepas, ibland rentav i månader. Teaterledningens eller åtminstone teaterchefens möjligheter att ta del av innehållet i nyuppsättningar eller helt nya pjäser på repetitionsstudiet måste anses väsentligt större än radioledningens. I 1962 års radioansvarighetsutredning heter det, att ”programföretagets ledning, dess styrelse, verkställande direktör eller avdelningschefer . . . endast i sällsynta undantagsfall . . . kunna bli straffrättsligt ansvariga för ett brottsligt program. Det kan endast vara i de fall, då de gett direktiv om eller eljest haft förhandskännedom om en sändning med brottsligt innehåll”.⁴ Detta uttalande kan inte utan vidare överföras till teatern. Snarare torde man där i fråga om teaterchef och annan ledningspersonal på högsta nivå om sådan förekommer ha att använda de grundsatser som i radioansvarighetsutredningen anges beträffande programledare. Det uttalas i utredningens betänkande, att den som har haft den direkta ledningen eller tillsynen över det programavsnitt, vilket innehållit ett brottsligt yttrande, torde vara ”straffrättsligt ansvarig för detta på den grund att han vetat om vad som skulle förekomma i sändningen och bestämt eller tillåtit att det fick sändas. Har programledaren däremot icke före sändningen haft kännedom om att det brottsliga yttrandet skulle förekomma i denna, torde han som regel icke bli ansvarig. Ansvar åvilar honom emellertid i det fall, att han avsiktligt underlåtit att stoppa sändningen eller vidtaga de kontrollåtgärder som ålegat honom, ehuru han varit övertygad om att sändningen skulle komma att innehålla ett brottsligt yttrande. Vidare är han ansvarig, om han visserligen icke varit övertygad om att det brottsliga yttrandet skulle förekomma i sändningen men ansett det möjligt att så skulle ske och det måste antagas, att även visshet om att yttrandet skulle komma att inflyta i sändningen icke skulle ha avhållit honom från att låta sända programmet”.⁵

Det sagda innebär icke att en teaterchef under alla förhållanden skulle vara skyldig att i förväg se allt som produceras vid teatern i kontrollsyfte. Huvudregeln för ådömande av ansvar vid det övervägande flertalet av de brott som här avses är att den tilltalade i någon

⁴ SOU 1962: 27, s. 27.

⁵ A. st.

form *uppsåtligt* (jfr 2.1. ovan) medverkat till gärningen. Där delegation av befogenheter är klart organisatoriskt genomförd, så att t. ex. produktion av skolföreställningar utgör ett särskilt område under egen chef, gäller vad nu sagts om teaterchefen för den senare, förutsatt att han också har tilldelats befogenheter som svarar mot befattningen. I alla de fall där teaterchefen fått del av innehållet — eller de kontroversiella delarna — i ett verk och medgivit dess framförande, torde han vara medansvarig till brott som begås genom föreställningen. Detta ansvar torde enligt gällande rätt i regel icke kunna övervältras genom avtal om samverkan och medbestämmande från de anställdas sida. Icke heller torde teaterchefen kunna undgå ansvar genom att systematiskt hålla sig okunnig om det närmare innehållet i en föreställning, om han blivit underkunnig om att denna enligt någorlunda säkra indikationer kan misstänkas ha lagstridigt innehåll. Där det icke finns en klar delegation av beslutanderätt på ansvarig och med vederbörliga befogenheter utrustad funktionär, som har att pröva bl. a. rättsliga frågor, torde principerna om s. k. eventuellt uppsåt (medvetet risktagande) sålunda stundom kunna medföra att chef som medvetet avhållit sig från att ta del av en föreställning som på rimliga grunder kan misstänkas ha brottsligt innehåll anses ha medverkat till gärningen.

Undantag från detta chefsansvar (ansvar för avdelningschef, e. d. med delegerad beslutanderätt) kan naturligtvis förekomma. Om en eller flera skådespelare under en föreställning, t. ex. i en skola, improviserar rättsstridiga inslag som icke kunde förutses av ledningen, drabbar ansvaret endast de direkt agerande. Upprepas saken eller föreligger erfarenhetsmässigt eller på grund av indikationer i det enskilda fallet risk för att sådant skall förekomma, torde ansvar för ledningen ej vara uteslutet.

De principer som här utvecklats torde kunna vålla särskilda svårigheter i de fall då en teater ”beställer” föreställningar som producerats av annan teater eller av en fristående grupp. De tidigare berörda svårigheter som vållas av upphovsmannens eller upphovsmännens ideella rätt — svårigheter som f. ö. kan uppstå även inom den producerande teatern, om kontrollåtgärder icke vidtages i tid — kan här utsätta den beställande teaterns ledning för betydande problem och i sista hand risk för ansvar eller ekonomisk förlust. Är den beställande teaterns ledning informerad om rättskränkningar i beställda föreställningar

eller har den trots erfarenhetsmässigt förekommande eller i det enskilda fallet befarade risker låtit en föreställning komma till stånd utan granskning kan ansvar sannolikt ifrågakomma. Straffansvar kan icke genom avtal övervältras på utomstående. En åtgärd som i fråga om "beställda" föreställningar åtminstone i regel torde vara tillräcklig för att tillgodose kraven på den beställande teaterns ledning torde emellertid vara att denna av den producerande teaterns ansvariga ledning erhåller skriftlig försäkran om att innehållet i beställd föreställning enligt vad den senare vid noggrann prövning funnit icke innehåller någon rättskränkning. Det får då förutsättas, att den producerande teatern har personal av tillräcklig kompetens för att verkligen göra en seriös bedömning av frågan. En dylik försäkran från en mindre, fritt arbetande teatergrupp e. d. kan knappast utan vidare fritaga den beställande teaterns ledning från ansvar i sådana fall där en någorlunda beaktansvärd risk för överträdelser bedömes föreligga.

3. Skadeståndsansvar för allmänna yttrandefrihetsbrott.

3.1. Principiellt gäller, att skadestånd för ersättningsgill skada kan utkrävas från den som fälles till straffrättsligt ansvar för brottslig gärning. Skadeståndsansvaret har emellertid ett bredare tillämpningsområde än de straffrättsliga reglerna. Det kan nämligen också åläggas juridiska personer, d. v. s. teaterföretaget som sådant.

Då förarbetena till nu gällande radioansvarighetslagstiftning påbörjades, rådde viss ovisshet i frågan huruvida ett bolag (motsv.) verkligen kan åläggas skadeståndsansvar för sådana yttrandefrihetsbrott som begåtts av dess anställda i tjänsten. I ett par äldre fall hade så skett (*NJA 1910 s. 184* och *1929 s. 461*), men vissa omständigheter i de enskilda målen gjorde principens tillämpningsområde tveksamt. I SOU 1962: 27 anförde utredningsmannen härom att gällande principer, tillämpade på Sveriges Radio, skulle innebära

"att bolaget skulle vara skadeståndsskyldigt för sådana i sändningar förekommande brottsliga yttranden, som antingen någon i ledningen fällt i sändningen under utövande av någon med ledningen sammanhängande funktion eller också någon annan uttalat men som någon inom ledningen underlåtit att hindra, ehuru vederbörande inom ledningen på

förhand haft kännedom om sändningens innehåll i denna del och haft möjlighet att ingripa mot sändningen. Detsamma torde även böra gälla, om vederbörande inom ledningen ansett det möjligt, att en rättskränkning skulle förekomma, men likväl icke stoppat sändningen, och det tillika kan antagas, att ledningen icke ens vid visshet om programmets innehåll skulle ha stoppat sändningen. Utöver vad nu sagts torde något skadeståndsansvar för Sveriges Radio icke föreligga. Icke heller torde, om någon inom företaget är förfallen till ansvar för brottslig gärning i en sändning, skadeståndsskyldighet föreligga för någon den brottslige överordnad, som haft att öva tillsyn över sändningen men som, utan att därigenom göra sig skyldig till brott, brustit i sin tillsynsplikt.”⁶

I propositionen till radioansvarighetslagen anfördes t. o. m. att programföretaget icke skulle vara skadeståndsskyldigt vid yttrandefrihetsbrott för vilket anställd fälldes till straffansvar och i andra fall skulle kunna förpliktas utge skadestånd endast för ledande personals handlingar. Det medgavs dock att rättsläget i förstnämnda hänseende vore oklart.⁷

3.2. Dessa ståndpunkter torde icke längre kunna upprätthållas. I fallet *NJA 1962 s. 31* ådömdes ett kreditupplysningsföretag skadestånd för ärekränkning begången därigenom att felaktiga och för den berörde ärekränkande uppgifter influerades i en soliditetssupplysning om en af-färsman. I målet blev utrett, att upplysningsföretaget, som årligen ut-sände omkring 40 000 kreditupplysningar, var organiserat på så sätt att fem tjänstemän — enligt uppgift ansvarsmedvetna och omdömes-gilla personer, som också sysslade med införskaffande av information till bolagets arkiv — utarbetade kreditupplysningarna. Dessa kontrol-lerades sedan icke av någon annan. Högsta domstolen fann att med hänsyn till de ifrågavarande tjänstemännens självständiga ställning skadeståndsansvar för deras handlande borde ådömas bolaget.

Rättsfallet synes kunna tagas till intäkt för den uppfattningen, att rättspraxis även vid sådan skada som begås genom yttrandefrihetsbrott utsträcker den juridiska personens ansvar till att avse icke blott handlingar av dess ledning (”organ”) utan även till rättskränkningar som i tjänsten begåtts av andra företrädare för bolaget (motsv.),⁸

⁶ SOU 1962: 27, s. 29.

⁷ K.prop. 156, 1966 s. 9.

⁸ Så Hellner i *Teori och praxis*. Skrifter tillägnade Hj. Karlgren (1964), s. 148. Svea hovrätts dom den 6 mars 1970 ang. förtal av en i filmen ”Jag är nyfiken-gul” intervjuad person kan sägas tillämpa samma princip men frågan var ej före-mål för särskild prövning.

förutsatt att dessa verkar med en viss självständighet. Sistnämnda villkor torde vara uppfyllt av regissörer, som anförtrots uppsättningar av en viss pjäs, ledarna för eller de likaberättigade medlemmarna i grupper som utarbetar egna föreställningar samt personer som leder eller utåt företräder skådespelargrupper som t. ex. ger föreställningar i skolor e. d. Får sådana personer utan den högsta ledningens eller ev. avdelningschefers närmare kontroll genomföra föreställningar i vilka förekommer brottsliga yttranden eller handlingar, torde det i varje fall föreligga betydande sannolikhet för att teatern som sådan blir skyldig att — ensam eller jämte gärningsmannen — utge skadestånd till förfördelad part.

Frågan torde ligga något annorlunda till i fråga om föreställningar som ges av en teater, vilken ”beställt” framträdandet från annan teater, som svarar för dess innehåll. Under förutsättning att den ”beställande” teaterns enda befattning med pjäsen är att teckna avtal med den producerande och att träffa arrangemang för lokal o. d., torde det regelmässigt vara den beställande teaterns *ledning* som fattar de beslut genom vilka föreställningen upptages i repertoaren. Frågan om ansvar för underordnads åtgärder uppkommer då icke. Har emellertid en tjänsteman uppdraget att självständigt granska och bedöma de pjäser som kan komma i fråga, torde hans ställning vara sådan att han engagerar den beställande teaterns ansvar. Förekommer ingen granskning, kan ledningen härigenom ådraga företaget skadeståndsansvar för visningen, om förfarandet kan anses vårdslöst i det enskilda fallet. Det i fråga om straffansvar föreslagna förfarandet torde även i dessa fall ofta vara att rekommendera, även om det icke kan helt befria ledningen från dess ansvar i enskilda fall.

4. De immaterialrättsliga ansvarsreglerna.

Det straffrättsliga ansvaret.

4.1.1. Jämlikt 53 § URL dömes till bötes- eller fängelsestraff den som beträffande litterärt eller konstnärligt verk vidtager åtgärd, som innebär intrång i den till verket jämlikt 1 och 2 kap. URL knutna upphovsrätten (eller som åsidosätter upphovsmans testamentariska föreskrifter om nyttjandet eller åstadkommer förväxling med annans

signatur), försåvitt gärningen sker med uppsåt eller av grov oaktsamhet. Enahanda straff ådömes den som för spridning till allmänheten importerar exemplar, vilkas framställning i utlandet skulle ha varit straffbar om den skett i riket. Jämlikt 57 § gäller straffreglerna också till skydd för utövande konstnärs rätt och övriga s. k. angränsande rättigheter. Motsvarande bestämmelser finnes på fotografirättens område (16 § FotoL).

4.1.2. Ett särskilt problem vid tillämpningen av de upphovsrättsliga straffreglerna är gränsdragningen mellan sådana åtgärder med avseende på ett skyddat verk vilka utgör *upphovsrättskränkningar* och är straffsanktionerade och sådana som utgör *avtalsbrott* i förhållande till upphovsmannen och därmed endast ger upphov till ekonomiska påföljder. Spörsmålet beröres mycket kortfattat i förarbetena till URL. Auktorrättskommittén nöjer sig med uttalandet, att reglerna om upphovsrättsliga avtal i 3 kap. URL icke är straffsanktionerade.⁹ Med ledning av den diskussion som förts i närliggande utländska rättssystem synes det tillåtet att som en grov tumregel uppställa, att åtgärder vidtagna av den som jämlikt avtal har rätt att nyttja ett verk utgör upphovsrättskränkningar om de i *kvantitativt* hänseende går utanför den avtalade överlåtelsens ram eller kränker *droit moral* men däremot är enbart avtalsbrott om de i fråga om *sättet* för den överlåtna rättighetens utövning avviker från avtalet. En teater, som ger tio föreställningar av en pjäs, fast avtalet med upphovsmannen medger blott åtta, begår sålunda i princip en straffbar upphovsrättskränkning (om ej teatern i god tro hävdar att avtalet bör tolkas så att tio framföranden är medgivna och denna ståndpunkt ej kan anses grovt oaktsam); om föreställningarna mot avtalets bestämmelser är abonnemangsföreställningar, föreligger blott avtalsbrott. På samma sätt utgör ändringar i strid mot 28 § URL i regel avtalsbrott, försåvitt de ej tillika är kränkningar av *droit au respect* enligt 3 §; i sistnämnda fall föreligger alltid upphovsrättskränkning. Däremot är ändringar som företages utöver vad 26 § medger vid tillämpning av "länereglerna" (oavsett om de därjämte strider mot 3 § eller ej) kränkningar av upphovsrätten — något avtal mellan parterna finnes ju inte — och principiellt straffbara.

4.1.3. Även i frågan vem som är att anse som *gärningsman* är

⁹ SOU 1956: 25, s. 425.

URL:s förarbeten kortfattade. I anslutning till vissa äldre avgöranden förklarar auktoritetskommittén, att gärningsman normalt är den som utför den olovliga handlingen men att "där denna företages för annans räkning", den senare bör betraktas som gärningsman. Som exempel anföres, att den som på beställning trycker ett arbete i strid mot URL:s regler i allmänhet går fri från ansvar, som i stället drabbar beställaren.¹ Trots viss kritik under remissbehandlingen nöjde sig departementschefen med att gilla kommitténs ståndpunkt och hänvisa till gällande allmänna principer.² Lagutskottet utlät sig överhuvudtaget icke.

Det torde följa av allmänna grundsatser att BrB:s regler om medverkan är tillämpliga även inom det specialrättsliga gebiet som upphovsrätten utgör. Emellertid finnes en viss praxis — de ledande fallen torde alltjämt vara *NJA 1930 s. 432* och *NJA 1937 s. 219* (jfr även *NJA 1898 s. 133* och *1946 s. 371*), som visserligen gällde tillämpning av äldre regler men alltjämt kan citeras³ — som tyder på att man på upphovsrättens område har att räkna med en *tillsynsplikt* för den företagare eller företagsledare för vars räkning framförande (och möjligen också annat nyttjande av skyddade verk; jfr dock *NJA 1931 s. 506*) äger rum. Denna förpliktelse torde innebära, att teaterchef eller ev. chefstjänsteman med delegerad befogenhet principiellt anses ha att kontrollera om kränkning av upphovsrätt sker i den verksamhet han leder och att straffpåföljd sålunda kan drabba honom även för kränkningar om vilka han ej har kunskap men som han bort vara bekant med för att uppfylla sina förpliktelser. De båda avgörandena från 1930 och 1937 är särskilt "starka" såtillvida som ansvar i båda fallen åtalades restaurantägare för kränkningar begångna av ett musikkapell vilket spelat helt självständigt. Även *beställande* teater har mot bakgrund av dessa avgöranden anledning att undersöka om upphovsrättskränkning förevarit. En ändring i förhållande till rättsläget vid tiden för 1930 och 1937 års rättsfall har skett genom URL:s införande. Ansvar inträder nu enligt uttryckligt stadgande vid *grov* oakt-samhet. Ehuru det icke finnes något i URL:s förarbeten som tyder på att man velat bryta med äldre praxis och göra ansvarsreglerna mildare än förut, kan det frågas om domstolarna är beredda att inför

¹ SOU 1956: 25, s. 426.

² K.prop. 17, 1960, s. 288 f.

³ Se om fallen Thornstedt, Om företagaransvar (1948), s. 172 f.

ett uttryckligt krav på *grov* oaksamhet upprätthålla en ståndpunkt som praktiskt måste anses ligga mycket nära ett *strikt* ansvar (d. v. s. ansvar utan vållande) för upphovsrättskränkningar. Att besvara denna fråga på grundval av den rättstillämpning som förekommit efter URL:s införande är omöjligt. Läget kan närmast beskrivas så att det åtminstone föreligger en betydande risk för att en långtgående tillsynsplikt kräves när det gäller olovligt nyttjande och droit moral-kränkningar. Som exempel kan nämnas, att såväl straffrättsligt som civilt ansvar i det ovan (under III.3.4.3.2.) nämnda målet om filmen "Jag är nyfiken-gul" ådömdes det producerande filmbolagets verkställande direktör. Att en sådan plikt *generellt* skulle antagas vara för handen i fråga om de detaljregler t. ex. i 2 kap. URL, som i och för sig är straffsanktionerade förefaller mindre troligt. Se vidare härom under 4.2.2. nedan.⁴

Det ekonomiska ansvaret.

4.2.1. Reglerna i URL om ekonomisk gottgörelse till upphovsmannen är uppdelade i två huvudgrupper. I 54 § första st. URL stadgas att den som i strid mot lagens regler eller sådan testamentarisk eller i kraft av testamentariskt bemyndigande utfärdad föreskrift som avses i 41 § utnyttjar ett verk, skall till upphovsmannen eller hans rättsinnehavare gälda ersättning utgörande skäligt vederlag för utnyttjandet. Sanktionen — som icke förutsätter straffbart förfarande — får så gott som undantagslöst anses drabba den i vars intresse eller för vars räkning det obehöriga nyttjandet äger rum, d. v. s. teaterföretaget som sådant. Frågan vilken av "beställande" och "producerande" teater som vid beställning av föreställningar från annan teater skall bära påföljden synes icke kunna besvaras generellt. Det torde regelmässigt få antagas, att båda teatrarna har ekonomisk nytta av sådana föreställningar, och möjligen kan den förfördelade upphovsmannen därför vända sig mot endera eller båda på en gång. Har t. ex. den beställande teatern förpliktats utge vederlag, torde avtalet med den producerande teatern ofta vara så utformat, att den beställande kan regressvis återkräva utgivet vederlag.

4.2.2. I 54 § andra st. URL stadgas om ersättningsskyldigheten vid sådant olovligt nyttjande av skyddat verk som sker uppsåtligt eller

⁴ Beträffande möjligheterna att *delegera* befogenheter med för chefen befriande verkan kan hänvisas till H. Thornstedt, Företagarens straffansvar (1965), s. 30 f.

av oaktsamhet. I sådana fall utgår ersättning även för annan förlust än uteblivet vederlag samt för lidande och annat förfång. Det bör observeras, att medan straffbarhet förutsätter *grov* oaktsamhet, skadeståndsansvar inträder redan vid oaktsamhet, som icke är grov. Detta är icke en lek med ord — det har ansetts rimligt att vissa förfaranden, som kränker enskild upphovsmans rätt, skall bli föremål för ekonomisk sanktion även om de inte är så kvalificerade att det samhälleliga straffmaskineriet sättes i funktion — och nyanseringen kan möjligen åberopas till stöd för den ovan framförda uppfattningen att man efter URL:s införande icke kan vid tillämpningen av straffbestämmelserna helt upprätthålla den mycket stränga tillsynsplikt som antogs i 1930 och 1937 års rättsfall: skulle varje åsidosättande av en sådan plikt straffas som grov vårdslöshet, skulle det s. a. s. inte finnas något utrymme för fall av ”vanlig oaktsamhet”, som grundar skadeståndsmen icke straffansvar. I flertalet mål om upphovsrättskränkning är det ersättningsreglerna som åberopas.

Det bör observeras att ersättningsskyldighet enligt 54 § andra st. för olovligt nyttjande alltid kombineras med skäligt vederlag enligt paragrafens första stycke. Vad som tillkommer vid oaktsamt eller uppsåtligt förfarande är alltså ersättning för andra skadeverkningar, t. ex. nedgång i intäkter från lovligt nyttjande, förlorad möjlighet att placera verket på förmånligt sätt o. d. samt sådan icke-ekonomisk skada som kan tillskyndas upphovsmannen, t. ex. om det olovliga nyttjandet skett under ovärdiga former, innefattat olovliga ändringar o. d. Det kan undantagsvis inträffa, att det olovliga nyttjandet icke medför skadliga ekonomiska biverkningar utan rentav gynnar verkets avsättning (ökad skivförsäljning om ett musikaliskt verk gjorts populärt genom olovliga framföranden), och någon ersättning för *ekonomisk* skada utöver vederlaget utgår då icke. Den ekonomiska skadan skall enligt sedvanliga principer styrkas för att vara ersättningsgill. Ofta kan bevisning härom — och givetvis i än högre grad beträffande icke-ekonomisk skada — alls icke eller endast med svårighet föras. I förarbetena till URL erinras för sådana fall om att domstolen då jämlikt 35 kap. 5 § rättegångsbalken äger uppskatta skadan till skäligt belopp.⁵

Frågan *vem* skadeståndsskyldigheten drabbar torde för det allra

⁵ Se till det föregående SOU 1956: 25, s. 429 f.

mesta — både mot bakgrund av allmänna principer på det skadeståndsrättsliga området och i belysning av upphovsrättslig praxis — kunna besvaras så att teatern blir ersättningsskyldig. För de fall som här avses torde man nästan nog undantagslöst kunna påstå, att den anställde som har en sådan ställning att han kan fatta beslut om att visst verk skall nyttjas i verksamheten också får anses som en så självständig företrädare för teatern att han engagerar dennas skadeståndsrättsliga ansvar. Undantag kan tänkas endast i tämligen speciella och egenartade fall: en dekoratör efterbildar olovligen några skisser som han fått låna av en kollega, en skådespelare föredrar helt vid sidan av det regimässigt förberedda spelet en skyddad sång e. d. I det allt övervägande flertalet fall drabbas teatern av ansvaret. Beträffande fördelningen mellan "beställande" och "producerande" teater kan hänvisas till 4.2.1. ovan.

4.2.3. I 54 § tredje st. URL stadgas att även i andra fall än vid olovligt nyttjande uppsåtliga och oaktsamma kränkningar av upphovsmannens rätt jämlikt 1 och 2 kap. URL (samt 41 och 50 §§) ger upphov till skyldighet att ersätta upphovsmannen eller han rättsinnehavare förlust, lidande eller annat förfång av åtgärden. Vad som åsyftas är sådana kränkningar som äger rum vid ett i övrigt lovligt nyttjande, t. ex. *droit moral*-ingrepp⁶ eller åsidosättande av gällande bestämmelser om tillämpningen av lånereglerna i 2 kap. URL. Beträffande frågan vem ansvaret drabbar kan hänvisas till föregående avsnitt. Som exempel på utdömt skadeståndsbelopp vid *droit moral*-kränkning kan nämnas, att rådhusrätten i det ovan (III.3.4.3.2. och 3.) berörda fallet angående filmen "Jag är nyfiken-gul" tillerkände den förfördelade upphovsmannen skadestånd med tretusen kronor. I ett tidigare mål (återgivet i *NIR* 1970 s. 209) erhöll en filmskådespelerska, vars rollframträdande ansågs väsentligt och på kränkande sätt ändrat genom inspelning av avsnitt med en naken "stand-in", ersättning med femtusen kronor.

4.2.4. Ekonomiskt mycket kännbara för den som begår en upphovsrättskränkning är de särskilda påföljder varom stadgas i 55 § första st. URL. Enligt denna bestämmelse är den som vidtager åtgärd som innebär sådan kränkning (sådan den definieras i 53 §) pliktig att, såvitt det finnes skäligt, mot lösen avstå egendom med av-

⁶ SOU 1956: 25, s. 430.

seende på vilken intrång eller överträdelse föreligger till upphovsmannen eller hans rättsinnehavare. På yrkande av upphovsmannen äger rätten också efter vad som finnes skäligt föreskriva, att sådan egendom skall förstöras eller på visst sätt ändras eller att andra åtgärder skall vidtagas därmed för att förebygga missbruk.

De hänvisningar till skälighetsbedömningar som ges i stadgandet gör det vanskligt att närmare uttala sig om dess tillämpning. Auktoritetskommittén har betonat, att hänsyn bör tagas till vilken grad av uppsåt eller oaktsamhet som ligger den skyldige till last eller om han varit i helt god tro, samt förordat att ingripanden inte sker i större omfattning än som erfordras för att tillgodose upphovsmannens intresse av att förhindra missbruk.⁷ En åtgärd som ofta ter sig naturlig i fråga om teater — och som i praxis förekommit beträffande film — är helt enkelt att den skyldige förpliktas att låta ett påtalat avsnitt utgå. Förstöring torde vara aktuell främst i fråga om konstverk och sådana utgåvor av litterära verk som t. ex. genom företagna ändringar, kränkande illustrationer e. d. icke kan användas utan att äventyra upphovsmannens intressen.

Regeln i 55 § första st. URL är underkastad två inskränkningar. För det första gäller jämlikt andra st. i samma paragraf, att dess bestämmelser ej kan åberopas gentemot den som i god tro förvärvat egendomen eller särskild rätt till denna och ej heller är tillämpliga om det olagliga förfarandet bestått i uppförandet av byggnadsverk. För det andra äger domstolen enligt 56 §, om det med hänsyn till det konstnärliga eller ekonomiska värdet hos exemplar av verk eller övriga omständigheter finnes skäligt, på yrkande meddela tillstånd att exemplaret mot särskild ersättning till upphovsmannen eller hans rättsinnehavare göres tillgängligt för allmänheten eller eljest användes för avsett ändamål.

V. Ansvar för yttrandefrihetsbrott i massmedia. Avslutande diskussion.

1. Sedan mycket länge gäller för den periodiska pressen i Sverige en särskild ansvarsordning, som finnes reglerad i 1949 års tryckfrihetsförordning. Som redan antytts innebär denna ordning vissa avvikelser

⁷ A.a., s. 436 f.

från eljest gällande straff- och skadeståndsrättsliga regler. De viktigaste principerna är: *att* endast en person, den ansvarige utgivaren, svarar för yttrandefrihetsbrott begångna genom innehållet i en tidning (finnes ingen på visst sätt anmäld utgivare, svarar i tur och ordning andra, i lagen noga fixerade personer exklusivt) och att han skall anses känna till och ha godkänt innehållet i allt som förekommer i tidningen; *att* ansvar kan utkrävas endast för en noggrant angiven grupp av kränkningar, som visserligen är utformad såsom hänvisningar till BrB men som är snävare än BrB:s brottskatalog på detta område; *att* uppgiftslämnare och andra, som medverkat till en brottslig artikels tillkomst icke blott går fria från påföljd utan har en rätt till anonymitet som skall rigoröst respekteras så att fråga om deras identitet eller medverkan icke ens får väckas under rättegången; *att* talan om tryckfrihetsbrott får väckas endast i viss ordning och att frågan om en skrifts brottslighet eller oskuld besvaras av jury.

Syftet med denna ordning är att säkra pressens oberoende och debattens frihet. Tryckfrihetsförordningen, som har karaktär av grundlag, torde allmänt betraktas som ett gott värn för yttrandefriheten i tryckt skrift.

År 1966 genomfördes en efter tryckfrihetsförordningens regler utformad ordning även för radion och televisionen.¹ För varje program skall enligt 1966 års radioansvarighetslag förordnas en ansvarig programutgivare, som har exklusivt ansvar för vad som förekommer i programmet. Möjlighet till avvikelser från denna ordning — så att de direkt agerande själva får bära sitt ansvar — föreligger i fråga om s. k. live-sändningar. I skadeståndsrättsligt hänseende svarar själva programföretaget alltid vid sidan av den straffrättsligt ansvarige. Annan får icke förpliktas utge skadestånd för yttrandefrihetsbrott.

Det skall erinras om att radion och televisionen intager en särställning bl. a. genom det statliga inflytandet i företagets styrelse, genom förekomsten av särskilda, utöver lagreglerna gående förpliktelser (bl. a. till opartiskhet och saklighet samt vakthållning om de demokratiska värdena) i det s. k. radioavtalet mellan Kungl. Maj:t och Sveriges radio samt slutligen genom att radioavtalets efterlevnad övervakas av en särskild nämnd, radionämnden. För att den särskilda ansvarsordningen skall kunna praktiseras har införts åtskilliga detaljregler om

¹ Se härom Strömholm, Radiorätt och radioansvarighetsrätt, SvJT 1968, s. 1 f.

utseende av programutgivare, om upptagning och arkivering av samtliga program m. m. I fråga om den periodiska pressen finnes vissa regler som kan sägas ha samma syfte att möjliggöra viss kontroll och snabbt ingripande: ansvarig utgivare skall anmälas till justitiedepartementet, granskningsexemplar av i huvudsak allt tryck skall inges; det finnes vidare regler om beslag av skrifter med förment brottsligt innehåll.

I filmcensurutredningens betänkande, "Filmen — censur och ansvar" (SOU 1969: 14) — föreslås en i allt väsentligt med radioansvarighetslagen överensstämmande ordning för film som visas offentligt. Mot ansvarig programutgivare föreslås svara en "filmutgivare", som förordnas av den som producerar filmen och anmäles till den föreslagna filmnämnden, ett organ med vissa granskningsuppgifter. Medan straffansvar föreslås i princip drabba filmutgivaren ensam, förordas att liksom på radioansvarighetsrättens område skadeståndsrättsligt ansvar skall kunna utkrävas av producenten och den som i Sverige utlämnat filmen för offentlig visning vid sidan av det ansvar som åvilar filmutgivaren.

Filmansvarighetsförslagets framtid kan f. n. ej bedömas.

De motiv som filmcensurutredningen anfört för att på detta område söka uppnå likhet med radioansvarighetslagstiftningen var bl. a. önskan att ge yttrandefriheten i filmen samma gränser som i press och radio-TV samt lämpligheten i enhetlig reglering på grund av det nära sambandet mellan film och TV.

2. Den speciella ansvarighetsordning som här berörts innebär otvivelaktigt en viss privilegiering. För pressens del har denna av ålder motiverats med detta mediums roll såsom debattforum; liknande synpunkter — jämte önskan om enhetlighet på närliggande områden — framfördes i fråga om radions ansvar; när det gäller filmen har det praktiskt betonade enhetlighetskravet varit det dominerande, även om utredningen ägnat några ord åt filmen som samhällskritiker.

Privilegieringen består såväl i möjligheten att internt utse den ansvarige och därmed skapa "riskfria" arbetsmöjligheter för övriga medarbetare som i den klara och snäva avgränsningen av de ansvarsgrundande gärningarna men praktiskt härutöver också i den i tryckfrihetsförordningen uttryckligen uttalade principen, att påtalade yttranden skall bedömas förstående och med blick till syfte snarare än form, samt juryrättegången, som erfarenhetsmässigt ytterst sällan lett

till fällande domar i senare tid (med undantag för geschäft i pornografi, som i framtiden sällan torde vara åtkomliga).

För dessa privilegier betalar pressen och radion ett pris i form av anmälning, ingivande av granskningsexemplar, arkivering samt vissa interna kontrollåtgärder.

Privilegieringen gäller *icke* för upphovsrättskränkningar; dessa faller helt vid sidan av den tryckfrihetsmässiga specialregleringen.

3. Det är naturligt att vid en granskning av frågan om teaterns ansvar är ändamålsenligt utformat jämföra det rådande systemet med det som nu gäller för press, radio-TV och kanske också kommer att gälla för filmen. Om det rådande läget anses så oklart eller ofördelaktigt att teaterns organisationer finner sig böra hos myndigheterna verka för lagändringar, förefaller det från rent praktisk synpunkt övervägande sannolikt, att det är ett närmande till eller total likhet med radioansvarighetsrätten som kommer att i första hand prövas. Av stor betydelse är naturligtvis de lagstiftande instansernas bedömning av filmansvarighetsförslaget. Vinner detta deras gillande, förefaller det knappast att kunna råda någon tvekan om att resultatet av en lagändring för teaterns del skulle bli likartat eller identiskt. Det kan väl rentav ifrågasättas, om icke initiativet till en sådan lagändring kan komma att tagas av myndigheterna. Något utrymme eller någon sannolikhet för ändringar i rättsläget efter andra principer synes så mycket mindre föreligga som frågan om yttrandefrihetens gränser helt nyligen prövats och givit anledning till lagändringar. En särskild utredning arbetar också sedan kort tid med frågor rörande yttrandefrihetsbrott i massmedia (se SvJT 1970, s. 695).

Enligt min bedömning är för teaterns del den väsentliga frågan huruvida teatern har så stort intresse av den tryckfrihetsrättsliga privilegieringen — ett intresse som för den seriösa teatern väl i huvudsak kan antagas bero på dess ambition att vara ett kritiskt debattforum — att de nackdelar eller åtminstone problem som det speciella ansvarighetssystemet medför kan tas på köpet.

Innan jag sammanfattningsvis pekar på dessa problem eller nackdelar, må erinras om vissa skillnader mellan teatern och de massmedia som är eller föreslagits bli underkastade det speciella ansvarssystemet. Vad pressen beträffar, är det för en tidnings ledning åtminstone teoretiskt möjligt att effektivt övervaka innehållet i varje nummer. Produktionen sker centralt på ett ställe och innefattar en

tillverkning av exemplar som vid behov kan följas fortlöpande och ingående. Radion och televisionen arbetar under mindre lättöverblickade former, men förfogar å andra sidan över en mycket stor organisation med betydande resurser. Filmproduktion sker genom framställning av ett — åtminstone i de flesta fall — begränsat antal kopior, som med lätthet kan kontrolleras och bedömas innan de offentliggöres. Teatern, och i synnerhet moderna former för teaterverksamhet, är väsentligt svårare att kontrollera och överblicka; varje föreställning kan på sätt och vis betraktas som en "live-sändning" i TV — d. v. s. just den sändningstyp vid vilken radioföretaget äger att på vissa villkor sätta den speciella ansvarsordningen ur spel.

Eftersom hela det upphovsrättsliga regelkomplexet faller utanför frågan, gäller det alltså om sannolikheten för vad här kallats yttrandefrihetsbrott är så betydande att man vill uppnå samma behandling som press, radio och TV. Från teaterledningens synpunkt är det privilegierade i denna behandling kanske inte så självklart; den innebär ju att ansvaret *alltid* — och icke blott som nu i flertalet fall — drabbar *en* särskilt ansvarig.

Nackdelarna med den tryckfrihets- och radiorättsliga ordningen ligger väl först och främst i att vissa formaliteter måste iakttagas: någon form av anmälan eller registrering av ansvariga personer, möjligen något krav på arkivering, upptagning e. d. som möjliggör bevisning om vad som förekommit (i filmförslaget har något sådant krav ej framförts, men det är då att märka, att filmremsan normalt kan framskaffas). För stora teatrar är detta kanske inte särskilt betungande, men principerna måste ju gälla likformigt även för mindre etablissemang. Även stora teatrar torde kunna ha vissa olägenheter av sådana regler, om repertoaren är omfattande och verksamheten decentraliserad. Vissa praktiska svårigheter kan möjligen uppstå vid avtal om "beställning" av föreställningar o. d. Innan några konkreta förslag föreligger, är det emellertid omöjligt och meningslöst att närmare diskutera hithörande frågor.

En punkt beträffande vilken en nyordning efter tryckfrihets- och radiorättsliga mönster däremot med ganska stor säkerhet kan förväntas vålla vissa problem är den decentraliserade beslutanderätten och "teaterdemokratin". En förutsättning för den privilegierade ansvarsordningen i press och radio-TV är att den exklusivt ansvarige verkligen kan ensam bestämma om vad som får förekomma i tid-

ningsnummer eller radioprogram. Det torde finnas en — av åtminstone vissa pressuttalanden från radiomannahåll bestyrkt — risk för att systemet med exklusivt ansvariga utgivare, som för att kunna bära ansvaret måste sättas i stånd att bestämma om det som de skall ansvara för, medför en skärpt övervakning över programmen och en allmän försiktighet. Sannolikheten för en sådan utveckling samt dess konsekvenser måste bedömas, om man skall bilda sig en välgrundad uppfattning om det önskvärda i en ändring av reglerna om yttrandefrihetsbrott på scenen.

Rättsfallsregister

Hänvisningarna avser de numrerade avsnitten i boken.

Svenska rättsfall

Publicerade

NJA 1898 s. 133	IV. 4.1.3.
NJA 1900 s. 116	III. 2.2.2.4.
NJA 1905 s. 121	III. 2.2.2.4.
NJA 1910 s. 184	IV. 3.1.
NJA 1913 s. 648	III. 2.2.1. not 4
NJA 1915 s. 515	III. 1.2.
NJA 1921 s. 100	III. 2.2.2.4.
NJA 1929 s. 461	IV. 3.1.
NJA 1930 s. 432	IV. 4.1.3.
NJA 1931 s. 506	IV. 4.1.3.
NJA 1933 s. 250	III. 2.2.2.4.
NJA 1933 s. 542	III. 2.2.2.4.
NJA 1934 s. 121	III. 2.2.1. not 4
NJA 1935 s. 113	III. 1.2.
NJA 1937 s. 219	IV. 4.1.3.
NJA 1943 s. 411	III. 3.1.2.4.
NJA 1944 s. 702	III. 1.2.
NJA 1946 s. 371	IV. 4.1.3.
NJA 1958 s. 80	III. 3.1.8. not 1
NJA 1960 s. 63	III. 2.6.2.
NJA 1962 s. 31	III. 2.2.2. not 5, IV. 3.2.
NJA 1962 s. 750	III. 3.1.2.1.
NJA 1965 s. 523	III. 4.2.1.1.
NJA 1966 s. 565	III. 2.2.2.4., 2.2.5.
NJA 1967 s. 150	III. 3.4.3.2.
NJA 1968 s. 211	III. 2.6.1. not 2
RA 1963 ref. 43	III. 1.3.
NIR 1966 s. 247	III. 3.2.3.
NIR 1967 s. 455	III. 4.2.1.1. not 9, 4.2.1.5.
NIR 1970 s. 209	III. 3.4.3.2., IV. 4.2.3.
NIR 1970 s. 423	III. 3.1.2.6.
SvJT 1957 rf. s. 24	III. 4.2.5.
SvJT 1962 rf. s. 63	III. 2.6.1. not 2
SvJT 1964 rf. s. 19	III. 2.3.2.
SvJT 1970 rf. s. 2	III. 2.2.2.2., 2.2.4.

Otryckta

Svea hovrätt, 5 avd., 6.3.1970, nr DT 7/68	III. 2.6.3.
Svea hovrätt, 4 avd., 21.10.1970, nr DB 136/70	III. 3.4.3.2., 4.3.2.

Stockholms rådhusrätt, 18 avd., 1.11. 1968, nr DT 242/68	III. 2.6.3.
Stockholms rådhusrätt, 17 avd., 31.10. 1969, nr DB 3/69	III. 3.4.3.2., 4.3.2.
Stockholms rådhusrätt, 7 avd., 16.11. 1970, nr DB 2/70	III. 3.4.3.2., 3.4.3.3., IV. 4.1.3., 4.2.3.

Nordiska rättsfall

NIR 1960 s. 110	III. 3.2.3.
NIR 1965 s. 355	III. 3.1.6. not 7
NIR 1965 s. 356	III. 3.1.6. not 7
NIR 1966 s. 134	III. 3.1.6. not 7
NIR 1967 s. 329	III. 3.1.6. not 7
Norsk Rettstidende	
1952 s. 1217	III. 2.6.2.
UfR 1932 702	III. 3.4.3.4. not 9
UfR 1965 394	III. 3.1.2.4.

Citerade lagrum

Hänvisningarna avser de numrerade avsnitten i boken.

Allmänna ordningsstadgan

- 14 § III. 1.3.
- 19 och 20 §§ III. 1.3.
- 21 § III. 2.4.3.2.

Lag om allmänna sammankomster

- 3 § III. 1.3.
- 5 § III. 1.3.

BrB

- 5 kap. 1 § III. 2.2., III. 2.2.1., III. 2.2.2.4.
- 5 kap. 2 § III. 2.2., III. 2.2.4.
- 5 kap. 3 § III. 2.3.1., III. 2.3.3.
- 5 kap. 4 § III. 2.2., III. 2.2.1., III. 2.2.5.
- 6 kap. 6 § III. 2.4.3.2.
- 16 kap. 5 § III. 2.4.2., III. 2.4.2.2., III. 2.4.2.3.
- 16 kap. 7 § III. 2.3.2.
- 16 kap. 8 § III. 2.3.2., III. 2.4.1., III. 2.4.4.1.
- 16 kap. 8a § III. 2.4.1., III. 2.4.4.1.
- 16 kap. 9 § III. 2.3.2., III. 2.4.1., III. 2.4.5.1.
- 16 kap. 11 § III. 2.4.3.1., III. 2.4.3.2., III. 2.4.3.3., III. 2.4.3.4.
- 16 kap. 12 § III. 2.4.1., III. 2.4.3.5.
- 16 kap. 16 § III. 2.4.3.4.
- 17 kap. 5 § III. 2.3.3.
- 17 kap. 6 § III. 2.2., III. 2.2.6.
- 19 kap. 5 § III. 2.5.2.1.
- 19 kap. 7 § III. 2.5.2.1.
- 19 kap. 8 § III. 2.5.3.
- 19 kap. 10 § III. 2.3.2.
- 19 kap. 11 § III. 2.3.2.
- 20 kap. 3 § III. 2.5.4.
- 20 kap. 11 § III. 2.5.4.
- 20 kap. 12 § III. 2.5.4.
- 21 kap. 10 § III. 2.4.2.4.
- 23 kap. 4 § IV. 2.1.
- 24 kap. 6 § IV. 2.1., IV. 2.2.

Rättegångsbalken

- 35 kap. 5 § IV. 4.3.2.

Strafflagen

- 6 kap.
- 1—7 §§ III. 2.6.1.

TF

- 1 kap. 3 § III. 1.2.
- 1 kap. 6 § III. 1.2.
- 2 kap. 3 § III. 3.1.12.
- 7 kap. 3 § III. 2.5.4.

FotoL

- 1 § III. 3.1.4.2.
- 2 § III. 3.1.4.2., III. 3.1.6., III. 3.4.2.2.
- 5 § III. 3.1.12.
- 5—12 §§ III. 3.1.4.2.
- 7 § III. 3.1.12.
- 14 § III. 3.1.4.3., III. 4.2.5.
- 15 § III. 3.1.4.4., III. 3.1.9.
- 16 § IV. 4.1.1.
- 22 § III. 3.1.10.
- 23 § III. 3.1.10.

URL

- 1 § III. 3.1.2.1.
- 2 § III. 3.1.8., III. 3.1.9., III. 3.1.12., III. 3.4.2.1., III. 3.4.3.4.
- 3 § III. 3.1.2.4., III. 3.1.3.1., III. 3.1.6., III. 3.1.9., III. 3.1.11., III. 3.1.12., III. 3.4.2.1., III. 3.4.2.2., III. 3.4.2.3., III. 3.4.3.1., III. 3.4.3.2., III. 3.4.3.3., III. 3.4.3.4., III. 3.4.4.1., III. 4.2.1.6., III. 4.3.1.2., III. 4.3.2., IV. 4.1.2.
- 4 § III. 3.1.2.4., III. 3.1.2.5., IV. 3.1.2.6., III. 3.1.8.
- 5 § III. 3.1.2.4., III. 3.1.2.6., III. 3.1.6. not 7, III. 3.2.3.
- 6 § III. 3.1.2.2., III. 3.1.2.6., III. 3.1.9.
- 7 § III. 3.1.7., III. 3.4.2.1.
- 8 § III. 3.1.7., III. 3.1.8.
- 11 § III. 3.1.8., III. 3.1.8. not 8, III. 3.1.12., III. 3.2.2., III. 3.4.2.1., III. 3.4.3.4.
- 11—26 §§ III. 3.1.12.
- 12 § III. 3.1.12.
- 13 § III. 3.1.6., III. 3.1.12., III. 4.2.1.6., III. 3.4.3.2.
- 14 § III. 3.1.8., III. 3.1.12., III. 3.2.3.
- 15 § III. 3.1.8., III. 3.1.8. not 8, III. 3.1.12.
- 16 § III. 3.1.2.6., III. 3.1.8., III. 3.1.12.
- 17 § III. 3.1.8., III. 3.1.12.
- 18 § III. 3.1.8., III. 3.1.12.
- 19 § III. 3.1.8., III. 3.1.8. not 8, III. 3.1.12.
- 20 § III. 3.1.8.
- 21 § III. 3.1.8. not 8., III. 3.1.12.
- 22 § III. 3.1.12.
- 23 § III. 3.1.8., III. 3.1.12.
- 24 § III. 3.1.8. not 8., III. 3.1.12.
- 25 § III. 3.1.8., III. 3.1.8 not 8., III. 3.1.12., III. 3.2.3.
- 26 § III. 3.1.6., III. 3.1.12., III. 3.2.3., III. 3.4.1., III. 3.4.2.1., III. 3.4.2.3., III. 3.4.3.2., III. 3.4.3.4., III. 3.4.4.1.

27 §	III. 3.1.11., III. 4.2.3., III. 4.2.5.
28 §	III. 3.1.2.4., III. 3.1.6., III. 3.1.11., III. 3.4.1., III. 3.4.3.2., III. 3.4.4.1., III. 3.4.4.2., III. 4.2.1.5., III. 4.2.1.6., III. 4.3.1.1., III. 4.3.1.2., III. 4.3.1.3., III. 4.3.2., IV. 4.1.2.
29 §	III. 3.1.11., 4.1.2.6.
30 §	III. 3.1.11., III. 4.2.1.4.
31—38 §§	III. 3.1.11.
39—40 §§	III. 3.1.11.
41 §	III. 3.1.9., IV. 4.2.1., IV. 4.2.3.
43 §	III. 3.1.9.
44 §	III. 3.1.9.
45 §	III. 3.1.10., III. 3.1.12., III. 3.4.2.2.
45—46 §§	III. 3.1.3.3.
45—49 §§	III. 3.1.3.1.
45 och följ. §§	I. 1., I. 2.2., III. 3.1.1.
46 §	III. 3.1.9.
48 §	III. 3.1.9.
50 §	IV. 4.2.3.
51 §	III. 3.1.6., III. 3.4.1., III. 3.4.5.
53 §	IV. 4.1.1., IV. 4.2.3.
54 §	IV. 4.2.1., IV. 4.2.2., IV. 4.2.3.
55 §	III. 3.4.3.4., IV. 4.2.3.
56 §	IV. 4.2.3.
57 §	IV. 4.1.1.
60 §	III. 3.1.8., III. 3.1.8. not 8., III. 3.1.10.
61 §	III. 3.1.10.
62 §	III. 3.1.10.

Använd litteratur

I. Kommittébetänkanden, propositioner m. m. officiellt tryck

1. Svenska

Första lagutskottets utlåtande nr 37, 1956.

Första lagutskottets utlåtande nr 41, 1960.

Första lagutskottets utlåtande nr 42, 1962.

Första lagutskottets utlåtande nr 41, 1970.

Första lagutskottets utlåtande nr 47, 1970.

JO:s ämbetsberättelser 1966 och 1968.

JU 1970:3. Stencilerad departementspromemoria. Förslag till lag om förbud mot otillbörliga avtalsvillkor.

K.prop. 143, 1956. Förslag till allmän ordningsstadga.

K.prop. 17, 1960. Förslag till lag om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk m. m.

K.prop. 10, 1962. Förslag till brottsbalk.

K.prop. 156, 1966. Förslag till radioansvarighetslag.

K.prop. 125, 1970. Förslag till ändring i tryckfrihetsförordningen.

SOU 1953:14. Förslag till brottsbalk avgivet av Straffrättskommittén.

SOU 1956:25. Upphovsmannarätt till litterära och konstnärliga verk. Lagförslag av Auktoritetskommittén.

SOU 1962:27. Radions juridiska ansvar. Förslag till lag om ansvarighet för innehållet i rundradiosändningar m. m. Betänkande av särskilt tillkallad utredningsman.

SOU 1963:33. Skadestånd I. Allmänna bestämmelser. Föräldrars och barns skadeståndsansvar. Förslag av Skadeståndskommittén.

SOU 1969:14. Filmen — censur och ansvar. Betänkande avgivet av Filmcensurutredningen.

SOU 1969:38. Yttrandefrihetens gränser. Sårande av tukt och sedlighet. Brott mot trosfrid. Betänkande avgivet av Kommittén för lagstiftningen om yttrande- och tryckfrihet.

SOU 1970:47. Skydd mot avlyssning. Betänkande av Integritetsskyddskommittén.

2. Övriga

Danskt regeringsförslag 1959—1960. Forslag til Lov om ophavsretten til litteraere og kunstneriske vaerker. Folketingstidende 1959—60, s. 2658 ff.

Finskt betänkande nr 5, 1953. Förslag till upphovsmannarätt till litterära och konstnärliga verk.

Norsk Odelstingsproposisjon nr 26, 1959—1960. Lov om ophavsrett til åndsverk.

II. Övrig litteratur

- Beckman-Holmberg-Hult-Strahl*, Kommentar till brottsbalken I. 2 uppl. 1968.
Kommentar till brottsbalken II. 1965.
- Bergström, S*, NIR 1970, s 256 ff. Den svenska upphovsrättslagstiftningen under omprövning.
- Delin, L*, NIR 1959, s 234 ff. Om parodi.
- Eek, H*, FT 1947, s 241 ff. Staten, teatern, filmen och radion.
- Hellner, J*, i Teori och Praxis. Skrifter tillägnade Hjalmar Karlgren. 1964, s 122 ff. Juridiska personers skadeståndsansvar.
- Holmberg, E*, Frihet och ansvar i tryck och radio. 1968.
- Ingværsson, C*, Något om skydd mot kränkande återgivande av äldre verk enligt 51 § URL. Stencil. Stockholm 1970.
- Karlgrén, H*, Skadeståndsrätt. 4 uppl. 1968.
- Karnell, G*, NIR 1969 s 54 ff. Arbetstagares upphovsrätt.
- Karnell, G*, Rätten till programinnehållet i TV. 1970.
- Lund, T*, Om Forringelse af Litteratur-, Musik- og Kunstvaerker Kbhvn 1944.
- Lögdberg, Å*, Upphovsrätten och fotografirätten. 1967.
- Lögdberg, Å*, Upphovsrätt och film. 1957.
- Malmgren-Sundberg-Petrén*. Sveriges grundlagar. 9 uppl. 1966.
- Nelson, A*, Statsvetenskaplig tidskrift 1952 s 1 ff. Yttrandefrihetens gränser.
- Nelson, A*, Rätt och ära. 1950.
- Rothe, B*, TfR 1957 s 184 ff. Nogle bemaerkninger om sceneinstruktørens retlige stilling.
- Ry Anderson, K*, Juristen 1970, s 288 ff. Sceneinstruktørens ophavsretlige stilling. "Samråd", stencil utarbetad 1969 av en kommitté med representanter för Teaterns riksförbund, Svenska teaterförbundet och Svenska musikerförbundet.
- Strömberg, H*, Statsvetenskaplig tidskrift 1968, s 207 ff. Lagen och den politiska yttrandefriheten.
- Strömholm, S*, SvJT 1968, s 1 ff. Radiorätt och radioansvarighetsrätt.
- Strömholm, S*, Right of Privacy och Rights of the Personality. 1967.
- Strömholm, S*, Le droit moral de l'auteur. Vol. I. Vol. II:1. 1966—1967.
- Strömholm, S*, La concurrence entre l'auteur d'une œuvre de l'esprit et le cessionnaire d'un droit d'exploitation. 1969.
- Thornstedt, H*, Om företagars ansvar. 1948.
- Thornstedt, H*, Företagarens straffansvar. 1965.
- Trolle, J*, UfR 1966 s 247 ff. Kommentar til danske Højesteretsdomme afsagt i tiden januari—juli 1966.
- Weincke, W*, NIR 1962 s 259 ff. Nordiske disharmonier på ophavsretsområdet.

Alfabetiskt sakregister

Hänvisningarna avser de numrerade avsnitten i boken.

Agent III. 3.4.4.2.

Allmän sammankomst III. 1.3.

Angränsande rättigheter III. 3.1.2.4.

Anmälan III. 1.3.

Anonyma och pseudonyma verk III. 3.1.7., III. 3.1.9., III. 3.4.1.

Anstiftan IV. 2.1., IV. 2.2.

Anställds lydnadsplikt III. 4.2.5., III. 4.3.2., IV. 2.2.

Anställds upphovsrätt III. 4.2.1.1., III. 4.2.1.5.

Anställningsavtal III. 3.1.1.1.

Ansvarig programutgivare V. 1.

Arbetsgivaransvar I. 3.

Arbetsgivares anvisningsrätt III. 4.2.5., III. 4.3.2.

Bearbetning III. 3.1.2.3., III. 3.1.2.4., III. 3.1.2.6., III. 3.2.1., III. 3.4.3.2., III. 3.4.3.4.

Bearbetningshöjd III. 3.4.3.4.

Bearbetningsskydd III. 3.1.2.4., III. 3.1.2.6.

Beljugande av myndighet III. 2.2.6.

Beställningsavtal III. 4.2.1.2., III. 4.2.5.

Brott mot religionsfriheten III. 2.4.1., III. 2.4.5., III. 2.4.5.1.

Brott mot trosfrid III. 2.3.2., III. 2.4.5.1.

Brott mot tystnadsplikt III. 2.2.6.

Censur III. 1.3.

Citaträtt III. 3.2.3.

Debattprivilegium III. 2.2.2.4.

Demonstrationsrätt III. 2.3.2.

Droit à la paternité III. 3.1.6., III. 3.4.1., III. 3.4.2.1., III. 3.4.2.3., III. 4.3.1.3.

Droit au respect III. 3.1.6., III. 3.4.1., III. 3.4.2.1., III. 3.4.3.1., III. 3.4.3.2., III. 3.4.3.4., III. 3.4.4.2., III. 3.4.1., III. 4.3.1.1., III. 4.3.1.3., IV. 4.1.2.

Droit moral III. 3.4.3.2., III. 3.4.3.4., III. 3.4.1., III. 4.2.1.5., III. 4.3.1.2., III. 4.3.2., IV. 4.1.2., IV. 4.1.3., IV. 4.2.3.

Droits voisins I. 2.2., III. 3.1.1., III. 3.1.3.1., III. 3.1.4.2., III. 3.1.10., III. 4.2.5., IV. 4.1.1.

Eftergivande av droit moral III. 4.3.1.2.

Ekonomisk skada III. 2.6.1.

Filmcensurutredningen V. 1.

Fotorätten III. 3.1.1., III. 3.1.4.1., III. 3.1.4.2., III. 3.1.4.3., III. 3.1.4.4., III. 3.1.10., III. 3.1.12., III. 4.2.4., III. 4.2.5., IV. 4.1.1.

Förargelseväckande beteende III. 2.3.2., III. 2.4.2.2., III. 2.4.3.2., III. 2.4.3.4., III. 2.4.5.2.

Företagsnämnder II. 2.4., II. 2.5.

Förledande av ungdom III. 2.4.1., III. 2.4.3.5.

Förläggare III. 3.4.4.2.
 Förolämpning III. 2.3.1.
 Förstöring av verk III. 3.4.3.2., IV. 4.2.3.
 Förtal III. 2.2., III. 2.2.1., III. 2.2.2., III. 2.2.2.1., III. 2.2.2.2., III. 2.2.2.3.,
 III. 2.2.2.4., III. 2.2.4., III. 2.2.6., III. 2.3.1., III. 2.6.3.
 Förtal av avliden III. 2.2., III. 2.2.1., III. 2.2.5.
 Geschäftssyfte III. 3.4.5.
 Godtrosförvärv IV. 4.2.3.
 Grovt förtal III. 2.2., III. 2.2.4.
 Gruppverk III. 3.1.2.6., III. 4.2.1.2., III. 4.2.1.5.
 Gärningsman IV. 2.1., IV. 2.2., IV. 4.1.3.
 Hets mot folkgrupp III. 2.3.2., III. 2.4.1., III. 2.4.4.1., III. 2.4.4.2.
 Icke ekonomisk skada III. 2.6.3.
 Immaterialrättsligt skadeståndsansvar IV. 1., IV. 4.1.1., IV. 4.2.1., IV. 4.2.2.
 Immaterialrättsligt straffansvar IV. 1., IV. 4.1.1.
 Insinuation III. 2.2.2., III. 2.2.2.2., III. 2.2.2.3.
 Intressekollisioner III. 2.2.2.4., III. 2.3.1., III. 2.4.2.2.
 Klassiska verk III. 3.1.6., III. 3.4.5.
 Klippningar III. 4.3.2.
 Kollektivavtal II. 2.5., III. 4.2.2., III. 4.3.2.
 Konflikter i fråga om anställdas verk III. 4.2.1.5.
 Konverterat gärningsmannaskap IV. 2.2.
 Kopiering III. 3.4.3.4.
 Kränkningar av den andliga odlingens intresse III. 3.4.5.
 Lydnadsvägran III. 4.3.2.
 Medhjälpare IV. 2.1., IV. 2.2.
 Medverkan IV. 2.1., IV. 2.2., IV. 4.1.3.
 Missfirmelse av tjänsteman III. 2.3.3.
 Mångfaldigande för enskilt bruk III. 3.2.2.
 Mångfaldiganderätt III. 3.2.1., III. 4.2.1.3., III. 4.2.1.5.
 Obehörig befattning med hemlig uppgift III. 2.5.1., III. 2.5.2.1.
 Obillig eller otillbörlig avtalsklausul III. 4.2.1.6.
 Offentliggörande III. 3.1.8.
 Offentlighet III. 2.4.2.3., III. 3.1.8.
 Olaga diskriminering III. 2.4.4.1.
 Parodi III. 3.1.2.5., III. 3.2.3., III. 3.4.5.
 Personlighetsrätt III. 2.6.2.
 Porträtt III. 4.2.5.
 Program III. 1.2., III. 4.2.1.5.
 Programledare IV. 2.2.
 Psykiskt lidande III. 2.6.1., III. 2.6.2.
 Radioansvarighetslagstiftningen IV. 2.2., IV. 3.1., V. 1.
 Radioansvarighetsrätten V. 2.
 Radionämnden V. 1.
 Referat III. 3.2.3.
 Regiskydd III. 3.1.2.4.
 Regressanspråk II. 2.7.
 Restauration av verk III. 3.4.3.2.
 Right of privacy se Personlighetsrätt

Royalties III. 4.2.1.5.
 Ryktesspridning till fara för rikets säkerhet III. 2.5.1., III. 2.5.3.
 Rätt till vidareöverlåtelse III. 4.2.1.5.
 Samlingsverk III. 3.1.2.6.
 Sceniskt verk III. 3.1.2.2.
 Sedvana i branschen III. 3.4.4.2., III. 4.2.1.5., III. 4.3.1.3.
 Skadegörelse III. 2.3.2.
 Skadestånd III. 2.6.1.
 Skadeståndsansvar I. 3.
 Skadeståndsansvar för yttrandefrihetsbrott IV. 1.
 Skyddstiden III. 3.1.9., III. 3.1.10., IV. 3.1.
 Skymfande av rikssymbol III. 2.3.2.
 Skymfande av utländsk rikssymbol III. 2.3.2.
 Straffrättsligt ansvar för yttrandefrihetsbrott IV. 1., IV. 2.1., IV. 2.2.
 Spioneri III. 2.5.2.1.
 Sårande av tukt och sedlighet III. 2.4.1., III. 2.4.2.4., III. 2.4.3.1., III. 2.4.3.2.
 Teaterdemokrati II. 2.2., V. 2.
 Tendensförfälskningar III. 3.4.5.
 Tillståndsansökan III. 1.3.
 Tillsynsplikt IV. 4.1.3., IV. 4.2.2.
 Travesti III. 3.1.2.5., III. 3.2.3., III. 3.4.5.
 Tryckt skrift III. 1.1.
 Upphovsmannaorganisation III. 3.4.4.2., III. 4.2.1.5.
 Upphovsrättskränkning III. 3.1.2.4.
 Uppvigling III. 2.4.1., III. 2.4.2.1., III. 2.4.2.2.
 Uppsåt III. 2.2.3.
 Utgivning III. 3.1.8.
 Utövande konstnärs rätt III. 3.1.3.1., III. 3.1.3.2., III. 3.1.3.3., III. 4.2.4., IV. 4.1.1.
 Vidareöverlåtelse av upphovsrätt III. 4.2.1.1.
 Visning III. 3.2.3.
 Vårdslöshet med hemlig uppgift III. 2.5.2.1.
 Äganderätt till verksexemplar III. 4.2.3.
 Överlåtelse av exemplar III. 3.1.11.
 Överlåtelse av filmatiseringsrätt III. 4.2.1.5.
 Överlåtelse av framtida verk III. 4.2.1.1.
 Överlåtelse av rätt till TV framförande III. 4.2.1.5.
 Överlåtelse av rörelse III. 3.1.11.

Innehållsförteckning

Förord 7

I. Inledning	9
1. Undersökningens omfattning	9
2. De berörda rättsfrågorna	10
2.1. Allmänna yttrandefrihetsbrott	10
2.2. Upphovsrätten, fötorätten och droits voisins	11
2.3. Upphovsrättsliga avtalsfrågor	11
3. Answarets fördelning	12
4. Press- och radiolagstiftningen	13

II. Teaterverksamheten i Sverige	13
1. Teaterns organisationsformer	13
2. Avtal på det teatterrättsliga området	15
2.1. Kollektivavtal	15
2.2. Allmänt om beslutsprocessen inom teatern	16
2.3. "Teaterdemokratin"	16
2.4. Avtal om företagsnämnder m. m.	16
2.5. Samverkansformer inom teatern	17
2.6. Slutsatser om beslutsprocessen	18
2.7. Särskilt om "bestälda" föreställningar	18
3. Litteratur på området	19

III. Handlingar som kan medföra straff- eller skadeståndsansvar	20
1. Inledning	20
1.1. Skäl för begränsning av undersökningen	20
1.2. Gränsdragnin mot tryckfrihetsrätten	20
1.3. Censur av teaterföreställningar?	22
2. Ansvar för allmänna yttrandefrihetsbrott och frågor om skadeståndsansvar för icke straffbelagda handlingar	24
2.1. Inledning	24
2.2. Förtalsbrotten	25
2.2.1. Allmänt om förtalsbrottet	25
2.2.2. Särskilda spörsmål	26
2.2.2.1. Kravet på spridning	26
2.2.2.2. Identifierbarheten	27
2.2.2.3. Insinuation och direkt beskyllning	28
2.2.2.4. Särskilda straffrihetsgrunder	29
2.2.3. Kravet på uppsåt	32
2.2.4. Grovt förtal	32
2.2.5. Förtal av avliden	33
2.2.6. Beljugande av myndighet	33

2.3. Förolämpningsbrotten	34
2.3.1. Förolämpning	34
2.3.2. Besläktade gärningstyper	34
2.3.3. Missfirmelse av tjänsteman	36
2.4. Brott mot allmän ordning	36
2.4.1. Översikt	36
2.4.2. Uppvigling	37
2.4.2.1. Allmänt	37
2.4.2.2. 1970 års lagändring	37
2.4.2.3. Enskildheter	38
2.4.2.4. Brott av krigsman	39
2.4.3. Sedlighetsårande gärningar	39
2.4.3.1. Äldre rätt. 1970 års ändringar	39
2.4.3.2. Ändringarnas förhistoria	39
2.4.3.3. De nya reglerna i 16 kap. 11 § BrB	40
2.4.3.4. Förargelseväckande beteende	41
2.4.3.5. Förledande av ungdom	43
2.4.4. Hets mot folkgrupp	43
2.4.4.1. 1970 års ändringar	43
2.4.4.2. Offentlighetskravet	44
2.4.4.3. Skyddsobjekten	44
2.4.4.4. Närmare om den straffbara gärningen	44
2.4.5. Brott mot religionsfriheten	46
2.4.5.1. Brott mot trosfrid enligt 16 kap. 9 § BrB	46
2.4.5.2. De nya reglerna	47
2.5. Brott mot rikets säkerhet	48
2.5.1. Allmänt	48
2.5.2. De enskilda brotten	48
2.5.2.1. Förfaranden med hemliga uppgifter	48
2.5.2.2. Närmare om uppgifternas art	48
2.5.3. Ryktesspridning	49
2.5.4. Brott mot tystnadsplikt	49
2.6. Skadestånd för icke straffbelagd kränkning	49
2.6.1. Frågeställningen	49
2.6.2. Allmänt om svensk rätt	50
2.6.3. Ett konkret exempel	51
3. Ansvar för kränkning av upphovsrätt, fötorätt och angränsande rättigheter	51
3.1. Översikt över aktuella immaterialrättsliga principer	51
3.1.1. Inledning	51
3.1.2. Upphovsrätten	52
3.1.2.1. Verksbegreppet	52
3.1.2.2. Begreppet sceniska verk	53
3.1.2.3. De olika elementen i en föreställning	53
3.1.2.4. Bearbetning. Regissörens insats	54
3.1.2.5. Parodi och travesti	59
3.1.2.6. Olika fall av samverkan vid ett verks tillkomst	59
3.1.3. Droits voisins	62
3.1.3.1. Allmänt	62

3.1.3.2.	Begreppet utövande konstnär	63
3.1.3.3.	Droits voisins och upphovsrätt	63
3.1.4.	Fotografirätten	64
3.1.4.1.	Allmänt	64
3.1.4.2.	Fotografirättens konstruktion	64
3.1.4.3.	Beställda bilder	65
3.1.4.4.	Skyddstiden	65
3.1.5.	Närmare om vissa upphovsrättsliga regler. Förfoganderätten	66
3.1.6.	Den ideella rätten	67
3.1.7.	Anonyma och pseudonyma verk	70
3.1.8.	Offentliggörande, utgivning, offentlighet	70
3.1.9.	Skyddstiden	76
3.1.10.	Internationella rättsfrågor	77
3.1.11.	Allmänt om avtalsreglerna i URL	78
3.1.12.	De s. k. lånreglerna	82
3.2.	Närmare om mångfaldiganderätten	87
3.2.1.	Likhetsjämförelsen vid eftertryck	87
3.2.2.	Mångfaldigande för enskilt bruk	88
3.2.3.	Citaträtten	90
3.3.	Framföranderätten	93
3.4.	Närmare om upphovsmannens ideella rätt	93
3.4.1.	Inledning	93
3.4.2.	Rätten att anges som upphovsman	94
3.4.2.1.	Rättens innebörd	94
3.4.2.2.	"God sed" på teaterområdet	96
3.4.2.3.	"Faderskapsrätten" och lånreglerna	97
3.4.3.	Droit au respect	98
3.4.3.1.	Inledning	98
3.4.3.2.	Reglernas innebörd. Ändringsförbudet	98
3.4.3.3.	Verks användning i "främmande sammanhang"	106
3.4.3.4.	Krävs offentliggörande för kränkning av droit au respect?	107
3.4.4.	Ändringsförbud vid sidan av 3 § URL	110
3.4.4.1.	26 § URL	110
3.4.4.2.	28 § URL	111
3.4.5.	Klassikerskyddet jämlikt 51 § URL	115
4.	Ansvar i speciella avtalsförhållanden för kränkning av upphovsrätt, fötorätt och droits voisins	116
4.1.	Inledning	116
4.2.	Särskilt om anställningsavtal m.m.	117
4.2.1.	Legal regler	117
4.2.1.1.	Överlåtelsens form och omfattning	117
4.2.1.2.	Olika kategorier av skyddade verk inom teatern	120
4.2.1.3.	Principiella lösningar för olika verkskategorier	121
4.2.1.4.	Olika avtalstyper	121
4.2.1.5.	Viktigare praktiska konflikter i fråga om anställdas verk	122
4.2.1.6.	Den ideella rätten inom anställningsavtalets ram	126
4.2.2.	Befintliga kollektivavtalsregler	127
4.2.3.	Äganderätten till verksexemplar	128

4.2.4. Motsvarande problem i fråga om droits voisins och fotografirätt	129
4.2.5. Närmare om beställningsavtal	129
4.2.6. Slutsatser	131
4.3. Avtal om den ideella rätten	132
4.3.1. "Eftergivande" av droit moral	132
4.3.1.1. Inledning	132
4.3.1.2. Avtalsfrihetens gränser	132
4.3.1.3. Eftergivande av droit moral i anställningsavtal	133
4.3.2. Droit moral och anställds lydnadsplikt	134

IV. Vem drabbar ansvaret 138

1. Inledning	138
2. Straffrättsligt ansvar för allmänna yttrandefrihetsbrott	139
2.1. Allmänna principer	139
2.2. Teaterledningens ansvar	140
3. Skadeståndsansvar för allmänna yttrandefrihetsbrott	144
3.1. Utgångsläget	144
3.2. Fallet NJA 1962 s. 31. Slutsatser	145
4. De immaterialrättsliga ansvarsreglerna	146
4.1. Det straffrättsliga ansvaret	146
4.1.1. Allmänna principer	146
4.1.2. Upphovsrättskränkning och avtalsbrott	147
4.1.3. Teaterledningens ansvar	147
4.2. Det ekonomiska ansvaret	149
4.2.1. Ersättning för olovligt nyttjande	149
4.2.2. Ersättning för annan skada	149
4.2.3. Ersättning för ideell skada	151
4.2.4. Särskilda påföljder	151

V. Ansvar för yttrandefrihetsbrott i massmedia. Avslutande diskussion 152

1. Den tryckfrihetsrättsliga och radiorättsliga specialregleringen	152
2. Specialregleringen som "debattprivilegium"	154
3. Specialregleringen och teatern	155

Använda förkortningar	8
Rättsfallsregister	158
Citerade lagrum	160
Använd litteratur	163
Alfabetiskt sakregister	165
Innehållsförteckning	168

UPPSALA UNIVERSITETSBIBLIOTEK

16000

001558066

91 - 1 - 710081 - X

Norstedts